

Kong Christian 4.s store drøm

*De forutgående årsakene til at den danske oldenburgmonarkens stormaktsambisjoner ble
gruslagt i Kejserkrigen, og den utenrikspolitiske debatten i det danske diarkiet i årene 1618-
25 som gjorde dette politisk mulig*

Daniel Ergo Biesenbaum

Masteroppgave ved Institutt for arkeologi, konservering og
historie

Universitetet i Oslo

Høsten 2014

*La pendaison*¹ («de hengte») av Jacques Callot (1592-1635). Bildet var en del av Callots bildeserie *Les Grandes Misères de la guerre* («de store elendighetene av krig») publisert i 1633, og er blitt kalt det første antikrigsbudskapet i europeisk kunst. Dens budskap var å vise frem de grusomheter som ble begått under Trettiårskrigen.

¹ Kilden er Wikimedia Commons:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/Les_misères_et_les_malheurs_de_la_guerre_-_11_-_La_pendaison.png

© Daniel Ergo Biesenbaum

2014

Christian 4.s store drøm

*De forutgående årsakene til at den danske oldenborgmonarkens stormaktsambisjoner ble
gruslagt i Kejserkrigen, og den utenrikspolitiske debatten i det danske diarkiet i årene 1618-
25 som gjorde dette politisk mulig*

Daniel Ergo Biesenbaum

www.duo.uio.no

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Interessen og senere ideen til denne oppgaven begynte å spire da jeg ble introdusert for Trettiårskrigen under de første årene ved UiO. Denne enormt viktige krigen jeg aldri hadde hørt om før jeg begynte på universitetet, er etter min mening sterkt underbelyst i norsk offentlighet og undervisning. Vil denne oppgaven bringe Trettiårskrigens tema én millimeter nærmere overflaten, så har den tjent sitt formål.

Først og fremst må jeg rette en ubegrenset stor og hjertevarm takk til min flotte veileder, professor Øystein Rian, for all inspirerende støtte og alle konstruktive møter. Uten de kronglete kommentarene i marginen og de utallige møtene vi har hatt de siste årene hadde ikke denne oppgaven sett sitt lys – *punktum*.

Dernest vil jeg takke UiO og Blindern for å være en kunnskapsbrønn for tørste studenter; et miljø jeg har trivdes godt i og lært mye fra, og da spesielt grunnet mine medstudenter (og kamerater!) gjennom årenes løp på historieprogrammet.

Å skrive en masteroppgave har vært en tøff, men givende prosess. Det er nesten rart å se den ta form foran meg til et endelig produkt, ettersom det har vært så mange digresjoner og blindspor underveis som ikke har ført til annet enn delvis begynnende magesår. Heldigvis for det humanistiske fakultet ligger dette til slekten, så skyld kan vanskelig krediteres dem. Men på den seriøse siden, så er det med stor glede jeg er blitt ferdig med en oppgave jeg kan signere under på. Og følelsen av å bli ferdig med et så stort og omfattende arbeide er tilfredsstillende. Oppgavens styrker må tilskrives den gode hjelpen jeg har fått, mens dens svakheter må jeg ta på min kappe. I det store og hele tar jeg – og jeg alene – alt ansvar for oppgaven.

En stor unnskyldning går til vennene mine utenfor *masterbobla* som har vært tålmodige med meg og mitt evige mas om *der Aufgabe*. Jeg vil også rette en stor og smilende takk til både medarbeidere i Amnesty og gutta-boys i Wam-Kam FK for sosial og hyggelig påfyll de siste årene. Alle som føler seg inkludert eller rammet når jeg sier «oh yesh» fortjener en stor takk for opprettholdelsen av det nødvendige useriøse i en altfor seriøs tid.

Familien har vært ryggraden min gjennom masterarbeidet, og spesielt vil jeg trekke frem min mor som kjemper sitt livs tøffeste kamp hittil, men som likevel maser om at jeg må få arbeidsro og -tid til å skrive ferdig oppgaven. Du har vært en stor støtte, inspirator og motivator: Tusen, tusen takk!

Helt til slutt et stort kyss på kinnet til min kjæreste og beste venn, Camilla: Jeg er i mål.

En ode til gamledusjen på Blindern

Min kropp er svett og nummen, stølhet bankes inn i alles marger,
Gul, blå, vondt og oransje, mennesket herdes hardt og kaldt;
Høsten er mørk, vinden røsker hardt, glefser som ville varger,
Puster og peser, skriker og stønner, en skulle tro det om livet gjaldt;
Krig i verden, stress i luften, alt har mistet sin idé og magi;
Kaldsvetten renner nedover ryggen, hvor kan en finne hvile og trøst?,
Løper nedover korridoren – en flukt, vi er fanget i en monstrøs kvern;
Velferdsstat, frihet, demokrati – det har så ufattelig lite å si,
«Hvor er mitt eldorado, min oase, mitt Shangri-La?» roper jeg av all min røst, –
Lamslått, måpende, plutselig lys, foran meg står det viktigste hva gjelder nær og fjern;
Dette er min ode til gamledusjen på Blindern, som er sentrum-nordvest-Oslos helligste tjern.

Daniel Ergo Biesenbaum,

Blylaget, 10. november 2014.

Sammendrag

Denne oppgaven er en historisk undersøkelse av den utenrikspolitiske debatten mellom Christian 4. og Det danske riksrådet i perioden 1618-25. Denne løpende utenrikspolitiske debatten var konsentrert rundt spesielt to problemstillinger: Den nordiske maktkampen med Sverige og den store tragedien som tok form i Det tysk-romerske rike: Trettiårskrigen. Christian 4. innehadde en dobbeltrolle som både dansk konge og tysk fyrste av Holstein, med ulike forventninger, målsettinger og plikter – noe som førte til en maktkamp med Det danske riksrådet over utenrikspolitikken. Christian 4.s engasjement i Trettiårskrigen i 1625 skulle vise seg å få svært uheldige konsekvenser for den danske statsmakten, og oppgaven skal prøve å finne de forutgående utenrikspolitiske årsakene for dette.

Oppgaven vil undersøke retorikken, de ulike argumentene og målsettingene til kongemakten og riksrådsmakten, som ble reflektert gjennom denne utenrikspolitiske debatten, ved å ta både aktør- og strukturbasert analyse i bruk.

Innholdsfortegnelse

FORORD	V
SAMMENDRAG	VII
INNHALDSFORTEGNELSE	IX
1. INNLEDNING	1
TEMA OG KONTEKST	1
PROBLEMSTILLINGER	2
AVGRENSNING	3
HISTORIOGRAFI	5
KILDER OG METODE	7
2. ET HISTORISK BAKTEPPE – 1596-1618	9
«DEN ONDE NABO»	10
CHRISTIAN 4. FÅR ENDELIG VILJEN SIN	12
CHRISTIAN 4.S DYNASTISKE AMBISJONER	14
UROLIGHETER I EUROPA OG I DET TYSKE RIKET	15
3. DET POLITISKE SYSTEMET	19
GENERELL INNFORING OM STATSBEGREPET I EUROPEISK TIDLIG MODERNE TID	19
PROBLEMATISERING AV DET DANSK-NORSKE STATSBEGREPET	22
DEN DANSKE KONGLOMERATSTATEN	22
DE POLITISKE ORGANENE	25
• DET DANSKE RIKSRÅDET	26
• FORVALTNINGEN OVER HERTUGDØMMENE	30
• DET TYSKE OG DET DANSKE KANSELLI	31
4. DEN NORDISKE MAKTKAMPEN	33
SVERIGE: EN HOVEDTRUSSEL?	35
ÄLVSBOGGS LØSEN	36
GRENSEMØTET PÅ ULVSBÄCK I 1619: STETTINTRAKTATEN SVEKKES	37
FORHOLDET MELLOM CHRISTIAN 4. OG GUSTAV 2. ADOLF	40
DOMINIUM MARIS BALTICI	42
SVERIGES SYN PÅ CHRISTIAN 4.S STIFTSPOLITIKK	44

DEN SVENSK OG DANSKE <i>GRAVAMINASTRID</i>	45
SVENSK FELTTOG I ØST	48
GRENSEMØTET PÅ KNÆRØD I 1624: STETTINTRAKTATEN AVSKAFFES	49
5. FORHOLDET TIL VESTMAKTENE ENGLAND OG NEDERLANDENE 1618-25	51
ENGELSK STØTTE TIL BREMENPOLITIKKEN	53
ØRESUNDPASSASJEN: EN POLITISKDIPLOMATISK VERKEBYLL	56
DIPLOMATISK TILNÆRMING MOT VESTMAKTENE OG NY UTENRIKSPOLITISK KURS	58
CHRISTIAN 4.S NORDTYSKE POLITIKK – OG NEDERLANDENES ROLLE	63
DANSK-ENGELSK ALLIANSE TRER I KRAFT – NEDERLANDENE UTEBLIR	65
DANSK MISTILLIT TIL DEN ENGELSK HOLDNING	70
ENGLANDS ROLLE SOM PÅDRIVER FOR DEN PROTESTANTISKE ALLIANSE	72
6. FORHOLDET TIL DET TYSKE RIKET 1618-25	75
DET NORDTYSKE ROM BLIR INKORPORERT SOM DANSK INTERESSESFÆRE	78
URO I HJERTET AV EUROPA	80
TILNÆRMING TIL ALLIANSEKONSTELLASJONER TIL FORDEL FOR DEN NORDTYSKE POLITIKK	82
STIFTSPOLITIKKEN BÆRER FRUKTER	87
PROTESTANTENE PÅ DEFENSIVEN – CHRISTIAN 4. PÅ OFFENSIVEN	97
DANSKE MILITÆRE SIGNALER OG <i>DE TYSKE FRIHETER</i>	100
CHRISTIAN 4.S NORDTYSKE INTERESSESFÆRE BLIR TRUET	109
DEN PROTESTANTISKE ALLIANSEN BLIR SKAPT: KRIGSBESLUTNINGEN 1625	111
7. KONKLUSJON	119
8. BIBLIOGRAFI	125
TRYKTE KILDER	125
LITTERATURLISTE	125
NETTRESSURSER	128

1. Innledning

Tema og kontekst

Det faktum at den danske statsmakten stod på høyden av sin historiske prestisje på begynnelsen av 1600-tallet har interessert meg. Alle forutsetninger lå til rette for at Danmark kunne bli en europeisk stormakt av spesielt fire årsaker: *i.* de hadde et sterkt økonomisk fundament takket være herredømmet over Østersjøen og tollinntektene fra Øresund, *ii.* et fragmentert Europa som var svekket av religiøse og politiske omveltninger dannet et godt utgangspunkt for nye, fremadstormende statsmakter, *iii.* de hadde nettopp beseiret Sverige i Kalmarkrigen og hadde dermed en ledende stilling i Norden, og *iv.* de hadde en sterk og visjonær konge i Christian 4., som var klar til å lede den danske statsmakten opp til *stormaktenes fold*. Interessen for dette dannet utgangspunktet for den oppgaven jeg nå har skrevet, hvor jeg føler på mange måter at Danmarks relative sterke stilling og storhetstid i denne perioden er underkommunisert i dag.

Til tross for forutsetningene, ble *stormaktspretensjonene* til Christian 4. aldri oppnådd. I dansk historieforskning har det vært en tendens til å pålegge enten kongemakten eller riksrådsmakten ansvaret for denne skjebnen. Dette er en diskusjon som vil bli tematisert i oppgaven.

Oppgaven er inndelt i åtte kapitler. I «Innledning» tar jeg for meg problemstillingene som danner grunnlaget for resten av oppgaven, avgrensningen i tid og rom, en kort oversikt over historiografi, tidligere teorier og litteratur, og helt til slutt en liten redegjørelse for de kilder og metoder som jeg har brukt i oppgaven.

Så følger det tre kapitler som er bygget opp tematisk. Først ute er da «Et historisk bakteppe – 1596-1618» hvor jeg forsøker å gi leseren en kort historisk bakgrunn og en slags sosiopolitisk kontekst for tiden og realiteten forut oppgavens tidsrom. Deretter tar jeg for meg den danske statsmakten som en politisk enhet og dens forskjellige deler i «Det politiske systemet». I det

neste kapitlet, «Den nordiske maktkampen», ønsker jeg å analysere og drøfte konflikten mellom Danmark og Sverige som Nordens sterkeste statsmakt – et tema som var under sterk politisk debatt mellom kongemakt og riksrådsmakt.

Deretter følger to kapitler som omhandler «Forholdet til vestmaktene England og Nederlandene 1618-25» og «Forholdet til Det tyske riket 1618-25», som i motsetning til de andre kapitlene har en mer kronologisk struktur. Her viser jeg hvilken påvirkning og innflytelse disse statene hadde for Christian 4.s stilling og holdning til Trettiårskrigen og, ikke minst, den løpende politiske debatten mellom kongen og riksrådet om hva Trettiårskrigen var for noe, og hvilken rolle Danmark skulle spille i forhold til dette enorme politiske jordskjelvet i hjertet av Europa.

Helt til slutt oppsummerer jeg mine funn i «Konklusjon», og – forhåpentligvis – har jeg gitt leseren ny og interessant kunnskap om et altfor forsømt (etter mitt syn) historisk felt.

Problemstillinger

Det særegne med situasjonen var de – tilsynelatende – ulike interessene til kongen og riksrådet, og de forskjellige rollene og posisjonene disse to politiske organene inntok under skjebnetiden 1618-25. Dette gjenspeiles, og er en konsekvens av, den politiske konstitusjonen som lå til grunn for den danske statsmakten i dette tidsrommet.

Den oldenborgske statsmaktens vei fra en gryende europeisk stormakt ved begynnelsen av 1600-tallet til en betydelig svakere stat på midten av det samme århundret er et mye debattert og problematisert spørsmål i dansk historieforskning. Mye tyder på at politikken som ble ført i årene 1618-25 er en direkte årsak til den negative utviklingen, hvor Danmark gikk fra å være Nordens sterkeste stat og en potensiell europeisk stormakt til å bli en tilnærmet *randstat*² sett i forhold til det veldige tyske riket og det voksende svenske imperiet under og spesielt etter

² Et begrep ofte brukt i nyere tid om nabolandene til Russland, især de baltiske statene. Det beskriver en mindre stat som grenser opp til en stormakt eller maktblokk, i dette tilfellet Danmark i forhold til Sverige og Det tyske riket etter 1625.

Trettiårskrigen slutt. Svarene på denne utviklingen ligger i forståelsen og tolkningen av *hvordan* dette kunne skje, og *hva* som kunne ha hindret det.

Oppgavens problemstillinger er:

- Hvilken argumentasjon og retorikk brukte de to aktørene for å legitimere sitt syn i utenrikspolitikken?
- Belyse hvilke faktorer som var gjeldende for at Christian 4. valgte å intervensere i Trettiårskrigen.
- Belyse hvilke faktorer som gjorde at Det danske riksrådet motsatte seg kongens ønske om intervensjon i Det tyske riket.
- Hvordan kan den politiske konstitusjonens form forklare (deler av) utenrikspolitikken?

Det blir et sterkt fokus på det politiske systemet i Danmark med denne todelte konstitusjonen i oppgaven, og således i hvilken grad den var en faktor for den feilslåtte politiske linjen til Christian 4. i forkant av intervensjonen hans i Trettiårskrigen. Dette innenrikspolitiske forholdet er et høyst omdiskutert tema i denne perioden, spesielt i dansk historieforskning.

Avgrensning

En masteroppgave av dette omfanget må ha avgrensninger i tid og rom for å kunne klare å dykke dypt nok ned i et konkret og komplisert emne. I den praktiske veiledningen om å skrive en masteroppgave i historie, kunne vi lese: «Å skrive en masteroppgave i historie er en mangslungen og omstendelig prosess.»³ Og det har det virkelig vært. Temaet for denne oppgaven er svært komplisert av flere grunner. Ikke bare må vi dykke dypt ned i materien, 396 år tilbake i tid, men vi må også stole på skriftlige, politiserte kilder mellom to til dels maktkonkurrerende politiske organer. Her er det åpenbart rom for tolkning, noe som er helt naturlig, men jeg har også støttet meg på annen historisk litteratur når jeg har analysert denne debatten. På den måten har jeg hele tiden hatt den historiske konteksten med meg når jeg har analysert den utenrikspolitiske debatten mellom kongemakten og riksrådsmakten.

³ Lenke: http://www.hf.uio.no/iakh/studier/ressurser/kildebruk/historie_MA/

I denne oppgaven har jeg valgt å ta utgangspunkt i årene 1618 til 1625. Denne syvårsperioden er viktig både i europeisk og i dansk forstand. 1618 er året hvor Trettiårskrigen bryter ut, mens 1625 er året Christian 4. intervensjoner i denne konflikten. For det første, så er dette en periode som ofte blir betegnet som den «bøhmiske fase» av Trettiårskrigen,⁴ et begrep som omhandler det bøhmiske opprøret mot den tyske keiseren og de konsekvensene det skulle få. I et europeisk perspektiv er denne perioden en tid fylt med politisk kaos, religiøse motsetninger og et hektisk diplomati på tvers av Europa. For det andre, så er denne perioden preget av et stadig mer tilspisset forhold mellom kongemakten og riksrådsmakten i det danske statsapparatet – og spesielt gjaldt dette utenrikspolitikken. I løpet av disse syv årene er det en vedvarende og til tider amper debatt mellom de to viktigste politiske organene i datidens København, og den er interessant da den representerer ulike verdier, hensyn og ambisjoner.

Som den observante leser vil se, så opptar det siste kapitlet, «Forholdet til Det tyske riket», en langt større plass enn de andre kapitlene. Dette er en bevisst avgrensning jeg har tatt, siden jeg argumenterer for at dette også var det viktigste temaet i den løpende utenrikspolitiske debatten mellom kongen og riksrådet.

Perspektivet som er blitt anlagt er den løpende utenrikspolitiske debatten mellom de to viktigste organene innenfor den danske statsmakten: Kongen og riksrådet. Av denne debatten har jeg avgrenset meg til å kun bruke den skriftlige korrespondansen som fortsatt er bevart mellom disse to politiske organene, støttet opp med historisk litteratur som bakgrunnskontekst.

⁴ Det er vanlig i historielitteraturen å dele opp Trettiårskrigens hendelsesforløp i fire faser: Den bøhmiske (1618-25), den danske (*Kejserkrigen*) 1625-29, den svenske 1630-34 og den svensk-franske 1635-48.

Historiografi

«What most Scandinavian historians have overlooked is the fact that Christian IV was not only a Scandinavian monarch, but also a German prince; most important, he was German prince in outlook as well as in territorial fact.»⁵ skriver Paul Douglas Lockhart i sitt verk, og belyser dobbeltrollen Christian 4. besatt som dansk konge og fyrste fra et tysk dynasti.

Til tross for Danmarks høye status som både handelsnasjon, stormakt i Norden og diplomatisk pådriver i europeisk politikk på 1600-tallet, så har Danmarks rolle fått liten oppmerksomhet fra historikere utenfor Skandinavia som skriver om europeisk historie i *tidlig moderne tid*.⁶ To årsaker for dette er åpenbare. For det første, så er de skandinaviske *språkene* vanskelig å få tak på for en ikke-skandinavisk historiker. Lockhart kommenterer: «*Certainly Anglo-American historians of early modern Europe tend to be linguistically parochial.*»⁷ For det andre, så er det en stor tilbøyelighet innenfor historielitteraturen å konsentrere seg om vår tids stormakter når vi skriver om europeisk historie i tidlig moderne tid. Denne teleologiske feilslutningen blant vestlige historikere har ført til at statsmakter som før var stormakter og hadde stor betydning på den historiske utviklingen blir nedprioritert og får mindre fokus i motsetning til nåtidens stormakter. Det er denne *nåtidsmentaliteten* som muliggjør den utstrakte historieforskningen på for eksempel Englands rolle i Trettiårskrigen, mens historielitteraturen på Nederlandenes og de skandinaviske statenes rolle på 1600-tallet er underrepresentert i den internasjonale historieforskningen.

Det største teori- og historiografigrunnet finner en i den danske historieforskningen. Fra den danske embetsmannen Niels Slanges og Ludvig Holbergs store beundring av Christian 4., til mellomkrigstidens pasifistpregede historikere som forsvarte riksrådets defensive politiske linje, og fram til nyere historikere som plasserer seg langs denne akse.⁸ Her finner vi den radikale marxistisk-inspirerte Benito Scocozza, som vektlegger kongens aggressive politikk

⁵ Paul Douglas Lockhart: *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648: King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State*, Susquehanna University Press, Selinsgrove: 1996, 22.

⁶ Et begrep som historikere bruker om de tre århundrene mellom den europeiske middelalderen og den industrielle revolusjon – 1500-1800. Den er karakterisert av fremveksten av større tro på vitenskapen, større vekt på verdslig politikk og nasjonalismens utvikling. Trettiårskrigen kan sees på som tidlig moderne tids viktigste politiske hendelse med sine vidstrakte konsekvenser.

⁷ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 20.

⁸ Lars Roar Langslet kaller det for en lakmestest i sin bok om Christian 4., hvor vi kan plassere de ulike historikerne etter hvordan de tolker situasjonen. Var det riksrådet eller kongen som hadde skylden for den feilslåtte politikken?

som årsaken for det store nederlaget i Trettiårskrigen, og den konservative Leo Tandrup, som argumenterer for at riksrådet var den store syndebukken. Steffen Heiberg kan sies å innta en mellomposisjon, hvor han argumenterer for at det var det vekslende samspillet mellom riksrådet og kongen som førte til den katastrofale skjebnen. Alt i alt ser vi spredte og forskjellige teorier i dansk historieforskning om hvorfor det gikk som det gikk, og at en rekke av disse historikerne er farget av hvilken historietradisjon de tilhørte, og hvilken tidsperiode de selv levde i.

Til forskjell fra mange nordiske historikere argumenterer den amerikanske militærhistorikeren Paul Douglas Lockhart i sin bok *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648. King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State* for at maktkampen mellom Danmark og Sverige ikke var noen reell bekymring for Christian 4. før etter at han entret Trettiårskrigen.⁹ Denne teorien virker å være stikk i strid med hva som finnes i faglitteraturen og kildene, noe vi ser tydelig i hva som er den gjennomgående røde tråden i brevvekslingen mellom de to staters riksråd og monarker i årene 1618 til 1625.¹⁰

Leo Tandrup skriver i boken *Mod triumf eller tragedie II: 1621-1625* at: «Set i det perspektiv kom magtkampen med Sverige i årene op til 1625 således i forening med den indre danske strid mellem Christian IV og rigsrådet til at danne en hovedforudsætning for Christians og Danmarks tragedie i 1626-29 og for Gustav Adolfs og Sveriges triumf i 1630-32.»¹¹ Og den står i sterk kontrast med Heibergs argumentasjon, hvor Sverige blir tolket som det overskyggende utenrikspolitiske spørsmålet i denne perioden med Christian 4.s eget uttrykk «den onde nabo».¹² Heiberg argumenterer i boken sin *Christian 4. – En europæisk statsmand* om en dansk konge som er oppsatt på å føre krig mot Sverige, mens riksrådet heller vil ha en defensiv, forsonende linje overfor nabomakten. Ofte bremses riksrådet kongens krigsvilje gjennom råd og krav om tvisteløsninger gjennom meglings og diplomati mellom de to rikers riksråd innenfor Stettintraktatens bestemmelser.¹³

⁹ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 71-2

¹⁰ Som en tydelig kan lese i brevvekslingen mellom de to staters riksråd og konger i Kristian Erslevs *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, Første Bind (1588-1626), Kjøbenhavn: 1883-85.

¹¹ Leo Tandrup: *Mod triumf eller tragedie I-II: en politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen med særligt henblik på formuleringen af den svenske og især den danske politik i tiden fra 1617 og især fra 1621 til 1625*, Universitetsforlaget, 2. Bind, Aarhus: 1979, 514.

¹² Steffen Heiberg, *Christian 4. – En europæisk statsmand*, Gyldendal, København: 2006, 145.

¹³ Espen Albrechtsen, Karl-Erik Frandsen og Gunner Lind: *Dansk udenrigspolitik historie 1: konger og krige 700-1648*, Danmarks Nationalleksikon, København: 2002, 355.

Kilder og metode

Denne oppgaven vil hovedsakelig bruke en aktørbasert historisk analyse, hvor de viktigste aktørene vil være riksrådet og kongen.

Samtidig blir det viktig å se på strukturene disse aktørene handlet innenfor. Disse aktørene handlet *ikke* i isolasjon fra politiske, økonomiske eller sosiale strukturer og konvensjoner, men innenfor et rigid politisk system. På denne måten må handlingene deres tolkes i lys av deres roller og posisjoner i ulike politiske og sosiale sammenhenger. Den strukturen som er den mest fremtredende i denne oppgaven vil være det politiske systemet i Danmark. Dette var en politisk struktur som la sterke føringer for hvordan konge og riksråd kunne handle utfra sine posisjoner. Her ser vi at aktørene må handle innenfor en politisk ramme, og det blir viktig å kunne skjelne mellom aktørmotiverte handlinger og handlinger presset frem grunnet strukturelle forutsetninger, lovmessigheter og begrensninger.

I en oppgave som denne, har det vært særdeles viktig å gå direkte til kildene – *Ad fontes*. En stor del av kildematerialet til oppgaven er å finne i Kristian Erslevs *Aktstykker og opplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, hvor jeg finner brevveksling og korrespondanse mellom medlemmer av riksrådet, Christian 4. og andre aktører som er viktige for temaet mitt. Dette er formelle brev, hvor form og innhold er påvirket av den politiske posisjonen de forskjellige aktørene innehar. Ofte er betenkningene og brevene signert riksrådet, altså ikke enkeltaktører. Dette tilsier at riksrådet har blitt enige om et standpunkt til monarkens initiativer – kanskje i form av kompromiss eller konsensus – noe som både kan være med på å belyse den konstitusjonelle strukturen mellom konge og riksråd, men også vanskeliggjøre for en analyse av enkeltaktørers intensjoner og politiske motiver. Et annet viktig kildegrunnlag vil være *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve 1589-1625* utgitt av C. F. Bricka og J. A. Fridericia. Dette er mer uformelle og personlige brev skrevet av Christian 4., i motsetning til korrespondansen i Erslevs verk. Ofte ble de sendt til kongens kansler som innehadde en viktig dobbeltrolle som både kongens rådgiver og høyre hånd, og som en del av riksrådet.

Siden brevene er skrevet på dansk fra 1600-tallet til dels i en formell og politisk-diplomatisk form, så har det vært viktig for meg å lese nøye for å kunne forstå og tolke kildematerialet så riktig som mulig. Det blir samtidig viktig å foreta en komparativ analyse av hva som blir

skrevet i disse brevene, hvilke beslutninger som tas og hvilke hensikter og intensjoner som foreligger opp mot hva som *faktisk* skjedde. En nøye komparativ analyse av politiske beslutninger og intensjoner fra disse brevene mot den historiske utviklingen er da viktig. For dette formålet vil jeg først og fremst bruke *Dansk udenrigspolitikks historie 1: konger og krige 700-1648*, da dette er et oversiktlig verk om politiske og diplomatiske beslutninger tatt av disse aktørene, men også en rekke annen historisk litteratur for å kunne ha en så presis historisk kontekst som mulig.

2. Et historisk bakteppe – 1596-1618

Denne innledningen skal gi en kort skisse av de historiske hendelser og politiske prosesser innad i Danmark,¹⁴ men også dens forhold til utlandet, og da spesielt Sverige og Det tyske riket.¹⁵ Bakgrunnen for den tidsmessige inndelingen er kroningen av Christian 4. som dansk-norsk konge i 1596, og Trettiårskrigens utbrudd i 1618.

Det historiske og politiske forholdet mellom Danmark og Norge har i århundrer vært gjenstand for debatt og konflikt mellom historikere. Denne debatten kan, generelt sett, oppsummeres til dette spørsmålet: Ble Norge fratatt sitt selvstyre av et dominerende Danmark under unionstiden, eller var selvstendighetstapet en konsekvens av mangelen på en sterk norsk adel?¹⁶ Det som er sikkert er at Norge mistet sin selvstendighet og politiske handlefrihet med norgesparagrafen av 1536, som var en del av Christian 3.s håndfestning. Fra og med 1536 og til Norges løsrivelse fra unionen med Danmark i 1814, virket Norge som et lydrike under dansk monarkisk myndighet styrt fra det politiske sentrum i København.

Christian 4. var konge av hovedriket Danmark, lydriket Norge med dets biland, Island, Grønland og Færøyene, og hertug i det danske hertugdømmet Slesvig samt det tyske Holstein. Den oldenborgske konglomeratstaten var blant de mest vidstrakte statene i Europa med sine 500 000-550 000 kvadratkilometer i landmasse, ikke inkludert det enorme Grønland med sine over to millioner kvadratkilometer.¹⁷ Den danske statsmakten hadde et befolkningstall på mellom 1,2 og 1,5 millioner under Christian 4.s regjeringstid, hvor halvparten bodde i kjernelandet Danmark, mens den resterende halvparten kan fordeles likt mellom Norge og

¹⁴ En kan også omtale den danske staten som Oldenborgstaten. Som Øystein Rian har argumentert for, så peker navnet Oldenborgstaten på oldenborgdynastiets bærende politiske styring av Danmark-Norge i tidsrommet 1448-1863. Samtidig blir begrepet «Danmark-Norge» misvisende da Norge *de facto* var nærmest en dansk provins å regne. For problematisering av statsbegrepet, se «Det politiske system».

¹⁵ Formelt het det «Det hellige romerske rike av den tyske nasjon». Men det blir bare anakronistisk å kalle det for hellig, romersk eller for én nasjon, og derfor velger jeg å bruke «Det tyske riket» som et mer treffende og fruktbart begrep.

¹⁶ Øystein Rian: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*, bind II i *Danmark-Norge 1380-1814*, Universitetsforlaget: 1997, 17.

¹⁷ Svend Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder 1596-1660*, Bind 7 i Danmarks historie, Politikens Forlag, København: 1964, 42; Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 32.

hertugdømmene.¹⁸ Den viktigste politiske aktøren, ved siden av kongen, i den danske statsforfatningen var Det danske riksrådet.¹⁹ Forholdet mellom kongemakten og riksrådsmakten er tillagt en vesentlig betydning for den politiske utviklingen i årene 1618-25, og er særdeles essensiell for denne oppgaven.²⁰

«Den onde nabo»

De skandinaviske kongerikene hadde vært tilknyttet hverandre i den løse Kalmarunionen mellom 1397 og 1523, og hadde beholdt sine særegne politiske tradisjoner gjennom denne unionen. Etter oppløsningen av Kalmarunionen, hadde de politiske strukturene i Skandinavia blitt forandret. Danmarks forhold til Sverige etter kroningen av Christian 4. er preget av rivalisering, skarpe fronter, økt diplomatisk aktivitet og et feilslått samarbeid.

Sverige var en statsmakt i utvikling, og hadde sitt ekspansive blikk vendt østover mot Finland, den baltiske kyst og Russland. Christian 4. hadde, ut ifra Danmarks beliggenhet, større interesse av å konsentrere seg om de nordlige og sydlige områdene. Spesielt etter at Christian 4.s ambisjon om å få et bedre forhold til Russland ved å gifte bort sin yngste bror, hertug Hans (1583-1602), med en av tsarens døtre.²¹ Dette kunne gjort en mulig allianse mellom Danmark og Russland langt mer sannsynlig, men gikk i vasken da hertug Hans døde før det kunne gjennomføres. I nord var Norge et viktig område for fiskale²² interesser med toll og handel av fisk, tømmer og mineraler; mens det tyske området var viktig for de politiske interessene, spesielt ettersom Christian 4. var hertug av tyske Holstein og medlem av *Reichstag*²³ og dermed direkte innblandet i tysk innenrikspolitikk.

¹⁸ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 29; Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 30-31; og Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 350.

¹⁹ Heretter omtalt som «riksrådet».

²⁰ For å lese mer om riksrådet og dets forhold til kongemakten, se neste kapittel «Det politiske system».

²¹ Paul Douglas Lockhart: *Denmark, 1513-1660. The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*, Oxford University Press, Oxford: 2007, 150.

²² Fra det latine ordet «fiscus» som betyr «kurv», og brukes om det som har med statens regnskap å gjøre. I dette tilfellet var toll og inntektene fra handelen i Norge av stor interesse siden det gav den oldenborgske staten store inntekter.

²³ Riksdagen i Det tysk-romerske rike.

Den svenske kongen Gustav 2. Adolf og Christian 4. hadde begge store ambisjoner for deres kongeriker. De var drevet av fiskale interesser i handelsveier, både på sjø og land, og av politiske motiver for å øke sin prestisje og statsmakt. Allerede i 1603 ble Sverige omtalt som «[...] *en ond nabo*»²⁴ i et brev til riksrådet signert den danske kongen. Dette illustrerer det synet oldenborgmonarken hadde på Sverige på denne tiden, og viser at tilliten mellom disse kongerikene var liten. Forholdet deres var preget av historiske motsetninger: «*Overalt hvor de to rigers interesser kunne støde sammen – i Finnmarken, i Østersøen, i titler og symboler – optrådte de småligt, selvhævdende og konfliktvilligt*»²⁵ kan en lese i *Dansk udenrigspolitik historie 1*, og dette beskriver godt denne – til tider irrasjonelle, og til alle tider rivaliserende – holdningen de to monarkene hadde til hverandre.

Sentralt i denne nordiske maktkampen herredømmet over Østersjøen med den store skipsfarten, handelsrutene og retten til å ha en sterk militær flåte på havet. Øresund var av en europeisk viktig betydning med dens storstilte skipstrafikk og tollinntekter til den danske kronen. Nederlandene og England handlet vitale råmaterialer fra Baltikum og det russiske området, og måtte derfor seile gjennom Øresund. Dette tjente Danmark godt på da denne tollen var en essensiell del av statsinntektene. Christian 4. måtte ha en sterk flåte for å opprettholde beskatningsretten i Østersjøen, sine interesser og sin selvstendighet, «*dette var den virkelige baggrund for det danske krav på Dominium Maris Baltici, herredømmet over Østersøen*»,²⁶ mens andre sjøhandelsnasjoner som Sverige, England og Nederlandene argumenterte for prinsippet om *mare liberum* – det frie hav, som betød at ingen hadde noen krav på beskatning eller fortolling på Østersjøen.²⁷

I de første årene av 1600-tallet var Christian 4. interessert i en krig mot Sverige grunnet overtramp mot dansk tollfrihet i svenske havner og overgrep av danske kjøpmenn i Sverige. Riksrådet var sterkt imot, og argumenterte med at det var for farlig politisk og økonomisk, og at det var et brudd med Stettinforbundets bestemmelser.²⁸ Grensemøtene var en særegen skandinavisk politisk ordning, hvor diplomater fra disse kongerikene møttes ved riksgrensen for å løse tvistesaker. Dette var ment som et progressivt system ved at det skulle skape en

²⁴ C. F. Bricka og J. A. Fridericia: *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve 1589-1625*, Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København: 1970, 13.

²⁵ Albrechtsen, Frandsen og Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 343.

²⁶ Heiberg, *Christian 4.*, 146.

²⁷ For videre lesing, se kapitlet «Den nordiske maktkampen».

²⁸ Stettintraktaten: Fredsslutningen av den Nordiske syvårskrigen (1563-70) hvor grensemøter mellom de to lands riksråd ble en særnordisk sedvane for tvisteløsning.

buffer mot militær aggresjon. En mulig ulempe for kongen med denne tradisjonen var at riksrådet spilte en meget stor rolle i forholdet til Sverige, mens kongemakten hadde desto mindre å si. Dermed ble hjørnesteinen i dansk utenrikspolitikk – forholdet til Sverige – omgjort til en innenrikspolitisk maktkamp mellom kongen og riksrådet.²⁹ Det var et splittet dansk riksråd i det svenske spørsmålet. Både riksrådet og kongen så på undersåttenes velferd som sin viktigste plikt, men de var uenige om hva slags politikk som kunne sikre dette best: Kongen sto for den mer aggressive linjen, med en preventiv krig mot Sverige, mens riksrådet talte for den defensive, med ingen krigføring, men heller større vekt på diplomati og grensemøter. Denne splittelsen mellom konge og riksråd var ikke ekstraordinær i det svenske spørsmålet, men var en gjentakende tendens gjennom hele Christian 4.s regjeringstid på alle utenrikspolitiske områder.

Christian 4. får endelig viljen sin

Den utløsende faktoren for krigserklæringen av 1611 var svensk offensiv på Nordkalotten, hvor skatteleggingen av samene hadde vært et konfliktemne i hele siste halvdel av 1500-tallet mellom Danmark, Russland og Sverige. Etter 1570 hadde Sverige staket ut en mer dristig linje i utenrikspolitikken, og de forsøkte å ekspandere i Baltikum og på Nordkalotten.³⁰ Christian 4. anerkjente ikke kong Karl 9. Vasa³¹ (1550-1611) som den legitime kongen av Sverige, og henvendte seg heller til stendene i Sverige og oppfordret dem til å snu i den aggressive kursen Karl 9. hadde staket frem i sakene som omhandlet Nordkalotten og Østersjøen. Christian 4. truet dermed med krig – noe som ikke falt i god jord hos det nye svenske regimet.³² Både de svenske stendene og det svenske riksrådet ønsket en mer forsiktig politikk mot Danmark i frykt for å bli presset mellom polsk og dansk krigføring, men dette ville ikke Karl 9. høre på. Den svenske offensive utenrikspolitikken fortsatte, og krig virket uunngåelig, til tross for økt diplomatisk aktivitet ledet an av England og Nederlandene som fryktet forstyrrelser i den vitale østersjøhandelen.

²⁹ Lars Roar Langslet: *Christian IV*, Cappelen, Oslo: 1997, 46.

³⁰ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 213.

³¹ Karl 9. Vasa var sønn av Gustav Vasa (1496-1560) og far til Gustav 2. Adolf. Lå i bitter strid med sin nevø Sigismund 3. Vasa, som var polsk konge, frem til han ble kronet som svensk konge fra 1604 frem til sin død i 1611. Statskuppet i Sverige skjedde på grunn av at det protestantiske Sverige ikke kunne tillate seg å ha en katolsk konge.

³² Albrechtsen, Frandsen og Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 380.

I 1611 erklærte Danmark krig mot Sverige. Da hadde Christian 4. fått riksrådets samtykke etter å ha truet med å starte krigen som hertug av Slesvig-Holstein, noe riksrådet ikke kunne tillate kongen. En sterk faktor for at den ikke kunne tillate kongen dette var det faktum at oldenburgmonarken kunne øke sin makt i forhold til riksrådet hvis Christian 4. hadde en vellykket krig mot Sverige som hertug av Slesvig-Holstein. En moderat og defensiv politisk linje ble ofret på fryktens alter for at kongemakten skulle vokse på bekostning av riksrådsmakten.

Krigføringen ble en delvis dansk suksess, men en kostbar én. Den oldenburgske statsmakt stod «[...] på et høydepunkt af magt og prestige, som aldrig senere er nået.»³³ Den danske flåten holdt stand på Østersjøen, og de svenske områdene Kalmar, Öland, Älvsborg og Göteborg ble erobret.³⁴ Kalmarkrigen var en viktig hendelse for nordnorsk historie, og den la politiske føringer for de neste årene. De viktigste konsekvensene var: *i.* grensen i Finnmark ble fastlagt, *ii.* Sverige måtte oppgi drømmen om en kyst ved Nordishavet, *iii.* Sverige måtte betale én million riksdaler innen seks år for å få tilbake Älvsborg³⁵ og området rundt, og ikke minst *iv.* en ny stor aktør entret scenen: Gustav 2. Adolf (1594-1632) som ble ny konge da Karl 9. døde under krigen.³⁶

Christian 4. hadde irritert Nederlandene og Lübeck med blokaden av Sverige, og den økte øresundtollen, og dette førte til antidanske holdninger i årene etter Kalmarkrigens slutt. Det var især sjøhandelsnasjonene Nederlandene, Sverige, Lübeck og Det hanseatiske forbund som likte dårlig den oldenburgske politikk på Østersjøen med *dominium maris Baltici*, da de i årene 1613-1616 skapte et antidansk forbund. Den oldenburgske statsmakt var nå havnet i politisk isolasjon.

³³ Albrechtsen, Frandsen og Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 389.

³⁴ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 226.

³⁵ Dagens Elfsborg.

³⁶ Albrechtsen, Frandsen og Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 385.

Christian 4.s dynastiske ambisjoner

Som Oldenburgdynastiets overhode, så hadde Christian 4. et ansvarsområde som gikk utover det å være dansk-norsk konge. Som monark, hertug og viderefører av det oldenburgske dynastiet hadde Christian 4. forskjellige roller, plikter og behov å ivareta. Etter Kalmarkrigens slutt i 1613 kunne oldenburgmonarken føre en mer aktiv politikk rettet mot nordtyske sekulariserte bispedømmer, ofte kalt *stiftspolitikken*.³⁷ I 1616 gjorde Christian 4. fremstøt mot fire tyske stifter for å erverve dem til sine sønner Frederik og Ulrik, disse stiftene var: erkebispedømmet Bremen samt bispedømmene Verden, Osnabrück og Halberstadt. Dette ville løse to problemer. Det første var at disse stiftene lå rundt de tyske elvene Elben og Weser, så politisk innflytelse her var viktig både fiskalt og for å kunne legge politisk press på den frie riksbyen Hamburg. Og for det andre kunne dette forhindre en oppdeling av Slesvig-Holstein ved å innsette kongens slektninger i politiske posisjoner utenfor hertugdømmene.³⁸ Denne tyske stiftspolitikken var en mer dynastisk styrt politikk fremfor enn en dansk nasjonal politikk, og kunne sies å være mer i huset Oldenborgs interesser enn i kongeriket Danmarks. I lys av dette er det ikke vanskelig å forstå at riksrådet i København så på denne utenrikspolitikken med skeptiske øyne, og til dels hadde forskjellig syn enn kongen om hva som tjente den oldenburgske statsmakten best.

Denne oldenburgske stiftspolitikken i det nordtyske området skapte harme i både Bremen og Hamburg, og de tilsluttet seg det antidanske forbundet. Forholdet med Nederlandene var av spesiell betydning under disse politiske omstendighetene i perioden 1618-25. De ønsket ingen sterk makt mellom elvene Elben og Weser, og spesielt ikke en styrking av Danmarks makt. Men samtidig var det ikke lenge igjen til våpenstillstanden³⁹ mellom Nederlandene og Spania var over, og Nederlandene hadde dermed behov for et godt forhold til Danmark, og de andre nordeuropeiske statene.⁴⁰ Dette var en politisk konjunktur som Christian 4. kunne bruke til sin fordel, noe han også skulle vise seg å gjøre.

³⁷ Et stift var et kirkelig, geografisk område hvor biskopen var øverste geistlige myndighet. Stiftspolitikken hentyder mot den aktive linjen Christian 4. førte for å innsette sine sønner og brødre i politiske posisjoner i nordtyske bispedømmer, såkalte tyske stifter.

³⁸ Heiberg, *Christian 4.*, 232.

³⁹ En tolvårig våpenhvile mellom det habsburgske Spania og Nederlandene som varte fra 1609 til 1621.

⁴⁰ Albrechtsen, Frandsen og Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 403.

Uroligheter i Europa og i Det tyske riket

«Trettiårskrigen» er et abstrakt begrep som forsøker å beskrive en rekke konflikter i Sentral-Europa, og regnes ikke uten grunn som den største og viktigste hendelsen i politisk historie på 1600-tallet. Det hele startet ved at en keiserlig utsending ble kastet ut av vinduet i kongeslottet Hradčany i Praha den 23. mai 1618 grunnet at keiseren ville trekke tilbake de religiøse privilegiene som hadde blitt gitt det sterkt protestantiske Böhmen tilbake i 1609 gjennom det såkalte *majestetsbrevet* av keiser Rudolf 2. Opprøret var da i gang, og den protestantiske fyrsten Friedrich 5. av Pfalz ble valgt som ny konge i Böhmen kort tid etter – en handling som av mange blir sett på som startskuddet på Trettiårskrigen.

I 1962 ble innbyggerne i Hessen spurt om å sette en prioritert rekkefølge på de største katastrofer i tysk historie, og her ble Trettiårskrigen anført på førsteplass som den mest voldsomme katastrofe, etterfulgt av andre verdenskrigs nederlag på andreplass og første verdenskrig nede på en femteplass.⁴¹ Dette viser hvilken stor og viktig rolle Trettiårskrigen har spilt i tysk historiebevissthet og kollektive erindring. Årsaken til at en dansk konge kunne entre krigsscenen i Det tyske riket, og hvordan Trettiårskrigen kunne involvere store deler av Europa er sammensatt. Men de konstitusjonelle forholdene er i stor grad viktig, noe som gav føringer og muligheter for innblanding fra utenlandske makter. I tillegg til den politiske, sosiale og økonomiske realiteten som forelå på datidens 1600-tallets Europa.

Innenfor historieforskningen er det vanlig å omtale 1600-tallet som et århundre preget av krise. En lang rekke med kriger, borgerkriger, revolusjoner og andre politiske stridigheter kan en finne i denne turbulente perioden av europeisk historie, og en veldig stor prosentandel av disse konfliktene har en mer eller mindre direkte forbindelse med Det tyske riket. Historikere har forsøkt å finne noen fellesnevner for årsaken bak 1600-tallets krise. En årsaksforklaring peker på at den føydale samfunnsstruktur ikke klarte å tilpasse seg de fremvoksende kapitalistiske produksjonsformer, mens den gamle fråtsende adelen og et uproduktivt administrasjonsbyråkrati førte til høyere skatter.⁴² Mens en annen årsaksforklaring ser heller de stigende krigsomkostningene som igjen førte til en økt sentralisering av staten gjennom

⁴¹ Hans Christian Bjerg, Lars Ericson Wolke, Göran Larsson, Nils Erik Villstrand: *Trediveårskrigen. Europa i brand 1618-48*, Politikens forlag, København: 2006, 7.

⁴² Bjerg, Wolke, Larsson, Villstrand, *Trediveårskrigen*, 26-7.

kontroll på økte skatteinnkrevninger med opprør og uroligheter som konsekvens.⁴³ Men det er vanskelig å sette 1600-tallets politiske konflikter inn i en modell. Det er konsensus om at det fra 1500- og utover 1600-tallet skjer en sterk ekspansjon av statens arbeidsområder og innflytelse i det daglige liv – vi ser rett og slett fremveksten av statsmakten i Europa, som vokste seg ut av de religiøse og politiske krisene.

Det tyske riket var *de jure* et valgkongedømme, men *de facto* kan det sies å ha vært et arvekongedømme, da en fra keiserens slekt som oftest ble valgt som ny keiser, som oftest hans eldste sønn. Denne enorme konglomeratstaten var et lappeteppes av tyske fyrstedømmer, og var i stor grad desentralisert og fragmentert, hvor fremmede fyrster gjerne hadde politiske posisjoner og innflytelse innad i riket. Slik var det også for Christian 4. og Danmark. Som fyrste av det tyske Holstein, med sin protestantiske bakgrunn, med sine dynastiske og økonomiske interesser i nordtyske stifter, og sin store ambisjon om større prestisje, la dette føringer for en aktiv politisk linje utarbeidet av Christian 4. som rettet seg mot den tyske keiseren da Trettiårskrigen brøt ut.

«Det karakteristiske for Christian 4.s regjering var at kongen og det danske riksrådet i høyere grad enn noensinne under tidligere konger fungerte som separate organer.»⁴⁴ skriver Øystein Rian i sitt verk *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*. Årsaker til denne korporative delingen kan være oppdragelsen oldenborgmonarken fikk under riksrådet i formyndertiden fra 1588, da faren hans døde,⁴⁵ til 1596 da han ble kronet som konge. Christian 4. behandlet riksrådet med mer respekt og ydmykhet enn tidligere konger, og årsaken til dette kan være den strenge oppdragelsen han fikk av medlemmer av riksrådet. I det samme tidsrommet hadde riksrådet i tillegg blitt vant til å fungere som et selvstendig politisk organ. Selv om disse to statsorganene hadde forskjellige interesser og mål – og spesielt strategier for å oppnå disse målene – ville Christian 4. aldri bryte med riksrådet på en slik måte som ville skje i 1660/61 da eneveldet ble innført i Danmark-Norge. Denne respekten ser en tydelig rett etter Kalmarkrigens slutt i 1613 hvor han av slo et tilbud som en mindre konstitusjonelt lojal monark kunne akseptert, da det var et sterkt press fra europeiske makter om å danne en protestantisk allianse: «Kongens rejse [i 1613] gik ind i Holsten, hvor han mødtes med Kurfyrst Johan Sigismund af Brandenburg, men afslog at tage Del i den protestantiske Union.

⁴³ Bjerg, Wolke, Larsson, Villstrand, *Trediveårskrigen*, 27.

⁴⁴ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 227.

⁴⁵ Frederik 2. av Oldenburg (1534-1588) som var konge av Danmark-Norge i perioden 1559-88.

*«Dette skal være sket efter Raadførelse med Rigens Raad.»*⁴⁶ Hvilken og hva slags politikk som skulle føres mot Det tyske riket var ett av de viktigste punktene hvor konge og riksråd skulle inneha motstridende interesser, og innta forskjellige posisjoner etter som de religiøse frontene ble skarpere, og situasjonen mer prekær utover 1620-tallet.

Aldri før hadde det religiøse aspektet ved det politiske systemet i Det tyske riket vært så konfliktfylt som på begynnelsen av 1600-tallet, og likevel ville religionens betydning for politikken bli mindre kun én generasjon senere.⁴⁷ Og aldri før hadde splittelsen innad i kristendommen vært så sterk heller: katolisismen og lutheranismen hadde begge overlevd de religiøse konfliktene i andre halvdel av 1500-tallet, men det bygget seg opp til en endelig avgjørelse, og det hele tok plass i Det tyske riket med de delvis autonome tyske hertugdømmene som primære aktører. Saken gjaldt den enkelte fyrstes rett til å bestemme sitt fyrstedømmes religion, noe som var essensielt så vel politisk som økonomisk i det tidlige 1600-tallets Europa. Denne religiøse splittelsen i Det tyske riket kulminerte i *Den protestantiske union* (1608) og *Den katolske liga* (1609), og disse to konfesjonelle blokkene hadde sin beskyttelse fra henholdsvis det realpolitiske Frankrike og det habsburgske Spania – noe som tilsa at denne utviklingen kunne føre til en europeisk storkrig.⁴⁸ Det politiske systemet i Det tyske riket hadde blitt vannet ut over flere hundreår. Igjen stod en svak keiser, en løs og desentralisert føderasjon, og mange fyrster som higet etter større kontroll og autonomi over sine hertugdømmer, og overfor den tyske keiseren. Den tyske keiserens ønske om å sentralisere statsmakten, den økte religiøse splittelsen, og det faktum at mange utenlandske fyrster hadde politisk innflytelse – og ikke minst religiøs interesse – innad i riket, skapte en kime til konflikt.

Hundre år tidligere hadde Niccolò Machiavelli⁴⁹ påpekt at en samling og sentralisering av Det tyske riket, så ville det bli Europas sterkeste makt.⁵⁰ Og denne strukturpolitiske realiteten skapte hodebry for fremmede makter som ikke kunne tåle et samlet tysk rike – med Frankrike i første rekke.

⁴⁶ Erslev, *Aktstykker og opplysninger til Riigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 214.

⁴⁷ Veronica Wedgwood: *The Thirty Years' War*, The Bedford Historical series, London: 1944, 19.

⁴⁸ S. H. Steinberg: *The 'Thirty Years' War' – and the conflict for European Hegemony 1600-1660*, Foundations of Modern History, London: 1966, 31.

⁴⁹ Niccolò Machiavelli (1469-1527) var en italiensk statsmann og filosof fra Firenze. Machiavelli er mest kjent for sitt verdenskjente verk *Fyrsten* fra 1513 som er en stor filosofisk drøfting av maktbegrepet og en håndbok for fyrster.

⁵⁰ Rolf Hobson: *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945. Samfunnsendring – statssystem – militærteori*. J. W. Cappelens Forlag, 2. Opplag, Oslo, 2009, 79.

Mens Sverige og Gustav 2. Adolf hadde fokuset vendt mot øst; Russland og Polen, så hadde den oldenborgske statsmakten og Christian 4. blikket rettet mot sør – Det tyske riket, og da spesielt de nordlige stiftene ved elvene Elben og Weser. Dette fulgte en gammel utenrikspolitisk tradisjon for begge kongerikene, eneste forskjellen var at de to kongenes ambisjoner var større enn deres forgjengeres.⁵¹ Begge monarkene hadde som langsiktig mål å øke sin prestisje og politiske handlefrihet for slik å bli regnet som Nordens sterkeste statsmakt. Den danske historikeren Leo Tandrup beskriver denne skjebnesvangre tiden godt med tittelen på sitt tobindsverk *Mod triumf eller tragedie*,⁵² hvor han beskriver de kryssende interessene mellom monark og riksråd som et giftig og problematisk utgangspunkt for utenrikspolitikken som skulle bli ført i årene fra Trettiårskrigens begynnelse i 1618 til Christian 4. engasjerte seg skjebnesvangert i *Kejserkrigen*⁵³ i 1625.

Det er åpenbart å se og enkelt å forstå at tidligere studier av Trettiårskrigens ofte er blitt sett i et nasjonalistisk perspektiv og trukket inn i et nasjonalt historisk narrativ. Men i et Europa som stadig integreres tettere, så kan det være interessant å se på Trettiårskrigens som en form for europeisk borgerkrig og freden i Westfalen av 1648 som noe som peker *litt* frem mot Den europeiske union i vår tid.⁵⁴ Et slikt tverrnasjonalt perspektiv gjør det langt enklere å forstå dynamikken og strukturene de forskjellige aktørene handlet innenfor, og skaper en større forståelse for et enormt komplekst hendelsesforløp i europeisk historie.

⁵¹ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 232.

⁵² Leo Tandrup: *Mod triumf eller tragedie I-II: en politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen med særligt henblik på formuleringen af den svenske og især den danske politik i tiden fra 1617 og især fra 1621 til 1625*, Universitetsforlaget, 2. Bind, Aarhus: 1979.

⁵³ *Kejserkrigen* er et begrep i dansk historielitteratur om den danske fasen av Trettiårskrigens som var fra 1625 til 1629. Begrepet *Kejserkrigen* fremhever betydningen av at det var en krig direkte rettet mot Den tyske keiseren og hans religiøse politikk. I nyere tid har det blitt vanlig å betegne den danske fasen i Trettiårskrigens som «the danish intermezzo» i engelskspråklig historielitteratur, se Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 20.

⁵⁴ Bjerg, Wolke, Larsson, Villstrand, *Trediveårskrigens*, 7-8.

3. Det politiske systemet

Generell innføring om statsbegrepet i europeisk tidlig moderne tid

Hva som gjør en stat til en stat, og hvilke definatoriske kjennetegn en slik skal ha, har vært en pågående debatt i humaniora og samfunnsvitenskapene i flere århundrer. Den mest kjente statsteoretikeren, Max Weber (1864-1920), vektla territorialitet og monopol på legitim bruk av vold som de viktigste trekkene i definisjonen av statsmakt. Dette har vært et paradigme i internasjonal forskning på statsmakt hvor hans hovedverk *Wirtschaft und Gesellschaft* (utgitt posthumt to år etter hans død) var et pionerverk innen samfunnsvitenskapene. I likhet med senere statsteoretikere vektlegger Weber den tanken om at staten og dens oppgaver blir mer og mer et segment for seg selv med et autonomt forhold fra andre deler av samfunnslivet.⁵⁵ Men denne nyere forskningen på statsmakt klarer ikke helt å forklare eller konstruere de politiske realitetene som forelå i 1600-tallets Europa og hva slags politiske størrelser det var snakk om på denne tiden.

Den tyske historikeren Otto Hintze mener at det er viktig å se på relasjonene mellom statene for å forstå den interne utviklingen av disse – den *eksterne statsdannelsen* som han kalte det.⁵⁶ Det var statene i samspill med hverandre i et statssystem hvor krav og plikter ble lagt på hverandre som fremmet statens vekst, og formet den interne strukturen i staten. Det rivaliserende elementet i det mellomstatlige forholdet i tidlig moderne tid drev de europeiske statene fremover, og denne prosessen er viktig å ha som et bakteppe når en skal forstå den historiske utviklingen av de europeiske statene, mener Hintze. Her ser vi at den politiske geografien påvirker den historiske utviklingen, og dette skal vi se nærmere på i neste kapittel,⁵⁷ hvor vi vil se at politisk geografi spilte en betydelig rolle for den utenrikspolitiske

⁵⁵ Harald Gustafsson: «The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe», *Scandinavian Journal of History*, 23:3-4, 189-213, 190.

⁵⁶ Otto Hintze: «Staatenbildung und Verfassungsentwicklung», Otto Hintze: *Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*, vol. I, redigert av Fritz Hartung, Leipzig: 1941.

⁵⁷ «Den nordiske maktkampen».

linjen som ble ført av de sterkeste maktene i Norden på begynnelsen av 1600-tallet og fremover.

Den amerikanske historikeren Charles Tilly ser mer spesifikt på krig og forberedelser til krig som en av de viktigste drivkreftene i statsdannelsen i europeisk tidlig moderne tid. Nærmest i et *hobbessiansk*-lignende samfunn, hvor beskyttelse mot aggressive naboer var essensielt, måtte fyrstene bygge opp en sterk militær kapasitet. Spesifikke problemer fikk spesifikke løsninger, og dette førte til den moderne statens fødsel – gjennom slike militære *ad hoc*-løsninger. Fyrstene måtte bygge en sentral administrasjon og byråkrati for å kontrollere områder, og kreve inn skatter til hovedstaden. Mesteparten av disse ressursene gikk til forsvarsverk og militær opprusting for å avskrekke nabostater. Tilly fremholder at utviklingen i det lange løp fulgte den samme trenden i Europa, men påviser stor variasjon i tidlig moderne tid. Ifølge han så hadde de europeiske statene større likhetstrekk i middelalderen og i nasjonalstatenes framvekst etter den franske revolusjon enn i tidlig moderne tid.⁵⁸

Den suverene, territoriale nasjonalstaten som vi er kjent med i moderne tid har ikke eksistert til alle tider, og er heller ingen politisk konstruksjon skapt ut av det blå. Historikere opererer ofte med en føydal samfunnsorden i europeisk middelalder, og framveksten av moderne nasjonalstater utover på 1700-tallet. I perioden tidlig moderne tid, som vi kunstig kan avgrense til perioden 1500-1800, blir det ofte mer diffust når vi taler om hva slags statsformer de forskjellige europeiske forfatningene hadde. En slik presisering er viktig for å forstå det politiske landskapet i perioden 1618-25, og hva slags politisk system som var rådende i Norden – og da spesielt i Danmark.

Vi hadde å gjøre med kongeriker, bystater og imperier, som oftest styrt av store og mektige fyrstehus, som dominerer historieskrivingen og dets begrepsbruk. Vi kan kalle disse for en blanding av *Ständestaat* og *Territorialstaat* da de var mer intensive, militariserede statsformer som tillot større politisk innflytelse fra stendene i motsetning til de mer ekstensive statsformene under føydalismen. Et annet viktig aspekt av samfunnsforandringen var at statsmakten beveget seg fra å være avhengig av personlige relasjoner som den styrende strukturen, til en mer upersonlig stat hvor statsmakt ble mer basert på lov, administrasjon og

⁵⁸ Gustafsson, *The Conglomerate State*, 192.

rett.⁵⁹ Ved å frakoble de uformelle båndene mellom undersåtter, adelen og staten, og ved å legge dette under statsmaktens oppgaver i formalisert form, så fikk det oldenborgske monarkiet en økt sentralisering av forvaltningen og en mer uniform statsmakt.

Utover 1600-tallet blir mange av disse statsformene mer sentraliserte, territoriale og enhetlige gjennom freden i Westfalen av 1648. Denne fredsslutningen som var utfallet av dette århundrets største og viktigste politiske hendelse, Trettiårskrigen (1618-1648), blir ofte i samfunnsvitenskapelig sammenheng sett på som startskuddet av et stabilt europeisk statssystem, hvor faste landegrenser og prinsipper om staters indre suverenitet blir bærende for den politiske orden. Dette skapte, blir det nevnt, en forutsigbarhet og felles kjøreregler i staters forhold til hverandre som var gunstige for økt samarbeid statene imellom, og større grad av kontroll og sentralisering innad for den enkelte stat.

Som Voltaire⁶⁰ så dramatisk beskrev det i 1763: «*Tyskland ville ha vært en ørken dekket av knokler fra katolikker, evangelisk kristne, kalvinister og gjendøpere som gjensidig hadde skåret halsen over på hverandre, hvis ikke freden i Westfalen endelig hadde brakt landet samvittighetsfrihet.*»⁶¹

⁵⁹ Leon Jespersen [redaktør], Øystein Rian og Nils Erik Villstrand: *A Revolution From Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*, Odense University Press, Odense: 2000, 39.

⁶⁰ Voltaire som var døpt François-Marie Arouet (1694-1778) var en fransk historiker og opplysningsfilosof.

⁶¹ Voltaire: *Traktaten om toleransen*, oversatt og med forord av Birger Huse, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Oslo: 2007, 193.

Problematisering av det dansk-norske statsbegrepet

Problemet med å bruke begrepet «Danmark-Norge» er den formelle likestilling av disse to kongeriker, noe som *de facto* ikke var realitetene. Etter reformasjonen i 1536/37 var Norge en del av en dansk stat, men uten egne politiske funksjoner da det norske riksrådet og den norske katolske kirkens selvstendige stilling ble oppløst som en konsekvens av den omstridte norgesparagrafen.⁶² Det norske kongeriket gikk fra å være et handlende subjekt til å bli et passivt objekt under den danske monarkens styre i denne perioden. Norge var nærmest som en dansk provins å betrakte på lik linje som Jylland eller Fyn.

På bakgrunn av dette vil jeg – for det meste – unnlate å bruke begrepet «Danmark-Norge» i oppgaven. Når jeg omtaler den danske konglomeratstaten i en politisk sammenheng vil jeg variere mellom begrepet «Oldenburgstaten» og «Danmark». Oldenburgstaten som begrep er mer fruktbart og presist, da det uttrykker den bærende politiske funksjonen Christian 4. som fyrste av oldenburgdynastiet hadde i Danmark i denne perioden. Men samtidig er Danmark også et godt begrep siden Christian 4. måtte handle innenfor en dansk politisk ramme båret oppe av det sterke danske riksrådet.

Den danske konglomeratstaten

Den mest utbredte statsformen i europeisk tidlig moderne tid kan vi kalle for en «konglomeratstat», ifølge den svenske historikeren Harald Gustafsson, som argumenterer for at denne bevisstgjøringen og dette begrepsbruket er en mangelfull del i den historiografiske forskningen rundt den moderne stat og dets tilblivelse. Det europeiske politiske landskapet var preget av stater som minnet om «[...] a political, judicial and administrative mosaic, rather than a modern unitary state. But it was a mosaic that was kept together more tightly than its medieval forerunner.»⁶³ Historikerne J. H. Elliott og Helmut G. Koenigsberger har kommet med lignende begreper som konglomeratstat med deres «composite monarchies» og

⁶² Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 17.

⁶³ Gustafsson, *The Conglomerate State*, 189.

«composite states», som deler mange, om ikke alle, av de samme egenskapene ved statsforfatningene i tidlig moderne tid. I tradisjonell nasjonalistisk historiografisk forskning har prosessen med Kalmarunionens oppløsning på starten av 1500-tallet blitt tolket som en svensk frigjøring fra dansk styre, samtidig som Norge ble enda mer avhengig av den danske kronen enn før. Gustafsson mener at det kan bedre beskrives som en prosess hvor en løs og fragmentert union blir oppløst, og hvor nye maktsentra griper til seg mange løse biter som til sammen danner en ny politisk helhet.⁶⁴

Den danske statsmakten hadde mange definatoriske trekk av å være en konglomeratstat.⁶⁵ Christian 4. var konge over Danmark og Norge med dets biland Grønland, Island og Færøyene, og fyrste av det danske hertugdømmet Slesvig, og det tyske Holstein (delt myndighet med den tyske hertugen av Gottorp) fra kongekroningen sin i 1596 til sin død i 1648. Konglomeratstaten ble bundet sammen ved at det kun var én hovedstad: København. Her var det en sentraladministrasjon for både Danmark, Norge med biland og den kongelige delen av hertugdømmene. København, med sine 20 000 innbyggere,⁶⁶ var en av virkelig få store byer i den oldenborgske staten, selv om den var relativt stor i en regional kontekst, så bleknet den i forhold til europeiske storbyer som London, Paris, Amsterdam, etc.

Det var ikke ett felles lovverk i de forskjellige delene av Oldenborgstaten, noe som kan sies å være et av de definatoriske kjennetegnene ved en konglomeratstat. I Danmark dominerte den Jyske lov i kombinasjon med nye lover.⁶⁷ I kongeriket Norge gjaldt fortsatt Magnus Lagabøtes landslov av 1274-76, som senere ble erstattet av Christian 4.s *Norske Lovbog av 1604*, med kun små justeringer som for eksempel at den ble oversatt til dansk. Det var på det juridiske området at det norske nasjonale særpreget markerte seg sterkest.⁶⁸ Holstein, derimot, fulgte det tyske lovverket og romerretten. Språk var også ulikt i de forskjellige delene av Oldenborgstaten. I sentraladministrasjonen var det spesielt det danske og tyske språket som

⁶⁴ Gustafsson, *The Conglomerate State*, 197.

⁶⁵ Uttrykket «konglomerat» stammer fra latin og betyr «blanding», blir brukt i geologien som et begrep for å forklare en sedimentær bergart bestående av forskjellige bergartsfragmenter. Overført til humaniora og samfunnsvitenskapen, innebærer begrepet «konglomeratstat» at én fyrste er øverste overhode i flere territorier som har forskjellige statsorganer. En konglomeratstat kan også ha landområder med forskjellige språk, kulturelle uttrykk og religioner – det motsatte av en «enhetsstat». Men til tross for dette, så blir konglomeratstaten sammenholdt av én fyrste. Dette statsbegrepet er veldig treffende for et flertall av statene i Europa i tidlig moderne tid.

⁶⁶ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 33.

⁶⁷ Svend Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder 1596-1660*, Bind 7 i Danmarks historie, Politikens Forlag, København: 1964, 81.

⁶⁸ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 43.

var rådende, alt ettersom hvilke saker som stod på agendaen. Mens det i de forskjellige territoriene var deres respektive språk som ble brukt i forvaltningen på det lokale plan.

Innenrikspolitikken var fremdeles preget av de politiske begivenhetene i 1536 med dens konsekvenser som en mangedobling av krongodset, en utvidet kongemakt over det selsamme krongodset gjennom det nye lensvesenet, og at riksrådet fikk delvis svekket myndighet i spørsmål som angikk utenrikspolitikken.⁶⁹

Det tverrnordiske prosjektet *A Revolution Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia* legger vekt på at i løpet av disse to århundrene nærmer Danmark og Sverige seg det de omtaler som maktstater. Begrepet *maktstat* representerer et mål og et program snarere enn den faktiske utviklingen, argumenterer de.⁷⁰ Fra 1536 blir det oldenborgske kongehuset et «konstant regime», som betød dynastisk kontinuitet for staten ved at det ble valgt ut en tronarving *vivente rege*.⁷¹ Det ville si at valget av kongens etterfølger ble utført før den regjerende konge døde, ofte fra det samme dynastiet. I dette tilfellet fyrstehuset Oldenburg. Selv om riksrådet sørget for at det ikke ble en formell presedens for dette, så viser det en felles interesse i å sikre rammen rundt nye tronfølgere mellom riksrådsmakten og kongemakten. Det var altså kongerikets sikkerhet som legitimerte praksisen ved å velge nye tronfølgere *vivente rege*, og det danske aristokratiet tjente på et «konstant regime» for å forhindre bondeopprør, borgerkrig og trusler mot deres adelige privilegier.⁷²

De siste årene har det blitt forsket mer og mer på «[...] *hva som kan komme ut av å anlegge et imperieperspektiv på Danmark [for å] anvende det til å si noe spesifikt om de forskjellige delenes status.*»⁷³ Deres ambisjon er: «Å etablere Danmarks analytiske status som imperium i perioden fra 1389 til i dag». ⁷⁴ Dette danske imperieperspektivet har vært utgangspunktet for to danske historikere som har skrevet en bok om temaet med boktittelen «Det danske imperium». ⁷⁵ Denne tids senere historieforskning på den danske statsmakten som et imperium

⁶⁹ J. A. Fridericia: *Danmarks Riges Historie, bind 4, 1588-1699*, Det Nordiske Forlag, København: 1896-1907, 49.

⁷⁰ Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 40.

⁷¹ Fra latin og betyr noe sånt som «mens kongen fortsatt lever».

⁷² Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 47.

⁷³ Iver B. Neumann: «Innledning: Det danske imperium og 1814», *Internasjonal politikk*, 72, nummer 3: 2014, 300.

⁷⁴ Neumann, «Innledning: Det danske imperium og 1814», 306.

⁷⁵ Michael Bregnsbo, Kurt Villads Jensen: *Det danske imperium. Storhed og fald*. Aschehoug Dansk Forlag, København: 2004.

til forskjell fra en konglomeratstat, er interessant. Men ikke bare er dette feltet ferskt og lite etablert, men den tar spesielt utgangspunkt for tiden etter eneveldet i 1660/61 og frem til 1800-tallet, og kommer derfor etter vår periode i denne oppgaven. Det mest spennende er bokens fokus på Danmark som en stormakt, for som de skriver i innledningen: «[...] *den danske historieskrivning har med tiden opdyrket et forkert billede af, at Danmark altid har været et lille land, truet af den store tyske nabo mod syd. Danmark som et stort land med afgørende politisk magt, et regulært imperium ligger uden for den moderne danske historiske tradition. Det vil vi forsøge at ændre på.*»⁷⁶ Altfor ofte blir historien skrevet, forstått og lest med nåtidens øyne og med nåtidens politiske forhold i bakhodet. Av den grunn blir Danmarks politiske stilling på 1600-tallet altfor ofte nedvurdert. Det bør derfor ønskes velkomment et større fokus på den danske statsmaktens stilling i datidens 1600-tallseuropa, nemlig som en gryende stormakt.

De politiske organene

Formålet med dette delkapitlet er å beskrive det politiske systemet ved å forklare de forskjellige organene i den oldenborgske statsmakten, for på den måten å vise hvilke politiske strukturer som var rådende under den utenrikspolitiske debatten mellom Christian 4. og riksrådet i tiden 1618 til 1625. Ingen aktører handler i isolasjon fra overstyrende strukturer og mønstre. Disse politiske strukturene la rammer, føringer og begrensinger for handlingsrommet til de aktørene som agerte under dem.

Utenrikspolitikk på denne tiden var ingen klar definert størrelse som det er i dag. På *Store Norske Leksikon* blir utenrikspolitikk definert som «[...] *de sider ved en stats politikk som handler om og/eller har betydning for vedkommende stats forhold til andre stater.*»⁷⁷ Med politikk her, menes da i første rekke den politikken regjeringen legger om dagen. På mange måter var ikke dét den politiske realiteten i 1600-tallets Europa og Danmark. I denne perioden hadde utenrikspolitikken et janusansikt: «*Var udenrigspolitik forholdet mellem kongen af Danmark og de mennesker, der ikke var hans undersåtter, eller var det forholdet mellem kongeriget Danmark-Norge og andre politiske enheder? Disse definitioner faldt ikke*

⁷⁶ Bregnsbo, Jensen, *Det danske imperium. Storhed og fald*, 18.

⁷⁷ Lenke: <http://snl.no/utenrikspolitikk>

*sammen.»*⁷⁸ Christian 4. kunne i kraft av å være dansk konge, dansk hertug og tysk fyrste undertegne avtaler og traktater, inngå allianser og handelsforbund med ulike makter både med riksrådet i ryggen eller ikke. Den utenrikspolitiske rammen var diffus, og en må ta i betraktning at ulike sider av utenrikspolitikken både ble ført som Danmarks og som Christian 4.s linje.

Det danske riksrådet

Konstitusjonen i Danmark var et *diarki*⁷⁹ – den var todelt. På den ene siden hadde man monarken med sin utøvende myndighet, mens på den andre hadde man Det danske riksrådet med sin lovgivende og rådgivende funksjon. Kongen representerte oldenburgdynastiet og den danske kronen, protestantismens forsvar, samt interesser i dynastiske interesser i Det tyske riket. Riksrådet representerte den danske adelen, og det danske kongerikets interesser. Disse to var de primære politiske aktørene innenfor den danske konstitusjonen, og innehar hovedrollene i den politiske debatten om utenrikspolitikken i tidsrommet 1618 til 1625.

Forholdet mellom riksrådet og kongen var ofte preget av politisk debatt og konflikt, noe som var et allmenneuropeisk trekk i det politiske liv i tidlig moderne tid. I en konglomeratstat av denne typen hadde kongen forskjellige forventninger og roller som endret seg med den politiske rammen. Oldenburgmonarken var dansk konge, tysk hertug og ikke minst oldenburgdynastiets lederskikkelse. Det lå forskjellige politiske føringer og krav for de ulike posisjonene. Klarest ser vi dette i Christian 4.s maktpolitiske dobbeltrolle – som både dansk konge og tysk hertug. Makten mellom kongen og riksrådet hadde vært delt i flere århundrer, hvor den regjerende konge valgte riksrådets medlemmer fra den danske adelen, mens riksrådet valgte den neste konge – som oftest kongens eldste sønn. Danmark var formelt et valgkongedømme, men av gammel sedvane så var det et tilnærmet *de facto* arvekongedømme. På denne måten var riksrådet en betydelig maktfaktor, og denne politiske balansegangen mellom kongemakten og riksrådsmakten skulle prege hele Christian 4.s regjeringstid.

⁷⁸ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 349.

⁷⁹ Fra gresk og betyr «dobbel» og «styre». Tomannsvelde hvor det er to statsmakter som har myndighet i én og samme stat.

Kongens utenrikspolitiske makt var nedskrevet i håndfestningen som la to formelle begrensninger: Kongen kunne ikke erklære krig uten godkjennelse fra riksrådet, og alle landområder som ble vunnet med det danske rikets hjelp måtte bli en del av Danmarks kongerike, og ikke kongen personlig. Bortsett fra dette var det ingen formelle begrensninger på handlefriheten til kongen når det gjaldt utenrikspolitikken.⁸⁰ Denne todelte maktstrukturen var med på å sette premissene for de politiske linjene som skulle bli ført mot både Sverige og spesielt Det tyske riket.

Sentraladministrasjonens oppgaver økte i takt med statsmaktens vekst, og dette gjaldt på alle områder: utenrikspolitikken, sikkerhetspolitikken, finansvesenet og næringslivet, lovgivningen og fattighjelp. Men det var kongen som var administrasjonens øverste leder, så «[...] utviklingen var derfor i høyere grad til gunst for ham end for riksrådet, der sjældent samledes og derfor ikke kunne følge den daglige styrelse.»⁸¹ Christian 4. var en konge som ville være delaktig i alt av statsmaktens virksomhet – fra små detaljer som planlegging av nye bygninger og hva slags klær prinsene skulle gå med, til hvilken utenrikspolitisk kurs som skulle legges for dagen. Det faktum at riksrådet ikke fungerte som et permanent kollegium gjorde at riksrådet ikke hadde en større politisk påvirkning på den løpende politikken. Det var en fordel for kongemakten, spesielt når det gjaldt en så aktiv monark som Christian 4.,⁸² men samtidig kan det sees som en strukturell politisk svakhet for den danske konstitusjonen av to grunner. For det første, så førte dette til at statsmakten ikke fikk en permanent sentraladministrasjon med spesifikk og spesialisert kunnskap og kompetanse, i motsetning til utviklingen i Sverige.⁸³ Og for det andre, så kan en slik svak sentraladministrasjon føre til lav politisk kontinuitet og et lite effektivt statsapparat.

Den norske historikeren Helge Kongsrud trekker frem at dette motsetningsforholdet bunnet ut i to forskjellige teorier om den politiske styringen: «regimen regale» og «regimen politicum».⁸⁴ Dette er teorier i politisk filosofi som stammer fra den kontinentale tradisjonen.

⁸⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 353.

⁸¹ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 60.

⁸² Knud Fabricius: *Kongeloven: Dens tilblivelse og plads i samtidens natur- og arveretlige udvikling. En historisk undersøgelse*. H. Hagerups forlag, København: 1920, 77.

⁸³ Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 72.

⁸⁴ Analytiske begreper hvor «regimen regale» beskriver et uavhengig monarki med sterk kongelig styre, mens «regimen politicum» beskriver et konstitusjonalistisk monarki underlagt kontroll av representanter fra samfunnet, i dette tilfellet Det danske riksrådet.

I Jean Bodins⁸⁵ terminologi kan vi tale om at statsformen i Danmark var aristokratisk, da riksrådet valgte kongen og var dermed den øverste politiske instans; mens regjeringsformen var monarkisk, siden det var Christian 4. som hadde den utøvende makten i form av sin kongelige posisjon – riktignok i samarbeid med riksrådet.⁸⁶ «*Christian 4. kunne trekke veksler på en monarkistisk ideologi som nå gjorde seg sterkere gjeldende, og som kom til uttrykk i kroningshøytiden – i synet på kongen som Guds stattholder på jorden*»⁸⁷ skriver Øystein Rian og beskriver den kontinentalfilosofiske påvirkningen som skylte over 1600-tallets Norden, med sine politiske doktriner om en sterk fyrstemakt som Guds representant i den fysiske verden bygget på et naturrettslig grunnlag og aristotelisk plikt overfor sine undersåtter.⁸⁸

Valgmonarki var ingen allmenneuropeisk tendens i 1600-tallets Europa. I majoriteten av europeiske fyrstedømmer var det arveretten som gjaldt.⁸⁹ En paradoksalt digresjon er at valgkongedømmet, som hadde et tydelig demokratisk innslag, var et politisk styringsparadigme som ble erstattet av det mer *moderne* arvekongedømmet i flere europeiske land i tidlig moderne tid. Dette er med på å belyse at historien ikke nødvendigvis følger en linær utvikling, verken i demokratisk eller liberalistisk retning. I 1600-tallets København kunne valg bli sett på som en forhandlingssituasjon: som oftest ble et av familiemedlemmene i det regjerende dynastiet valgt, men hvor det var mulig for adel og aristokrati å få noe igjen i form av privilegier.⁹⁰ En kan argumentere for at den oldenborgske statsmakten var et valgkongedømme *de jure*, men et arvekongedømme *de facto*, dvs. at i likhet med enkelte andre kongeriker i datidens Europa – Böhmen, Ungarn, Russland – så ble den danske kongen valgt, men valget av ny konge gikk aldri utenfor det styrende dynastiet. Så i praksis ble, med svært sjeldne og spesielle unntak, den førstefødte sønnen til den forrige kongen valgt av riksrådet.

⁸⁵ Jean Bodin (1530-1596) var en fransk jurist og politisk filosof. I 1576 skrev han sitt mest kjente verk *Les Six livres de la République*, hvor han diskuterte hva slags politisk styreform som var best egnet. Her argumenterer han mot tidens store politiske filosof, Niccolò Machiavelli – som ønsket en sterk fyrstemakt til fordel for staten uten moralske refleksjoner for individenes ve og vel – med en pragmatisk argumentasjon for en sterk fyrstemakt for å forhindre interne stridigheter. Hans lære blir ansett som en middelvei i datidens politiske filosofi, med hans argumentasjon for én suveren fyrste med all makt i sine hender som samtidig var begrenset av guddommelige lover og naturtilstanden med dens lover.

⁸⁶ Helge Kongsrud: *Den kongelige arveretten til Norge 1536-1661 – idé og politisk instrument*, Universitetsforlaget, Oslo: 1984, 34.

⁸⁷ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 211.

⁸⁸ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 54-6.

⁸⁹ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 54.

⁹⁰ Donald H. Pennington: *Europe in the Seventeenth Century*, Pearson Education, second edition, Essex: 1989, 236.

Kongsrud hevder at adelveldet i Danmark fulgte en linje han betegner som «rådskonstitusjonalisme».⁹¹ Dette er en teori om at et samarbeid mellom konge og riksråd skulle være det bærende fundamentet i det politiske systemet, hvor kongen var forpliktet til å regjere etter en konstitusjonell statsskikk. Det var riksrådets representanter som valgte kongen, og de kunne avsette kongen om denne ikke samhandlet med den lovbundne statsskikken. Fra 1422 og til innføringen av eneveldet i 1660/61 måtte de danske kongene under innsettelsen skrive under på håndfestningen, en kontrakt som foreskrev forutsetninger for valget og la ned rammevilkår for kongens politiske makt og autoritet.⁹² Disse forpliktelsene nedfelt i håndfestningen bør bli oppfattet som en politisk konsekvens av ideologien om at kongens makt var en midlertidig og kondisjonal avståelse av statsmakt fra stendene, her representert ved riksrådet.

Christian 4. var ikke en suveren fyrste etter Bodins standarder, og det hadde den franske politiske filosofen selv konstatert.⁹³ Suvereniteten i den oldenborgske konglomeratstaten lå hos den danske *krone*, noe som betød kongen og riksrådet hans – det danske diarki. I den perioden som denne oppgaven skal ta for seg – 1618 til 1625 – er dette diarkiske perspektivet helt essensielt for forståelsen av den politiske utviklingen. Der hvor kongemakt og riksrådsmakt ikke sammenfalt, ville Christian 4. gang på gang foreta valg i sin streben på å øke sitt politiske handlingsrom til inntekt for sine dynastiske ambisjoner og målsettinger.

Året 1596 er et viktig år for forståelsen av regjeringstiden til Christian 4. Dette året ble han kronet som konge, og gjennom håndfestningen kunne riksrådet legge til rette for de forutsetningene kongen hadde for den politiske linjen han kunne føre og å sette grunnlaget for kongens myndighet. Periodene med *interregnum*⁹⁴ var en gunstig tid for riksrådsmakten å justere på håndfestningen og forhandle om økonomiske og politiske privilegier til egen fordel. I disse periodene, og mens den nyvalgte kongen fortsatt var umyndig, satt riksrådet med den politiske makten og var ansvarlig for den politiske forvaltningen frem til kongen ble myndig. Sett på bakgrunn av dette kan en tale for at det var riksrådet som var den øverste instansen i det politiske hierarkiet som representerte den danske suvereniteten under et interregnum. Mangelen på et komplett konstitusjonelt lovverk forsterker konseptet av et diarki og en

⁹¹ Kongsrud, *Den kongelige arveretten til Norge 1536-1661 – idé og politisk instrument*, 32.

⁹² Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 45.

⁹³ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 56.

⁹⁴ Oversatt fra latin: «mellomregjering». Det er et begrep som beskriver tidsrommet fra en fyrstes død eller avgang til den nye fyrsten har tatt over, hvor ofte en midlertidig regjering tar over styringen, slik som riksrådet gjorde i Danmark.

dualisme når det gjelder samarbeid mellom riksråd og monark, og underbygger teorien om en konstitusjon av en ustabil karakter.⁹⁵

Et slikt diarki som i den oldenborgske konstitusjonen, kan bli sett på som en selvforsterkende konfliktarena når de politiske interessene stod mot hverandre, mens det kan bli sett på som et harmonisk samarbeid mellom kongehus og adelen når interessene og ambisjonene sammenfalt. Sett fra vår tid, poengterer Øystein Rian, kan en finne «[...] både sterke og svake trekk i den oldenborgske regjeringens status.»⁹⁶ Et slikt konstitusjonelt system forutsatte at monark og riksråd hadde delte interesser og ambisjoner – eller kunne samarbeide for å oppnå et tilnærmet kompromiss. Det var essensielt at de forskjellige organene innenfor dette politiske systemet respekterte de regler og rettigheter som regulerte forholdet dem imellom. På den måten kan en tale om at det uformelle rommet for politisk makt var stort i datidens konstitusjon i Danmark – dette diarkiet forutsatte en respekt for normer og uformelle sedvaner i langt større grad enn slik det senere ville bli da eneveldet ble innført i 1660/61, hvor *det politiske liv*⁹⁷ langt på vei ble avskaffet.

Medlemmene av riksrådet spilte en vital rolle som diplomatiske utsendinger og gesandter til fremmede fyrster. De forskjellige riksrådene – avhengig av kompetanse – ble sendt til fremmede land for å forhandle i politiske og økonomiske saker på vegne av den danske statsmakten – ofte med instruksjer og fullmakter både fra kongen og riksrådet. Dette kan ansees som et konstruktivt samarbeid mellom kongemakt og riksrådsmakt i en tid hvor faste diplomater i fremmede land ennå ikke var en satt struktur.

Forvaltningen over hertugdømmene

I Holstein ble mye av det politiske liv styrt av det adelige hertugrådet som satt i fellesregjeringen og deltok på *Landdagen*. Disse besatt de adelige landrettene, som var ridderskapets verneting og appellinstans for domstolene som hørte til adelen og

⁹⁵ Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 49.

⁹⁶ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 211.

⁹⁷ Forstått som at det politiske organet riksrådet mistet sine politiske privilegier og at adelen dermed ble sterkt svekket. Med eneveldet ble arvekongedømmet innført *de jure*, som gjorde at den danske konstitusjonen mistet det lille av semi-demokratiske trekk den tidligere hadde hatt med valgkongedømmet, til tross for at en kan argumentere for at den oldenborgske statsmakten *de facto* var arvelig også før det kongelige eneveldet ble innført i 1660/61.

høygeistligheten i Holstein.⁹⁸ Men på 1620-tallet skulle borgerskapet i Holstein skape seg større politisk makt gjennom *geheimrådet* på bekostning av det mer tradisjonelle tyske adelige rådet for hertugdømmene som utgjorde Landdagen. Geheimrådet hadde en organisasjonsstruktur som lignet på det kollegiale styret som oppstod i Sverige og mange tyske fyrstedømmer.⁹⁹ Dette bør bli forstått i lys av den mer generelle europeiske tendensen av et fremvoksende borgerskap i de større byene, og en kan tenke seg at et borgerskap i et tysk fyrstedømme hadde en mer fruktbar grobunn enn den hadde i den mer særnordiske politiske kulturen nord for Holstein.

Etter at realunionen mellom Danmark og hertugdømmene Slesvig-Holstein ble stiftet i 1460, ble det viktig at hertugdømmene skulle bli sentralisert og en mer enhetlig politisk struktur. Dette skjedde ved at landrådet, ridderskapet og høygeistligheten skulle stå samlet under begge hertuger, og dermed ble alle viktige spørsmål for Slesvigs og Holsteins del forhandlet og avgjort under ett på Landdagen.¹⁰⁰ Landdagen i hertugdømmene bevarte sin medvirkning til lovgivningen,¹⁰¹ et trekk ved den danske statsmakten som var med å definere den som en konglomeratstat. Som fyrste over et tysk hertugdømme og med interesser i nordtyske områder, så var det viktig for den danske kongemakten med et eget politisk organ for forvaltningen av dette; nemlig *Det tyske kanselli*.

Det tyske og Det danske kanselli

Det tyske kanselli ble opprettet av Frederik 1. da han ble kronet som konge i 1523. Denne delen av sentraladministrasjonen fungerte som et eget administrativt organ ved siden av *Det danske kanselli* og riksrådet, og kunne praktisere uten påvirkning fra dansk adel.¹⁰² Ofte besatt av tysktalende akademikere, ble Det tyske kanselli et organ for saker i den kongelige delen av hertugdømmene, og ellers det meste av de utenrikspolitiske spørsmål. På mange måter kan Det tyske kanselli betraktes som et slags utenriksdepartement for den danske kronen.

⁹⁸ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 50.

⁹⁹ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 50.

¹⁰⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitisk historie 1*, 192.

¹⁰¹ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 68.

¹⁰² Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution From Above?*, 70.

I Slesvig-Holstein vant arveretten økende prestisje, ikke fyrstevalget. Dette kan bli sett på som en av faktorene for at den danske kongen hentet lojale, tyske rådgivere herfra, som ofte var å finne i Det tyske kanselli. Og på denne måten kunne kongemakten i København forvente politisk støtte fra hertugdømmene, som «[...] måtte nødvendigvis svække det danske kongevalgs reelle betydning, det borgerligt prægede Tyske Kancelli blev en betydningsfuld modvægt mod det adeligt dominerede Danske Kancelli». ¹⁰³ På flere områder fungerte Det tyske kanselli som en form for ideologisk motvekt mot Det danske kanselli.

Mens det meste av utenrikspolitikken ble administrert av Det tyske kanselli, så behandlet Det danske kanselli de dokumenter som gjaldt forholdet til Sverige og Russland. ¹⁰⁴ Her var også administrasjonsspråket på dansk i motsetning til i Det tyske kanselli hvor det, lite overraskende, var på tysk. De to kanselliene «[...] skulle utføre utenrikspolitisk sekretærarbeid og avlevere personale til gesandtskap som reiste til forhandlinger med fremmede fyrster.» ¹⁰⁵ Altså, var det nært samarbeid mellom kanselliene og riksrådet.

En av hovedaktørene i både riksrådet og Det danske kanselli var kongens kansler. Han spilte en dobbeltrolle gjennom å både være kongens fremste saksbehandler i kanselliet og som riksråd. Dette gjorde ham til en særdeles viktig aktør – hvor han måtte balansere lojaliteten og hensynet til både kongemakten og riksrådsmakten.

Konglomeratstatens regnskaper ble administrert av to organer. Det viktigste, *Rentekammeret*, var en underdel av Det danske kanselli og tok seg av de finansielle oppgaver for hele statsmakten, spesielt regnskapene fra alle lenene. Mens det andre, kongens eget kammer, ble selvstendig forvaltet av den danske kronen helt uavhengig av riksrådet eller andre politiske organer. Her hadde den danske kongen ingen plikt til å redegjøre for hvordan pengene ble brukt eller til å sette opp budsjetter. ¹⁰⁶ Et vesentlig poeng for å forklare det økonomiske – og dermed også politiske – handlingsrommet Christian 4. hadde i store deler av sin regjeringstid.

¹⁰³ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 53.

¹⁰⁴ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 54.

¹⁰⁵ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 77.

¹⁰⁶ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 54.

4. Den nordiske maktkampen

Kalmarunionen bød på fred mellom de nordiske lande og utsigt til en fællesnordisk fyrstestat. Dens sammenbrudd var ensbetydende med krige om Sverige og fortsatte i 1500-tallet som konkurrence mellem Danmark-Norge og Sverige om østersøherre-dømmet.¹⁰⁷

Den nordiske syvårskrig (1563-70) og Kalmarkrigen (1611-13) var to store konflikter mellom Danmark og Sverige som på mange måter var en maktkamp om hegemoniet i Norden. Svenske historikere har sett på Sveriges utenrikspolitikk i tiden mellom Den nordiske syvårskrig og *Kejserkrigen* som en form for en eksistensiell kamp om å overleve som en selvstendig stat, hvor svensk ekspansjon var essensielt for å ikke bli slukt av nabostater¹⁰⁸ – i dette tilfellet av Danmark. Etter oppløsningen av Kalmarunionen i 1523 endret de politiske strukturene i Norden seg; Sverige var en statsmakt i utvikling, og hadde sin horisont vendt østover mot Finland, den baltiske kyst og Russland. Danmark hadde, ut ifra sin beliggenhet, større nytte av å konsentrere seg om de nordlige og sydlige områdene: «*Det vældige tyske rige satte præmissene for Danmarks forhold til omverdenen. Det gjorde det ikke ved sin styrke, men ved sin svaghed.*»¹⁰⁹ Den politiskgeografiske tilnærmingen, hvor de rent geografiske omstendighetene var med å påvirke politiske strategier og beslutninger, er etter mitt syn viktig i forståelsen av denne nordiske maktkampen som alltid har vært et bakteppe i nordisk historie, men som virkelig ble tilspisset utover på 1600-tallet.

Norge var et viktig område for fiskale interesser med toll og handel av fisk, tømmer og mineraler, mens det tyske området var viktig for de politiske interessene, spesielt ettersom Christian 4. var tysk hertug og medlem av *Reichstag*¹¹⁰ i Det tyske riket. Men det var kryssende interessesfærer; Sverige hadde et langsiktig mål om å underlegge seg Norge, og et mer akutt mål om ekspansjon ut til kysten på Nordkalotten.¹¹¹ Vi ser gjennom historiens løp viktigheten av å kunne ha tilgang på kystområder – det være militære, økonomiske og politiske årsaker for dette. Sveriges mål om å underlegge seg Nordkalotten som dermed førte til tilgang til en havn ved Nordsjøen bør forstås i lys av dette da dette var et høyt strategisk

¹⁰⁷ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 215.

¹⁰⁸ Steffen Heiberg: *Christian 4 – Monarken, mennesket og synet*, Nordisk Forlag A/S, København: 1988, 145-6.

¹⁰⁹ Albrechtsen, Frandsen, Lind: *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 343.

¹¹⁰ Riksdagen i Det tysk-romerske riket som forekom i ulike tyske byer før Regensburg ble det faste møtestedet fra og med 1663.

¹¹¹ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 215.

mål for den svenske statsmakt. Men i perioden vi tar for oss her, årene 1618-25, er målsetningen for svenskene å holde polakkene unna den svenske kronen, ta opp kampen om herredømmet over Østersjøen med Danmark og ekspandere langs den baltiske kyst. Med slike klare militære målsetninger, var det viktig med en solid og sterk hær. Sverige ble under Gustav 2. Adolfs ledelse utover 1610- og 1620-tallet kraftig militarisert, hvor reform etter den nederlandske modell¹¹² gjorde seg gjeldende. Her ser vi en viktig sammenheng mellom nederlendernes uavhengighetskrig mot Spania, ofte kalt åttiårskrigen, og Trettiårskrigen.¹¹³

Christian 4. fulgte med på Gustav 2. Adolfs erobringer i Polen og Russland i øst med stor oppmerksomhet, og hadde som hensikt å styrke sin posisjon nord i Det tyske riket for å balansere maktbalansen mellom disse to naboriker. Mens den baltiske kysten i det østlige Østersjøen og de russiske områdene var nærmest som upløyd mark å regne, så var det tyske området et lappeteppes av fyrstedømmer hvor juridiske, politiske og økonomiske bånd gikk på kryss og tvers. Mens den svenske kongen kunne konsentrere seg om store territoriale erobringer mot synlige og forutsigbare fyrster, måtte Christian 4. spille et politisk spill, drive en økonomidetaljert politikk og ta langt flere hensyn uten at det ble en territoriell gevinst ut av det. Som oftest var målet å få økt innflytelse langs handelselvene Elben og Weser, og midlene for å nå dette målet var å få plassert slektninger inn i sekulære eller religiøse posisjoner i tyske fyrstedømmer. Dette var operasjoner og midler som muliggjorde, i sum, at den danske kongen kunne øve langt større innflytelse i det nordtyske området enn tidligere. Christian 4.s politikk var forankret i den utenrikspolitiske tradisjonen, men var langt mer ambisiøs enn hva noen dansk hadde hatt før. Det var to nordiske stater på toppen av sin prestisje og makt som kjempet for økt innflytelse på den europeiske politiske scenen. Det var et kappløp mot tiden, og en styrkemåling mot hverandre – og dette skjedde parallelt med den store krisen som var i ferd med å utfolde seg i Det tyske riket: Trettiårskrigen.

¹¹² Militær teori om mer effektive drillmetoder og mindre infanteri-enheter påvirket av den nederlandske feltherre og stattholder Maurits av Oranien.

¹¹³ Bjerg, Wolke, Larsson, Villstrand, *Trediveårskrigen*, 35.

Sverige: En hovedtrussel?

Den nordiske maktkampen var en reell bekymring og situasjon i årene 1618-25, og det trer klart frem når en leser brev og utkast av brev i korrespondansen mellom konge og riksråd og medlemmer av riksrådet. Dette får støtte fra Leo Tandrup som skriver at Christian 4. hadde «[...] lagt op til et virkeligt opgør med Sverige over den bredest tænkelige front»¹¹⁴ etter herredagen¹¹⁵ i København 1622. Selv om Tandrup går for så vidt langt i sin analyse av forholdet mellom Danmark og Sverige, hvor *den kalde krigen* blir brukt som en modell, så var konflikten mellom disse to nabostater en særdeles viktig sak som opptok det meste av tiden og arbeidet til både monarker og riksråd. Det er lett å tenke seg at Tandrup muligens er preget av sin egen samtid, ved å sammenligne forholdet mellom Danmark og Sverige med den kalde krigen. Men at den svenske fare var en bekymring for den politiske eliten i Danmark, bør det ikke sås noen tvil om. Derfor blir det feil, som Lockhart sier, at Sverige ikke var av noen reell bekymring for Christian 4. før 1630. Sverige voldte den danske kongen mange bekymringer. Det er viktig å ta i betraktning forholdet mellom de to nordiske statene for å forstå den danske kongens aktivitet i hertugdømmene nord i Det tyske riket. Det er da naturlig å se på det turbulente og dårlige forholdet mellom de to staters viktigste aktører i denne perioden; nemlig monarkene Christian 4. og Gustav 2. Adolf.

Christian 4. mente alltid at Sverige utgjorde en større trussel en riksrådet. I løpet av 1624 ønsket den danske kongen å ruste opp flåten, slik at han stod sterkere i maktkampen over herredømmet i Østersjøen mot svenskene. Men dette ville ikke riksrådet ha noe av. I en betenkning datert den 14. april 1624, skrev de at siden Gustav 2. Adolf hadde skrevet vennlige skrivelser til riksrådet i det siste, så var deres «[...] *underdanigste betenckende, at med den gandske flodis udrustningh icke efter slig leilighed nu giøris behof, uden hvis ellers aarligen och sedvanligen pleyer at udredis.*»¹¹⁶ Kongemakten og riksrådsmakten vurderte trusselen fra Sverige helt ulikt under hele perioden 1618-25, og det ville føre frem til et lite jordskjelv i det dansk-svenske forholdet på grensemøtet på Knærød¹¹⁷ i 1624.

¹¹⁴ Leo Tandrup: *Mod triumf eller tragedie I: 1621-1625*, Universitetsforlaget, Aarhus: 1979, 2. Bind, 72.

¹¹⁵ Møte mellom konge og riksråd som ble sammenkalt en gang årlig etter dansk politisk sedvane på 1500- og 1600-tallet.

¹¹⁶ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 404.

¹¹⁷ Som ligger i dagens Halland i Sverige.

De strukturpolitiske problemstillingene ved forholdet til Sverige var preget av en dyp uenighet mellom den danske kongen og riksrådet angående hvilke reaksjoner og tilnærminger en skulle ha mot nabolandet. Christian 4. var aldri redd for å reagere militært mot Sverige, eller befeste Danmarks posisjon som den sterkeste makten i Norden, men riksrådet ønsket ingen militære konfrontasjoner med nabolandet men heller å følge forhandlingsveien som Stettintraktaten hadde lagt opp til på det politiske plan. Christian 4. hadde som målsetting å reformere militærvesenet som ville gi muligheter for en nasjonal hær,¹¹⁸ men det var et problem for medlemmene av riksrådet, siden det ville styrke monarken vis-à-vis riksrådet og forrykke maktbalansen dem imellom.¹¹⁹ Danmarks militærvesen var ingen fast, permanent institusjon, som den var i ferd med å bli i Sverige¹²⁰ – den danske hæren ble først dannet i krigstid, og var adelens ansvar gjennom *rostjenesten*.¹²¹ Som vi kommer til å se, måtte riksrådet stadig stagge Christian 4.s politiske ambisjoner og virkemidler for å oppnå disse i frykt for at dette kunne slå tilbake på kongeriket selv. De så sin oppgave i å balansere hensynet til territoriell ekspansjon og økt prestisje mot hensynet til kongeriket Danmarks sikkerhet.

Älvsborgs løsen

Älvsborg¹²² var en svensk havneby og festning som hadde vært i Danmarks besittelse i pant som krigsskadeerstatning etter Kalmarkrigens fredsslutning i Knærød i 1613, og skulle betales i fire terminer fra januar 1616 til januar 1619 på 250 000 riksdaler per termin – til sammen hele én million riksdaler.¹²³ Dersom dette ikke ble gjort ville Sveriges eneste havn mot vest komme på danske hender – noe Christian 4. hadde et stort ønske herom. Men i mars 1619 på et personlig møte mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf på Halmstad ble siste termin av

¹¹⁸ J. Steenstrup, K. Erslev, A. Heise, V. Møllerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jørgensen: *Danmarks Riges Historie*, bind 4: 1588-1699, Det Nordiske Forlag, København: 1896-1907, 118.

¹¹⁹ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 213.

¹²⁰ Jespersen [redaktør], Rian, Villstrand, *A Revolution from Above?*, 267.

¹²¹ Rostjenesten er utledet fra det tyske ordet «Ross» som betyr hest. Dette var adelens hovedplikt overfor kongemakten frem til eneveldets innføring i 1660/61 ved å stille som riddere i krigssituasjon. Som motytelse fikk adelen deres privilegier fra kongemakten. Les mer: Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 352.

¹²² Dagens Elfsborg.

¹²³ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 392, og Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 217.

Älvsborgs løsen tilbakebetalt ved økonomisk hjelp fra Nederlandene,¹²⁴ og ble dermed en svensk besittelse igjen.¹²⁵ Dermed var den største belastningen på forholdet mellom Danmark og Sverige avsluttet, og heretter kunne begge kongeriker konsentrere seg om sin utenrikspolitikk rettet henholdsvis mot sør og øst.

«*Den Summa penning, som vdi Neeruerendiss Aar for Elsborrhig skulle erleggis, Er, Gud uerre loffuit, imod alle folckiss opinion Nu erlagdt, Dog ted holdte ganske haardt [...]*»¹²⁶ skrev Christian 4. til Anders Sinklar¹²⁷ 10. februar 1618 etter at svenskene hadde hatt problemer med å skaffe seg midler til å betale nestsiste termin av krigsskadeerstatningene. Dette har av mange blitt tolket som lettelse over at han ikke ønsket å gå til krig mot Sverige for Älvsborgs skyld, hvor det blir hevdet at han var langt mer interessert i å øke sin interessesfære i de nordtyske stifter fremfor å sikre seg denne svenske havnefestningen. En alternativ tolkning som er av en mer realpolitisk art, er å tenke seg at denne lettelsen er av overflatisk natur og at han ikke ønsket å fremstå som for krigslysten for sine omgivelser. Hvis Christian 4. hadde sikret seg Älvsborg så ville Danmark stått langt bedre rustet i den nordiske maktkampen, hvor Älvsborg ville vært særdeles viktig rent militærstrategisk overfor Sverige.

En konsekvens av at Älvsborg igjen kom i svensk besittelse, var den danske konges økte aktivitet for å erverve seg tyske stifter de neste årene.

Grensemøtet på Ulvsbäck i 1619: Stettintraktaten svekkes

Under det dansk-svenske grensemøtet på Ulvsbäck i januar-februar 1619 var det kun forholdet til Det tyske riket og potensielle alliansekonstellasjoner som var på agendaen. Tilstede var det et engelsk initiativ for en protestantisk allianse med støtte fra

¹²⁴ Nederlandenes finansielle hjelp til å betale terminene for Älvsborgs løsen grunnet at de trengte et samlet Norden i Den protestantiske allianse blir tatt opp i kapitlet «Forholdet til England og Nederlandene 1618-25».

¹²⁵ Steffen Heiberg: *Christian 4. – En europeisk statsmand*, gjennomrevidert utgave af *Christian 4. Monarken, mennesket og myten*, Nordisk Forlag, 2. udgave, 2. oplag, København: 2006, 234.

¹²⁶ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 134.

¹²⁷ Andrew Sinclair (1555-1625) som var hans skotskfødte navn, var dansk riksråd og diplomatisk gesandt i engelske anliggender. Han hadde et godt forhold til Christian 4. og spilte ofte en lojal rolle for kongemaktens utenrikspolitikk.

Nederlandene.¹²⁸ Sverige ønsket å forhandle om Danmarks stilling til svenskenes konflikt med Polen, og fem riksrådsmedlemmer samt kansler Christian Friis¹²⁹ ble sendt som den danske diplomatiske delegasjonen til Ulvsbäck for å møte den svenske delegasjonen.¹³⁰

Svenskenes hertog i Polen hadde den siste tiden vært vellykket, og de ønsket at deres konflikt med Polen skulle bli en del av *Den protestantiske alliansens*¹³¹ arbeidsområde, hvor argumentet var at Polen var en betydelig og sterk katolsk makt og en naturlig alliert med den tyske keiseren, og dermed ville det være rasjonelt for Den protestantiske allianse å innlemme Polen i fiendebildet forut for en eventuell samlet og koordinert intervensjon i Det tyske riket. Især ønsket svenskene en allianse med Danmark rettet mot den polske konge og storfyrste av Litauen Sigismund 3. Vasa (1566-1632), siden denne hadde ligget i langvarig strid om kongetronen i Sverige etter å ha blitt avsatt så tidlig som i 1599 som svensk konge. Deres retoriske argumenter overfor riksrådet på møtet var å skremme med trusselen om «[...] *de paveliges intention, magt, lejlighed til søs* [...]»¹³² og den katolske interesse i å sikre seg innflytelse og kontroll over Østersjøen noe som hadde vært kritisk for både Nederlandene, Sverige og til slutt Danmark selv. Dette varselropet skremte nok den danske riksrådsdelegasjonen på grensemøtet, men bidro ikke nok til å forhindre et sammenbrudd i forhandlingene.

Den danske diplomatiske delegasjonen skrev 9. februar 1619 et brev fra Ulvsbäck til Christian 4. om at «[...] *ko. ma. [Christian 4.] endnu fremdelis sig til venlig flittig underhandling om en bistandig fredt imellom ko. ma. af Sverig och Polen vilde inlade*»,¹³³ men at de ikke ville inngå allianse med Sverige mot Polen på denne tid. Svenskene fikk også et generelt løfte om at Danmark ikke ville alliere seg med noen makt som lå i krig med Sverige, eller å la skip eller soldater passere Øresund til skade for Gustav 2. Adolf. Danmark ville fortsatt hevde sin

¹²⁸ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 402.

¹²⁹ Christian Friis (1581-1639) til Kragerup var kun fire år yngre enn kong Christian 4., og ble valgt som kongens kansler i 1616 etter at den forrige kansleren, Christian Friis (sic!) til Borreby, døde dette året i Oslo. Litteraturen omtaler han som mindre streng enn den forrige kansler, men også mer opptatt av åndsliv og kultur, som var blitt viktig på denne tid. Han skulle bli den personen som Christian 4. hadde mest korrespondanse med de kommende årene og var således en viktig aktør som bindeledd mellom kongemakt og riksrådsrett.

¹³⁰ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 259-60.

¹³¹ Fra og med utbruddet av Trettiårskrigen i 1618 forekom det en voldsom ekspansiv diplomatisk aktivitet i Europa mellom protestantiske fyrster både innenfor og utenfor Det tyske riket. Disse ønsket å koordinere en felles *allianse* for å slå tilbake mot den tyske keiserens offensive religiøse politikk som ble ansett som brudd på *de tyske friheter* oppnådd i Augusburg av 1555.

¹³² Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 327.

¹³³ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 261.

nøytralitet da Christian 4. ikke så interessefellesskapet med Sverige som så sterkt at det skulle gå foran de interessemotsetninger de hadde, og dermed den nordiske maktkamp.

Den danske kansler, Christian Friis, hadde ett mål med møtet: Ikke fornærme de andre maktene, og spesielt ikke England og kong Jakob 1.¹³⁴ (1566-1625) – dette lyktes han med da han dro tilbake til København tilfreds med å ikke ha inngått noen form for forpliktelser overfor Sverige i deres strid med Polen. Men samtidig hadde Christian 4. lovet det svenske riksrådet at han ikke ville inngå allianser til skade for Sverige, mest sannsynlig etter press fra riksrådet. Her ser vi kjernen av det danske diarkiets arbeidsmetode, som både kunne være en styrke og en svakhet: kompromisset.

I avskjedsbrevene¹³⁵ mellom de to riksrådene fra Sverige og Danmark på grensemøtet i Ulvsbäck ble det unnlatt å bekrefte Stettinfredens betingelser fra dansk side, og dette kan tolkes som en innskrenking av Stettinforbundet.¹³⁶ Dette kan tolkes som et ønske fra Christian 4. som da, på riksrådets bekostning, hadde fått gjennomslag for en innstramming av sin innflytelse over politikken som fra nå av skulle føres mot Sverige. Stettintraktaten var en politisk struktur som fungerte som en voldgiftsbestemmelse mellom de to kongeriker og var til rådskonstitusjonalismens store fordel. Den særnordiske politiske ordningen fra fredsslutningen av den nordiske syvårskrig av 1570, dikterte de to kongeriker å sende seks riksrådsmedlemmer til et grensemøte for å løse og dømme i tvister som kongene ikke klarte å bli enige om. Fungerte heller ikke dette, skulle en fremmed fyrste oppnevnes som oppmann og avgjøre tvistene.¹³⁷ Da vennskapsforpliktelsene nedfelt i Stettintraktaten ikke ble bekreftet, så var det en *de facto* innskrenking av denne politiske strukturen, noe som gav den danske kongemakten større handlingsrom i forholdet til Sverige – mot riksrådets ønske og vilje.

Her ser vi altså en vending i forholdet mellom Danmark og Sverige. Til tross for en generell avtale om at danskene ikke skulle la fiender av Sverige få passere Øresund med verken skip eller soldater til ulempe for dem, så hadde betingelsene og vennskapsløftene fra Stettintraktaten blitt nedjustert grunnet en diplomatisk manøver fra Christian 4.s side. Dette

¹³⁴ Kong Jakob 1. av fyrstehuset Stuart, var den første konge som regjerte over England, Skottland og Irland samtidig. Hans regjeringstid er preget av en langvarig konflikt med parlamentet, noe som bør bli sett på som en grobunn for den engelske borgerkrigen etter hans død.

¹³⁵ Etter hvert grensemøte mellom de to nordiske kongeriker, var det vanlig at riksrådene skrev avskjedsbrev til hverandre med de avtaler og enigheter de kom frem til under grensemøtet.

¹³⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 334-38.

¹³⁷ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 97.

kunne ikke bety annet enn at den danske kongen var beredt til å ta en større stilling i politikken som skulle bli ført overfor Sverige i årene som kom, og at han følte trusselen fra naboriket var av en alvorlig art.

Forholdet mellom Christian 4. og Gustav 2.

Adolf

Som leder og frontfigur for hver sin stat og fyrsteslekt, spilte disse to monarkene hovedrollene i det historiske dramaet som skulle utspille seg mellom Danmark og Sverige utover på 1600-tallet, og som spesielt tilspisset seg i perioden 1618-25. Christian 4. «[...] *fattede simpelt hen ikke, at Sveriges magt var noget han måtte lære at leve med. Visionen om Nordens enevældige konge skulle alle dage forsure hans tilværelse.*»¹³⁸ Den første gangen Christian 4. og Gustav 2. Adolf møttes personlig ansikt til ansikt, var på et møte i Halmstad mellom 25. februar og 2. mars 1619. På dette møtet var det tydelig at de to monarkers syn «[...] *på hinanden har været et Janussyn. [...] Og agte hinanden, det gjorde de.*»¹³⁹ De følte en dyp respekt for hverandre til tross for deres innbitte maktkamp på vegne av fyrstehus og kongerike.

Felles historie, delte politiske erfaringer og tradisjoner, og en tilnærmet lik kultur gjør dette til en maktkamp som kan minne mer om to brødre som strekker seg etter høyest mulig status og gunst i sine foreldres påsyn, enn en virkelig eksistensiell maktkamp. Begges målsettinger var å komme i de europeiske stormaktenes fold, og dermed var den nordiske maktkampen på 1600-tallet en politisk prestisjeduell blandet med kulturelle og økonomiske insentiver: Hvem var storebror i nord?

Et beskrivende bilde på den sterke rivaliseringen mellom disse to monarker, kan være det faktum at svenskene hadde ønsket i lang tid at Christian 4. og riksrådet skulle slutte å titulere Sigismund 3. Vasa som svensk konge. Dette ble tatt opp på grensemøtet i Ulvsbäck i 1619, men ble indirekte avslått fra dansk hold.¹⁴⁰ Riksrådet skrev til det svenske den 16. desember

¹³⁸ Godfred Hartmann: *Christian. En skitse til et portræt*, Gyldendal, København: 1977, 131.

¹³⁹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 339.

¹⁴⁰ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 335.

1619 om at de ønsket betenkningstid før de ville erklære seg om den polske kongens tittel.¹⁴¹ Dette kan anføres som et forsøk på å kjøpe seg tid og ikke ta én av sidene i den svensk-polske konflikten, og dermed brukes som et forhandlingskort ved senere betente politiske situasjoner mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf.

I en proposisjon til riksrådet på rådsmøtet i Odense av 17. august 1620, ønsket Christian 4. å vite hva man bør gjøre om Gustav 2. Adolf reiser til Det tyske riket for å hente sin brud ved å passere det danske rikets farvann uten tillatelse. Den danske kongen skrev: «[...] *om man sliugd Detthe Riige vden preuditz kan laade passere, Elleroch om man skall vdsckicke nogle Skiib, som Riigenss høyhed kan manutenerer, Pated dy Suenske sig icke Sammestedsz skall anmode doninum & ius Maris.*»¹⁴² Christian 4. skrev videre og påpekte at dette vil være i strid med «[...] *ted stetinske fredtzfordragisz indhold [som] y framtiden uell kunde giffue disputation.*»¹⁴³ Riksrådet svarte den 28. august 1620 i en betenkning, at man ikke burde møte denne provoseringen med konfrontasjon i form av krigsskip siden det ville føre til fiendtligheter, men heller «[...] *paa det høyeste protesterer [skriftlig] och sig graverer, hvorefter och siden saadan gravamen til mode paa grendsen efter freds fordragenis indholdt kan vorde proponeret och dersammesteds af sambtlig rigernis tilforordnede raadt afdragen.*»¹⁴⁴ Riksrådet formante om viktigheten av et godt forhold til Sverige, og ønsket å bruke Stettintraktatens prinsipper om vennskapsforpliktelser mellom de to kongeriker og et grensemøte for å løse denne tvisten på en diplomatisk måte.

Grensemøte-institusjonen med forhandlinger og diskusjoner mellom de to kongerikene representert ved riksrådene skulle forhindre krig og uenigheter etter freden i Stettin av 1570. I det dansk-svenske forholdet ble en markant politisk skjevhet demonstrert tydelig ved grensemøtene. Riksrådene var ikke lengre de selvstendige stormenn de hadde vært i Kalmarunionens dager, især i Sverige var riksrådet mindre uavhengige og selvstendige enn i Danmark.¹⁴⁵ Her hadde den svenske kongemakten lyktes i større grad enn i Danmark med en konsolidering av den sentrale politiske makten og hadde riksrådets politiske støtte i de fleste saker. Christian 4., på den annen side, måtte utkjempe en maktkamp både med sitt eget riksråd og Gustav 2. Adolf. En kan tale om et konsolidert svensk statsapparat med en effektiv

¹⁴¹ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 262.

¹⁴² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 180.

¹⁴³ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 280.

¹⁴⁴ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 287-88.

¹⁴⁵ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitisk historie 1*, 398.

forvaltning og et dansk diarki i splid. Forutsetningene for disse to monarker var vesensforskjellige – noe som skulle ha dystre konsekvenser for den oldenborgske statsmakten.

Dominium maris Baltici

Danmarks og Sveriges målsettinger om å kontrollere Østersjøen og den baltiske kyst førte til konflikter og maktspenning. Danmark hadde en viktig strategisk posisjon mellom Østersjøen og Nordsjøen, og med det var øresundtollen en betydelig økonomisk faktor i den fiskale og merkantile¹⁴⁶ sektoren. Kongen og riksrådet fulgte prinsippet om *mare clausum* – det lukkede hav.¹⁴⁷ Dette var et prinsipp som var ledet ut av økonomiske interesser da danskene tjente meget godt på handelen i Østersjøen og på fortolling av utenlandske skip som seilte gjennom Øresund, og det var med på å bygge opp under en stadig ekspanderende statskasse og en økt politisk prestisje, sett fra utlandet. Spesielt etter Kalmarkrigen blusset dette stridsemnet opp, da svenskene lå i strid med Polen, og herredømmet over Østersjøen ble viktig for Gustav 2. Adolf. De to store sjømaktene på denne tiden, England og Nederlandene, argumenterte for prinsippet *mare liberum*¹⁴⁸ – det fri hav. De mente at tollene og Danmarks krav på rettigheter burde frafalles. Ideen var at hav og sjø var mer lik luft enn jord og land, og derfor tilhørte det alle mennesker til forskjell fra (jord)eiendom – det var altså et naturfilosofisk argument, men intensjonen og motivet bak var nok av en mer realpolitisk og økonomisk karakter. Det nederlandske borgerskapet var uten sammenligning Europas sterkeste, skal vi tro Benito Scocozza, og ved midten av 1600-tallet var deres handelsflåte dobbelt så stor som Frankrikes og Englands – kombinert!¹⁴⁹ Da er det ikke rart å tenke seg til at det var den nederlandske

¹⁴⁶ Merkantilismen var den mest utbredte formen for økonomisk politikk i Europa i tidlig moderne tid, og er et begrep som den store skotske økonom Adam Smith lanserte for første gang i sitt monumentale verk *Wealth of Nations* i 1776. Hovedprinsippet var å eksportere mer enn man importerte for å sikre seg en «gunstig» handelsbalanse i form av gull og sølv. Den viktigste mekanismen for å sørge for større eksport enn import var at industrien og den nasjonale produksjonen ble beskyttet gjennom toll, importforbud, subsidier, etc. Denne økonomiske politikken egnet seg best i samspill med erobringen av kolonier og dens utbytting av billige råvarer.

¹⁴⁷ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 395.

¹⁴⁸ Et prinsipp fremsatt av den nederlandske rettstenkeren Hugo Grotius i 1609 i en bok med samme navn. Det gikk ut på at havene var internasjonalt territorium, ergo kunne alle nasjoner bruke dem fritt for oversjøisk handel med hverandre. Dette prinsippet ble av mange sett på som den fremadstormende oversjøisk-handelsnasjonens Nederlandenes ideologiske legitimasjon til å bryte opp maritime monopoler verden over, for selv å opprette sine egne monopoler. Konflikten og debatten om prinsippene *mare clausum* og *mare liberum* ville senere føre til faste regler om havgrensene hvor 3 nautiske mil utfra kysten tilhørte de respektive stater, og senere FNs havrettskonvensjon som vi har i dag.

¹⁴⁹ Benito Scocozza: *Klassekampen i Danmarks historie: FEUDALISMEN*, Carit Andersens Forlag, 2. udgave, 1. oplag, København: 1977, 208.

rettstenkeren Hugo Grotius¹⁵⁰ som var den første til å gjøre seg som talsmann for havenes frihet for alle nasjoner med sitt naturretsverk *Mare liberum* fra 1609.

Fra 1613-16 hadde Nederlandene, Lübeck, Sverige og Det hanseatiske forbund skapt en antidansk allianse som var et defensivt forbund som skulle sikre den frie handel på Nordsjøen og Østersjøen. Og vi ser i perioden vår at også svenskene gikk inn for prinsippet om *mare clausum* de gangene de så det som egen fordel.

I 1621 møter vi en ny aktør i Norden: diplomaten. Sekretær i Det danske kanselli, Peder Galt, ble nå sendt til Stockholm, hvor han ble i tre år.¹⁵¹ Den faste, diplomatiske representant var kommet for å bli i nordisk historie. Sverige sendte sin tolk i kanselliet, Anders Svensson, som diplomat til Øresund samme året. Dette var en nydannelse i forholdet mellom Danmark og Sverige, siden han ble den første permanente svenske diplomaten mellom disse to statsmaktene.¹⁵² Dette var et ledd i den urolige situasjonen rundt handelen i Øresund og for å styrke Sveriges *dominium maris Baltici* ved at han skulle arbeide for at verken svenske undersåtter eller danske tollmyndigheter brøt Stettinforbundets prinsipper. Anders Svensson fikk arbeidsoppgaver som å spionere på Danmarks utenrikspolitiske tiltak, og eventuelle dansk-polske korrespondanse og avtaler, som Gustav 2. Adolf fryktet sterkt.

Ettersom Gustav 2. Adolf og hans hærstyrker stadig vant landområder på den baltiske kyst i konflikten mot Polen, og da især i årene 1621-22,¹⁵³ ble *dominium maris Baltici* en stadig viktigere maktkamp mellom Danmark og Sverige. Og mer tilspisset ble det utover i perioden. «*Jeg laader hannem nu slet inted bliffue Stercker y Østersøen, end hand Er*»,¹⁵⁴ skrev Christian 4. i et brev til kommisærene på grensemøtet i Knærød 15. juni 1624, hvor vi tydelig ser at den danske konge ikke aktet å la Gustav 2. Adolf ekspandere sin makt i Østersjøen og derved forrykke maktbalansen over herredømmet her.

¹⁵⁰ Hugo Grotius (1583-1645) var folkerettslærd og regnes som den siste store humanist i den nederlandske humanisttradisjonen.

¹⁵¹ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 393.

¹⁵² Tandrup, *Mod triumf eller tragedie 1*, 436.

¹⁵³ Av størst betydning var erobringen av den viktige handelsbyen Riga i 1621.

¹⁵⁴ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 380.

Sveriges syn på Christian 4.s stiftspolitik

Den tyske stiftspolitikken til Christian 4. – og da især hans ambisjon om å innsette sin sønn hertug Frederik som koadjutor¹⁵⁵ i betydningsfulle Bremen – ble fremstilt som en stor trussel for Sverige i den nordiske maktkampen. Den 12. mai 1618 drøftet den svenske kongen og riksrådet forholdet til Danmark hvor det ble besluttet å megle i striden om koadjutoriet i Bremen da utgangen av dette var av stor politisk betydning for maktbalansen i Norden.¹⁵⁶ På dette rådsmøtet i Stockholm ble en politisk linje som prioriterte maktkampen med Danmark påbegynt. Enda sterkere signal om å prioritere den nordiske maktkampen fra svensk hold, ble det da Sverige forhandlet frem en toårig våpenhvile med polske delegater i begynnelsen av september 1618, slik at svenskene kunne fokusere på trusselen fra Danmark. For som kansler Axel Oxenstierna¹⁵⁷ beskrev situasjonen: «*denne krig (med juten) ligger os nærmest og tungest på halsen.*»¹⁵⁸ Det var tydelig at hovedmotstanderne for Gustav 2. Adolf og Axel Oxenstierna var Danmark og Christian 4. fremfor noen. Fra svensk side var det tre bekymringer tilstede i 1618: for det første, den dansk-nederlandske tilnærmingen i det første halvåret som kunne potensielt bryte ned det antidanske forbundet mellom Nederlandene, Sverige og Lübeck. For det andre så ville en dansk ekspansjon ved en ervervelse av Bremen kunne vise seg avgjørende i den nordiske maktkampen. Og endelig, for det tredje, Älvsborgs løsen var en særdeles viktig sak for Gustav 2. Adolf, Oxenstierna og Det svenske riksrådet. Dette var en viktig havneby ved kysten, og måtte tilbakeføres til den svenske kronen.

På rådsmøtet i København i februar 1621 valgte riksrådet å støtte en aktivistisk stiftspolitik fremfor en aktivistisk politisk linje mot Sverige, ifølge Tandrup,¹⁵⁹ siden det bevilget økonomiske midler til underhold for 1000 riddere og 4000 fotsoldater med 400 000 riksdaler i året, mens det ikke ville bevilge noe som helst til flåten mot Sverige.¹⁶⁰ Riksrådet valgte under dette rådsmøtet å støtte Christian 4.s nordtyske politikk fremfor å bevilge midler til en

¹⁵⁵ Latin for «medhjelper». Enhver biskop hadde en valgt koadjutor som var hans stedfortreder og etterfølger. Etter reformasjonen og sekulariseringen av mange tyske bispedømmer, ble det ettertraktet for utenlandske fyrster å få sine sønner valgt som tyske koadjutorer fremfor å dele opp sine egne områder – ofte gjennom store bestikkelser.

¹⁵⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 290.

¹⁵⁷ Axel Oxenstierna (1583-1654) var svensk rikskansler og Gustav 2. Adolfs høyre hånd. Han blir av mange sett på som en av sveriges mest innflytelsesrike statsmenn gjennom historien og var en politisk pragmatiker av rang. Sammen med den svenske kongen, utgjorde Gustav 2. Adolf og Axel Oxenstierna et svært suksessfullt politisk, diplomatisk og militært partnerskap.

¹⁵⁸ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 299.

¹⁵⁹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 426-7.

¹⁶⁰ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Støndermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 308-09.

flåteopprustning med brodd mot Sverige. Her valgte altså riksrådet den minste av to onder, i deres øyne. Deres aristokratiske plikt overfor Stettintraktatens artikler presset riksrådet til å støtte opp om en større dansk agitasjon ledet an av Christian 4. i den nordtyske politikken.

«*Detthe breff fraa Suerrig Er, ligesom dy pleier att uerre, ted er huercken ney eller Iaa.*»¹⁶¹ klaget Christian 4., i et brev til kansler Christian Friis den 10. mars 1621, om svenskenes uklare svar på om de ville delta i underhold og opprettelsen av en hær i Det tyske riket til beskyttelse av *de tyske friheter*. Sverige var pragmatiske og realpolitiske i synet sitt på den nordtyske oldenborgske politikken, og ofte ville den svenske kongen bruke diplomatiet for å svekke dansk makt i det nordtyske rom.

Under hele perioden 1618-25 var svenskene være svært skeptiske til stiftspolitikken til Christian 4. og hans styrking av en positiv innflytelsessfære i de nordvestlige områdene av Det tyske riket rundt Den nedresaksiske krets, Elben og Weser. Christian 4.s stiftspolitikk var svært suksessfull i 1621,¹⁶² og førte til at svenskene måtte ekspandere i østover langs den baltiske kyst, hvor først og fremst erobringen av Riga var av ytterst viktighet – territoriell gevinst for den ene var et slag for den andre i maktkampen mellom Danmark og Sverige.

Den svenske og danske *gravamina*strid¹⁶³

Disse klagepunktene – *gravamina* – som ble fremsatt fra de to kongerikenes riksråd med jevne mellomrom, var på langt vei den største kontakten Danmark og Sverige hadde i tidsrommet 1618-25. Disse *gravamina* «[...] *drejede sig i hovedsagen om undersåtternes klager* [og det viktigste] *drejede sig om told.*»¹⁶⁴ Sverige hadde nemlig tollfrihet i Øresund etter gammel avtale, men borgerne fra nye svenske landområder, som Reval¹⁶⁵ og Riga, fikk ikke nyte denne svenske tollfriheten i Øresund – og dette var gjenstand for flere av klagepunktene fra svensk side.

¹⁶¹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 200.

¹⁶² For nærmere beskrivelse, les dekapitlet «Stiftspolitikken bærer frukter» i kapitlet «Forholdet til Det tyske riket».

¹⁶³ Stammer fra latin og kan oversettes som noe sånt som: «*trykkende last*». En fremstilling av et juridisk klagemål som ofte ble fremsatt på grensemøtene mellom Danmark-Norge og Sverige på 1600-tallet.

¹⁶⁴ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 397.

¹⁶⁵ Dagens Tallinn.

Allerede i 1618 ønsket svenskene å inngå en allianse med Danmark med front mot Polen, og i det minste en lovnad om å ikke bli angrepet mens Gustav 2. Adolf igjen skulle ut i felten mot Sigismund 3. Vasa. En slik tilnærming ble avvist grunnet nødvendigheten av å få avgjort en rekke gravamina mellom kongerikene før eventuelle forhandlinger om en mulig allianse. Den svenske riksråden Johan Skytte fikk så med seg en liste med danske gravamina. Leo Tandrup ser på denne hendelsen som en betydelig skjerpelse og intensivering av den danske holdningen overfor Sverige, og som mest sannsynlig var av Christian 4.s ønske fremfor riksrådets.¹⁶⁶

På rådsmøtet i Odense i august 1620, skrev Christian 4. i en proposisjon til riksrådet den 16. august 1620 om «[...] *atschillige irringer mellom vore riger paa den ene och Sverig paa den anden side sig begifver* [og hva riksrådet mener] *der udi [...] at giøre*»¹⁶⁷ med dette. Den danske kongen mente at svenskene brøt Stettintraktatens fredsbestemmelser, og ønsket en mer offensiv holdning fra riksrådet. Riksrådet svarte i en betenkning fra 28. august 1620, at en burde utsette disse gravamina frem til allianseforhandlingene med England og Nederlandene var avsluttet, og dermed ta de opp på et grensemøte. Det kom tydelig frem i betenkningen at riksrådet ønsket å bruke den engelske kongen, Jakob 1., som oppmann for å dømme i disse tvistene. Videre skrev de at disse gravamina vil «[...] *paa grendsen [...] berammis, alvorligen blifver tracteret, och noget endeligt der om forafskedet.*»¹⁶⁸ Det er nærliggende å tenke at Christian 4. ønsket en offensiv politikk rettet mot Sverige, og at det var viktig for han å få politisk støtte av riksrådet. Riksrådet på den andre siden, ønsket først og fremst å avslutte allianseforhandlingene med England og Nederlandene, og ville ikke la gravaminastriden sette kjepper i hjulene for dette. Disse alliansene ville være et strategisk mottrekk mot det antidanske forbundet bestående av Sverige, Det hanseatiske forbund og Nederlandene. I tillegg ble det fremhevet at slike allianser kunne gi Danmark et mer gunstig resultat i disse tvistene om man utsatte dem til et senere grensemøte. Det danske diarkiet ble på rådsmøtet i Odense i 1620 samstemte gjennom debatt om å utsette gravaminastriden og konsentrere seg om å få alliansene med vestmaktene¹⁶⁹ i hus.

¹⁶⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 287.

¹⁶⁷ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 277.

¹⁶⁸ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 282.

¹⁶⁹ England og Nederlandene.

Spørsmålet om øresundtollen ble på mange måter symbolkampen mellom Danmark og Sverige i perioden 1618-25, og var nært knyttet til herredømmet over Østersjøen – og dermed den nordiske maktkampen. «*Heller ikke Christian IVs eget rigsråd syntes af hensyn til Stettinfreden og sine økonomiske interesser i den direkte handel med Sverige indstillet på toldfrihedens afskaffelse, der tilmed ville øge Christians indkomster i Sundet og dermed mindske hans udenrigspolitiske afhængighed af rådet.*»¹⁷⁰ Her ser vi hvordan riksrådet ved enhver anledning fryktet at Christian 4. fikk friere tøylar i den utenrikspolitiske beslutningsprosessen ved å inneha en stor og uavhengig tilførsel med økonomiske midler. Dette viser igjen hvordan øresundpolitikken hang tett sammen med utenrikspolitikken, og dens tendering til å virke som et utenrikspolitisk instrument for den danske kongemakt. Dette skapte stor hodebry for riksrådet.

Rundt den 10. mars 1623 sender Christian 4. et brev til sin kansler Christian Friis, hvor han ber riksrådet sende et brev til det svenske riksrådet for å forklare at den danske kongen «[...] *ingen aarsag til Sligge tancker giffuit haffuer, och atty med Sligdt oss uylle haffue forskaanit.*»¹⁷¹ Det var da tale om noen personer i Sverige som spredte ubegrunnede rykter om at Christian 4. skulle ha en fiendtlig plan mot Sverige. Allerede få dager etter, den 14. mars 1623, sendte riksrådet et brev til det svenske og forlangte undersøkelse av saken og avstraffelse av disse personene.¹⁷²

Etter lengre tid med gravamina-skrivelser de to siste årene, hadde Christian 4. mistet «[...] *tålmodigheden i toldsagen. De indførte [i] 1623 told på alt svensk gods, der passerede Danmark, også i Øresund.*»¹⁷³ Den 14. april 1623 bestemte Christian 4. at det skulle avkreves samme toll i Øresund fra svenskene som fra andre utenlandske makter.¹⁷⁴ Dette var et kongelig initiativ, og må forstås som et ledd i maktkampen mellom kongemakten og riksrådet som vanskeliggjorde riksrådets motstand mot en fortsatt offensiv dansk utenrikspolitikk overfor Sverige.¹⁷⁵ Gravaminastriden skulle vare helt frem til grensemøtet på Knærød i 1624, hvor Stettinforbundet *de facto* ble avskaffet. Dette grensemøtet var skjebnesvangert for Danmarks del, noe vi kommer tilbake til.

¹⁷⁰ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 500.

¹⁷¹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 292.

¹⁷² Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 391.

¹⁷³ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie I*, 397.

¹⁷⁴ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 391-92.

¹⁷⁵ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 143.

Svenske felttog i øst

Den svenske ekspansjonen østover i Estland og med erobringen av Riga i 1621 truet ikke bare Danmarks *dominium maris Baltici*, men også deres besittelser i Østersjøen, og da spesielt de strategisk viktige øyene Gotland og Ösel. Samtidig var Riga en særdeles viktig strategisk besittelse av to grunner: om det skulle komme til krig mot Danmark kunne Riga fungere som et utgangspunkt for en krigsflåte rettet mot Danmarks kjerneområder ved Øresund. Og for det andre, så ville Riga være en hovedforutsetning for en videre ekspansjon rundt Østersjøens kystområder, hvilket igjen ville styrke svenskens kamp mot danskene om herredømmet over Østersjøen og øke Sveriges finanser i sterk grad. Mye tydet på at Danzig kunne være neste målsetting, og dette var den sterkeste og rikeste havnebyen ved Østersjøen. Skulle Gustav 2. Adolf og Sverige fortsette den suksessfulle ekspansjonen ved Østersjøens kystområder, ville dette bety at det svenske kongeriket kunne innkreve toll og dermed true Danmarks *dominium maris Baltici*. Et slikt hendelsesforløp som ville medføre at Sverige ville stå styrket økonomisk og militærstrategisk i den nordiske maktkampen, skremte Christian 4. og riksrådet.

«At konningen aff Schuerrig drager for Riiga, ted haffuer syn beskeen, menss gud forbyde, atthand ted skulle bliffue mechtig, ty daa uaar all uorris Rustkammer luckt, huad tackel och tou anlanger, naar, gud forbyde, uy faar att gøre med Suerrig.»¹⁷⁶ Etter én måneds beleiring, ble Riga tatt av svenskene 15. september 1621, og dette skulle endre både dynamikken og hastigheten i den nordiske maktkampen. Svenskernes suksessrike militære kampanje langs den baltiske kyst endret maktgrunnet og maktbalansen i spørsmålet om *dominium maris Baltici*, og var således en viktig forutsetning for den tilspissede maktkampen mellom Danmark og Sverige utover 1620-tallet. «Rigaerobringen og erhvervelsen af Bremen førte på den måde til, at både Gustav Adolf og Christian IV, som konjunkturerne var, følte sig tvunget til at skærpe deres aktivistiske udenrigspolitik for så hurtigt som muligt at sikre sig yderligere territoriale og finansielle gevinster.»¹⁷⁷ Et kappløp for ekspansjon av territorium og makt utledet av den eksistensielle frykten for å miste prestisje og i siste instans bli slukt av naboriket var nå en politisk realitet, og det var med å legge rammene for den offensive danske stiftspolitikken til Christian 4. i Det tyske riket.

¹⁷⁶ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 219-20.

¹⁷⁷ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 504.

Grensemøtet på Knærød i 1624:

Stettintraktaten avskaffes

Steffen Heiberg kaller grensemøtet i Knærød i mai og juni 1624 for en *fadæse* for den oldenborgske statsmakten.¹⁷⁸ På dette grensemøtet skulle gravaminastriden endelig legges død en gang for alle. Grensemøtet på Ulvsbäck i 1619 hadde ikke tatt opp disse spørsmålene og ettersom Christian 4. hadde innført toll på alt av svensk gods året før, så hadde dette blitt en akutt problemstilling. Oldenborgmonarken hadde flere uker i forkant av grensemøtet anmodet riksrådet å ruste opp flåten for å stå sterkere maktpolitisk vis-á-vis Sverige, men dette hadde riksrådet avslått i en betenkning den 14. april 1624 siden de mente det ikke var noe grunnlag for en offensiv flåteopprusting all den tid de hadde mottatt «[...] *saadan venligh schriftligh svar och erbiudelse til al venskab och god correspondents*»¹⁷⁹ fra Gustav 2. Adolf.

Den danske delegasjonen fikk regelrett sjokk da de møtte den svenske og deres krav på Knærød: «*Den svenske told skulle opretholdes, dansk handel i Sverige begrænses til bestemte havne, byer og markeder, og alle svenske undersåtter skulle passere toldfrit gennem Sundet. Ellers, truede de ret uforblommet, blev der krig.*»¹⁸⁰ Sveriges trussel om krig var realistisk og svært truende. De hadde nylig inngått en 25-årig våpenhvile med Polen¹⁸¹ og hadde en langt større militær styrke på nåværende tidspunkt enn Danmark. Etter rundt én måneds forhandlinger måtte Danmark gi etter på alle punkter. *Fadæsen* var skjedd. En politisk linje tuftet på kompromiss i diarkiet i København endte med et diplomatisk nederlag for danskene på grensemøtet på Knærød i 1624. Tilnærming til England, i årene før dette grensemøtet, som en ytre basis for sikkerhetspolitikk skjedde på bekostning av en indre styrking av festningene og kongerikets forsvar. Og denne prioriteringen av eksterne faktorer for sikkerhetspolitikk som kompensasjon for den indre konsolideringen skulle sterkt bidra til påvirke og farge de høyst konsekvensrike politiske beslutningene som fant sted i 1624 og 1625.

«*Haffde man for lang tyd syden fuldt myn formaaning, daa haffde man nu uerrid vdi en bedre preparation*»¹⁸² avsluttet Christian 4. sitt brev datert den 30. mai 1624 til kansler Christian

¹⁷⁸ Heiberg, *Christian 4. – En europæisk statsmand*, 250.

¹⁷⁹ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 404.

¹⁸⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 397.

¹⁸¹ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 427.

¹⁸² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 375.

Friis, som var én av de fire utsendte riksrådene på grensemøtet på Knærød i mai og juni 1624. Og viser noe av den mistilliten som nå hadde oppstått mellom kongemakt og riksrådsmakt. Diarkiet i København var i ferd med å forvitte: Kongen og riksrådet var nærmest i åpenlys konflikt om utenrikspolitiske tiltak samtidig som den europeiske situasjonen stadig ble mer truende og omfattende.

Leo Tandrup taler om at året 1624 var et vendepunkt i Nordens historie, og at «[...] mødet indebar en ny, for Sverige gunstig magtbalance i Norden».¹⁸³ For da den danske kongen ble ydmyket på Knærød-møtet – hvor han måtte gjøre store innrømmelser og innfri krav fra svenskene¹⁸⁴ – forekom dette som en katastrofal vending for Christian 4. og den danske statsmakten. Etter dette skulle de to nordiske kongerikene opptrå som helt separate stater med samme diplomatiske syntaks overfor hverandre som mot fremmede makter.¹⁸⁵ Grensemøtet på Knærød i 1624 ble det siste av sitt slag og avsluttet *de facto* Stettinforbundet mellom Danmark og Sverige.

¹⁸³ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 341.

¹⁸⁴ Svenskene truet med krig, noe som overrumplet både Christian 4. og Det danske riksrådet. Derfor ble de svenske kravene innfridd.

¹⁸⁵ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 398.

5. Forholdet til vestmaktene England og Nederlandene 1618-25

England bærer et betydelig ansvar i form av stor påvirkning for den danske utenrikspolitikken som ble ført i årene 1618-25. Den mektige naboen tvers over Nordsjøen til vest var i en nøkkelposisjon både for riksråds- og kongemakten ved å være en potensiell alliert i utenrikspolitikken både i forhold til Sverige og Det tyske riket. Hvis det er i én politisk retning en kan finne konsensus i det danske diarkiet, så er det i ønsket om å bruke en engelsk allianse som fundamentet for dansk utenrikspolitikk.

En av de mest betydningsfulle aktørene en måtte ta forbehold om i den løpende politiske debatten mellom Christian 4. og riksrådet, var de uavhengige og pragmatiske Nederlandene, styrt av de såkalte Generalstatene i Haag.¹⁸⁶ I øst grenset Nederlandene til tyske hertugdømmer med både katolske og protestantiske administrasjoner, mens i sør lå de spanske Nederlandene¹⁸⁷ under spansk-habsburgsk kontroll. Dette i sum gjorde Nederlandene til en utsatt statsmakt i et stadig mer religiøst radikaliseret Europa. Nederlandene hadde et sterkt behov for at *Den westfalske* og *Den nedresaksiske krets*¹⁸⁸ i øst forble stabile og fredfulle som en buffersone til urolighetene og krigføringen som var i ferd med å eskalere i Det tyske riket. I kraft av sin rolle som maritim stormakt, utøvet Nederlandene et sterkt press på toll- og øresundpolitikken til Danmark. Nederlandene var med dette en aktør som Christian 4. og riksrådet måtte ta stilling når de skulle utforme sin politikk både til sjøs og land.

Riksrådet, som i bunn og grunn motarbeidet en – etter deres syn – *for* agerende dansk monark i utenrikspolitikken, var tilhenger av utenrikspolitiske initiativer, som tilnærmelser til både England, Nederlandene og forskjellige tyske fyrstedømmer. Riksrådet anså det som gunstig å knytte spesielt Nederlandene og England tettere til Danmark for dermed å skape en motvekt mot det hanseatisk-nederlandsk-svenske forbundet som hadde en klar agenda mot

¹⁸⁶ Det føderale nederlandske regjeringsrådet.

¹⁸⁷ Dagens Belgia.

¹⁸⁸ En rikskrets var et regionalt område med fyrstedømmer innad i Det tyske riket som var inndelt i ti rikskretser fra 1512 frem til oppløsningen i 1806. Meningen bak denne politiske ordningen var å skape en mer effektiv forsvarsstruktur og organisering av den keiserlige skatteinnkrevningen. Hver rikskrets hadde sitt politiske sentrum i en *kretsdag* hvor det ble sendt gesandter fra de relevante fyrstene for å utnevne en kretsleder og en kretsobørst.

østersjøherredømmet til danskene. Disse alliansene ble først dannet da Christian 4. anså det som viktig for sine politiske ambisjoner, men det som skulle skje, var at forsøket på å styrke dansk sikkerhetspolitikk og fremme den merkantilistiske politikken gjennom disse ytre alliansene *de facto* gjorde at Danmark gikk inn for en ikke-rustningspolitikk som skulle vise seg skjebnesvangert overfor Sverige – eksemplifisert ved grensemøtet på Knærød i 1624.

Kong Jakob 1. av England og Irland, som også var konge av Skottland som Jakob 6., var den første engelske monark som styrte disse tre kongerikene samtidig.¹⁸⁹ Han var av alle ting sterkt bundet til konflikten mellom böhmerne og den tyske keiseren – både i troen og gjennom blodsband. Han var nemlig svigerfar til kurfyrste Friedrich 5. av Pfalz som ble kronet som konge i Böhmen 25. mai 1618, en kroning som var en del av et opprør mot den tyske keiserens offensive religiøse politikk i kronlandet Böhmen. Jakob 1. var en politisk legitimist av natur, og så med ublide øyne på svigersønnens delaktighet i opprøret mot den tyske keiseren. En aksept av et slikt opprør kunne skape en farlig presedens ellers i Europa, og det kunne ikke den høykirkelige kongen av et anglikansk¹⁹⁰ England tillate. Parlamentet ønsket ikke, i frykt for Jakob 1.s absoluttiske tendenser, å bevilge store nok økonomiske midler for den engelske monark til å støtte en krig i Böhmen og Det tyske riket. Leo Tandrup skriver i sin analyse at dette var en konflikt som det engelske parlamentet «[...] i øvrigt ikke riktig forstod rækkevidden af».¹⁹¹ Dette kan lett anføres som en historisk analyse skrevet i etterpåklokskaps lys, all den tid ingen av de europeiske politiske regjeringene kunne forutse hvilke katastrofale konsekvenser opprøret i Böhmen av 1618 ville ha for Europa generelt og Det tyske riket i særdeleshet. En slik tilbakeskuende forhåndsanalyse treffer derfor ikke spikeren på hodet, og hjelper kun til å bygge opp om et deterministisk narrativ¹⁹² for den videre kursen etter den andre defenestrasjonen i Praha¹⁹³ i 1618.

Den engelske monarken var i tillegg gift med Anna, Christian 4.s søster. Dette giftermålet hadde knyttet de to kongerikene nærmere sammen i tiden før *Kejserkrigen* og hadde skapt en

¹⁸⁹ Og den første kongen fra kongehuset Stuart. Han ble kronet som engelsk konge i 1603 da Elisabeth 1. av huset Tudor døde barnløs.

¹⁹⁰ En form for protestantisme, men med klare trekk av katolisisme. Det kommer av at reformasjonen som tok plass på de britiske øyer hadde en annen form enn den som fant sted ellers i Europa, hvor den utløsende faktor for bruddet med pavemakten var da Henrik 8. ikke fikk tillatelse til å skille seg fra sin kone, Katarina av Aragon, i 1533, som ledet da til vedtaket *Act of Supremacy* som gjorde den engelske konge til øverste myndighet i kirken.

¹⁹¹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 351.

¹⁹² Et paradoks da han i innledningen forklarer at intensjonen hans var å nyansere Fridericias deterministiske analyse for hvorfor dansk utenrikspolitiske historie i tidsrommet 1618-1629 endte som det gjorde.

¹⁹³ Den første defenestrasjonen i Praha, hvor en gruppe radikale tsjekkiske husitter drepte syv personer i bystyret, skjedde i 1419 og var foranledningen til Husittkrigen i tidsrommet 1419-1436.

grobunn for et økt samarbeid mellom styresmaktene i London og København. Jakob 1. lot ikke religiøse synspunkter stå i veien for sine utenrikspolitiske valg – det så vi, ikke minst, gjennom støtten hans til lutheranere, kalvinister og protestanter på fastlandseuropa. Ettersom det engelske parlamentet ikke bevilget nok penger for et aktivt engelsk engasjement i Det tyske riket, siktet Jakob 1. seg på å innta rollen som den øverste fredsmegler i Europa i første halvdel av 1620-tallet. Med engelske øyne var det de habsburgske spanjolene, ikke den østerrikske grenen av huset Habsburg, som var fiende nummer én – *hostis humani generis*. Og derfor ble den stadig eskalerende konfliktsituasjonen i Det tyske riket satt skyggen av den engelske maktkampen mot det habsburgske Spania, såfremt de tyske protestantene ikke ble nedkjempet av Den katolske liga og keiseren.

Nederlandene spilte nettopp i dette fellesprotestantiske prosjektet, en nøkkelrolle, for å samle støtte og koordinere handlinger. Ikke kun i kraft av å være en av de mektigste protestantiske europeiske statene, men også i sin ambisjon om å inkorporere deres selvstendighetskamp mot det katolske habsburgske Spania – spesielt etter våpenhvileens slutt i 1621 – inn i forståelsesrammen av striden mellom katolske og protestantiske fyrster i den kommende tyske tragedie – Trettiårskrigen.

I lys av dette så ble Nederlandene en viktig hjørnestein for den politiske debatten mellom kongemakt og riksrådsmakt i København angående maktkampen mot Sverige og om den nordtyske utenrikspolitikken som Christian 4. førte utover 1620-årene, både i rollen som dansk konge og tysk hertug.

Engelsk støtte til bremenpolitikken

25. januar 1618 ble Christian 4.s fortrolige rådgiver i engelske anliggender, Anders Sinklar, sendt til England i forbindelse med forhandlingene om betalingen av siste termin og tilbakegivelsen av Älvsborg til Sverige etter fredsslutningen som ble skapt etter Kalmarkrigens slutt i 1613.¹⁹⁴ Kong Jakob 1., og den engelske diplomaten i Haag, Dudley Carleton, viste en forsiktig støtte til Christian 4.s aggressive planer om å erverve Bremen i

¹⁹⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 246.

første halvdel av 1618. Engelskmennene anbefalte Anders Sinklar at danskene måtte bruke en fredelig tilnærming i spørsmålet om ervervelsen av Bremen og innsettelsen av Christian 4.s sønn, hertug Frederik,¹⁹⁵ som koadjutor der, men de signaliserte samtidig at de ikke ville motarbeide en mer aggressiv tilnærming – selv om den kom i form av danske militære operasjoner. I et brev signert Dudley Carleton skrev han at danskene måtte være effektive og handle raskt med «[...] *short and sure work*»¹⁹⁶ i ervervelsen av Bremen før nederlenderne kunne innsette sitt sterke nederlandske rytteri til Bremens unnsetning.

Nederlandene sendte utsendinger til København i mai 1618, hvor de annonserte at de ikke ville stå i veien for planene til Christian 4. angående stiftet Bremen, men advarte mot å ta Bremen med militær makt for å bevare den protestantiske solidariteten på tvers av landegrensene.¹⁹⁷ En må huske på at dette var en tid hvor størsteparten av Europa var delt inn i tydelige konfesjonelle blokker, og at de protestantiske rikene i Nord- og Vest-Europa jobbet iherdig med å bevare en form for solidaritet på tvers av landegrensene. Spesielt England og Nederlandene jobbet diplomatisk for denne ideen – *Den protestantiske allianse*.

Jakob 1. og den engelske regjerings holdning til Danmark, var som nederlendernes, basert på et ønske om å opprette et tettere samarbeid mellom de to nordiske kongeriker til fordel for den protestantiske sak. Ettersom dette kunne bli vanskelig, ikke minst grunnet rivaliseringen mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf med en antidansk Axel Oxenstierna som høyre hånd, ville England prioritere vennskapet med Danmark av tre grunner: Slektskapet mellom den engelske og den danske konge, den gunstige danske økonomiske situasjon og danskenes, rettere sagt Christian 4.s, interesser i Det tyske riket. Denne engelske prioriteringen kommer tydelig frem av deres diplomatiske støtte til Christian 4. og hans politiske linje overfor Bremen. Så i den europeiske kontekst og konjunktur, stod Christian 4. sterkere enn Gustav 2. Adolf, men dette var konjunkturer som Sverige og riksrådet skulle jobbe med å modifisere til Christian 4.s bakdel, dog av helt forskjellige grunner.

8. desember 1618 sendte Jakob 1., etter press fra både Nederlandene og Sverige, et brev til sin svoger i Danmark hvor han fremhevet behovet for et felles samarbeid i Nordvesteuropa mot

¹⁹⁵ Hertug Frederik (1609-1670) var sønnen til Christian 4. og Anna Kathrine, og tok over kongetronen i 1648, da Christian 4. døde, under navnet kong Frederik 2., og er aller mest kjent for å innført eneveldet i 1660/61.

¹⁹⁶ Dudley Carleton, *The letters from and to Sir Dudley Carleton, Knt. during his embassy in Holland, from January 1615/16, to December 1620*, third edition, London: 1780, 253.

¹⁹⁷ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 84.

den felles fiende i Wien og Madrid, og antydnet at Christian 4. burde ha forståelse for at Gustav 2. Adolf ikke var i stand til å betale hele summen for Älvsborgs tilbakegivelse grunnet krigføring mot både Polen og Russland.¹⁹⁸ Og fremhevet at det religiøse fellesskapet burde gå foran interessemotsetningene til de to nordiske kongeriker.

Kurfyrste Friedrich 5. av Pfalz og Den protestantiske union hadde indirekte av Sverige gjennom Johan Kasimir¹⁹⁹ blitt anmodet om å sende diplomater til København og Stockholm for å tale til fordel for et samlet Norden, og for å proponere behovet for en protestantisk allianse som Gustav 2. Adolf ønsket engelske og nederlandske diplomater velkomne til å drøfte i en nordisk sammenheng.²⁰⁰

Etter januar 1619, hvor Älvsborg hadde blitt levert tilbake til det svenske kongeriket, søkte Christian 4. å styrke sin politiske stilling rundt de økonomisk viktige handelselvene Elben og Weser ved å sette press på de sekulariserte bispedømmene her, samt å styrke sitt og den olenborgske statsmaktens økonomiske grunnlag ved å bygge ut den danske merkantilistiske sektor. Samtidig ønsket den danske kongen å ruste opp militært. I en kongelig proposisjon til riksrådet den 18. april 1619, skrev han: «*Eftersom fast alle vitterligt er, at saa stor krigs præparation thil søes udi Spanien fore er, at den alle vore naboer [...] foraarsager mod uforseende ofverfaldt sig at berede*»,²⁰¹ og derfor burde også den danske statsmakt ruste opp militært, spesielt flåten. Dette bør anses som et strategisk trekk for å ruste opp i en tid hvor Christian 4. hadde flere jern i ilden, og ville stå sterkere og mer uavhengig fra riksrådet. Riksrådet svarte med en betenkning datert 27. april 1619, hvor de var enige om at spanjolene, engelskmennene og nederlenderne rustet opp militært og spesielt deres flåter, men hvor de anså «[...] *at kongen af Spanien fast høyre er magt leggende paa Behmen [Böhmen], Tydsklandt och andit mere, som hannem er y veyen.*»,²⁰² og konkluderer med en viss politisk støtte til Christian 4. ved å oppfordre til å holde et godt forhold til England og Nederlandene, og «*derhos gifve tilkende, at saa frembt noget udi Vestersøen schulde af nogen udlendisk mact turberis, at hans mt. med al mact vilde sig derimod sette.*»²⁰³ På den måten kunne

¹⁹⁸ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 298.

¹⁹⁹ Johan Kasimir av Pfalz-Zweibrücken-Kleeburg (1589-1652) giftet seg med Katarina i 1615, søsteren til Gustav 2. Adolf. Han flyttet permanent til Stockholm i 1622 og jobbet i den svenske statsadministrasjonen med hovedvekt på diplomatisk kontakt med tyske fyrster.

²⁰⁰ Bertil Thyresson, *Sverige och det protestantiska Europa från Knärødfreden till Rigas erövring*, Uppsala: 1928, 171.

²⁰¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 246.

²⁰² Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 250.

²⁰³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 251.

riksrådet avslå den danske kongens ønsker om å ruste opp militært, og samtidig legge opp til en diplomatisk tilnærming til England og Nederlandene. Her ser vi diarkiets natur åpenbare seg med en arbeidsmetode som førte til det politiske kompromisset som konsekvens.

Christian 4. hadde to kortsiktige målsettinger i begynnelsen av 1619, hvor det med overveiende sannsynlighet kan tenkes at det var maktkampen med Sverige som var det overhengende perspektivet. Den nordiske maktkampen lå alltid som en truende tordenstorm i horisonten. Det første den ivrige danske kongen ville gjøre var å innsette hertug Frederik som koadjutor i erkestiftet Bremen, som var en viktig bystat plassert like ved elvebredden til Weser. Mens det andre var å sette stadig større press på Hamburg hvis nederlandsk støtte minsket jo nærmere april 1621 – våpenhvilens slutt mellom det habsburgske Spania og Nederlandene – man kom. For å sette ytterligere press på Bremen, ønsket kongen å ruste opp militært. For å oppnå den andre kortsiktige målsettingen hadde Christian 4. som ambisjon å styrke økonomien ved en merkantilistisk politikk ved å sikre danske handelsinteresser og kompanier²⁰⁴ gode handelsvilkår i konkurranse med spesielt engelske og nederlandske rivaler. Disse to forutsetningene skulle danne et sikkert militært og økonomisk grunnlag for Christian 4.s maktkamp med Gustav 2. Adolf primært og den tyske keiser sekundært.

Oppe i alt dette spilte engelskmennenes og nederlendernes holdning en viktig rolle, enten det var i form av diplomatisk støtte til den danske konges stiftspolitik eller forhandlinger mellom de to kongeriker om vennskapstraktater og handelsavtaler.

Øresundpassasjen: en politiskdiplomatsk verkebyll

Den danske politikk til sjøs etter Kalmarkrigens dager hadde skaffet Danmark flere irriterte naboer. Et antidansk forbund ble etablert mellom Sverige, Nederlandene, Lübeck og Det hanseatiske forbund, noe som isolerte Christian 4. og bragte et av Nordvesteuropas sterkeste

²⁰⁴ Christian 4. var en svært visjonær og aktiv konge. Han etablerte Det danske Ostindiske handelskompani og ervervet seg kolonien Trankebar i 1616. I tillegg stiftet han et islandsk og et grønlandsk handelskompani i henholdsvis 1602 og 1636.

makt, Nederlandenes, irriterte blikk over seg. I en slik diplomatisk og politisk isolasjon måtte konge og riksråd reagere og navigere i vanskelig sjø.²⁰⁵ Den marxistiskinspirerte danske historikeren Benito Scocozza har treffende beskrevet den politiske og diplomatiske situasjonen Christian 4. og Danmark var kommet i slik: «*Dermed kom den danske konge til at stå over for et farligt trehovedet uhyre: et ekspanderende Sverige, Nederlandene, der var Europas sterkeste handelsnation, og Lübeck, hvis magt ganske vist var på retur, men fortsatt ikke uden betydning.*»²⁰⁶ Dette trehodete udyret skulle Christian 4. kjempe mot i årene som kom, som oftest i samråd og samarbeid med riksrådet, men i visse tilfeller skulle Christian 4. oppfatte uhyret som firehodet, med hans eget riksråd som det fjerde hodet.

Steffen Heiberg har argumentert for at det diplomatiske forholdet mellom Danmark og Nederlandene i tiden 1613-25 var en underliggende faktor for Christian 4.s skjebnesvangre beslutning i januar 1625 om å innlede *Kejserkrigen*. Han poengterer at Danmark sank ned i diplomatisk isolasjon etter Kalmarkrigen grunnet den antidanske alliansen bestående hovedsakelig av Sverige og Nederlandene,²⁰⁷ da sistnevnte ikke ønsket å ha en for sterk nordisk stat som kunne diktere passasjen mellom Østersjøen og Nordsjøen. Nederlandene var avhengige av å handle med og frakte til seg råmaterialer fra Polen, Baltikum og Russland,²⁰⁸ og ønsket derfor ikke en for sterk statsmakt i Norden. Nederlenderne dominerte denne handelen stort. I et toppår er det estimert at 5000 skip importerte 140 000 tonn korn, tilsvarende i underkant av hva alle innbyggerne i Nederlandene konsumerte i løpet av ett år.²⁰⁹ Så mye som i underkant to tredjedeler av skipsfarten som gikk gjennom Øresund seilte under nederlandsk flagg.²¹⁰ Den lave prisen på råvarene samt den etter datidens standard raske transporten over sjøveiene, gjorde den baltiske kysten til et yndet handelsområde. Samtidig måtte Christian 4. ha et godt forhold til Nederlandene og Generalstatene for med større sikkerhet drive gjennom sin tyske stiftspolitik i nordvest i Det tyske riket. Dette var en del av de ytre politiske konjunkturer som kan ha vært en grobunn for Oldenborgmonarkens intervensjon i Trettiårskrigen.

²⁰⁵ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 396.

²⁰⁶ Benito Scocozza: *Ved afgrundens rand 1600-1700*, Bind 8 i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, København: 1989, 127.

²⁰⁷ Heiberg, *Christian 4.*, 231.

²⁰⁸ Heiberg, *Christian 4.*, 239.

²⁰⁹ Pennington, *Europe in the Seventeenth Century*, 57.

²¹⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 347.

Diplomatisk tilnærming mot vestmaktene og ny utenrikspolitisk kurs

Den engelske diplomaten Robert Anstruther hadde dratt til den danske kongen i slutten av april 1620. For tiden oppholdt han seg i Holstein, for å låne penger på vegne av den engelske konge Jakob 1. – disse pengene skulle så igjen gå til å støtte Friedrich 5. av Pfalz' kamp mot den tyske keiseren. Christian 4., som alltid med flere jern i ilden, brukte denne anledningen til å få styrket sin posisjon i stiftspolitikken ved å skaffe seg engelsk støtte til den danske Bremen- og Hamburgpolitikken; som han skrev til kansler Christian Friis 4. mai 1620: «[...] *daa haffuer ieg loffuit att forstrecke konningen 200 thussind daler, dog med den vylkor, saframdt vdaff Staterne inted tracteris med hamborrig Eller Brehmen, som mig kan uerre ymod.*»²¹¹ Jakob 1. stod i en svak økonomisk stilling grunnet uenigheter med det engelske parlamentet og måtte låne penger fra utlandet for å støtte sin svogers kamp i Böhmen. Christian 4. ønsket å utnytte dette ved å inngå en allianse med England på et gunstig tidspunkt for Danmarks vedkommende når han fortsetter i det samme brevet til kansleren: «*Der er ochsaa taalit med Rubberdt [Anstruther] om fædera att renovere ymellom Danmark och Engeland*»²¹² Nederlandene var en maktfaktor som Christian 4. måtte ta hensyn til i stiftspolitikken generelt og bremenpolitikken spesielt i denne perioden, men Nederlandene hadde stort behov for et godt forhold til både England og Danmark i årene før våpenhvilens slutt. Her ser vi en strategisk Christian 4. som tolker de utenrikspolitiske konjunkturerne riktig og handler kjapt deretter for å sikre seg en sterkere stilling i Den nedresaksiske krets og de tyske stiftene rundt elvene Weser og Elben.

«*Fearing the worst, he haiths his hooll nauie in readines at Copenhauen and haith onlie toe schipps and no moore heere in the river of the Elffe*»,²¹³ skrev Robert Anstruther den 7. mai 1620 i et brev til sin engelske diplomatkollega i Haag, Dudley Carleton, hvor han beskrev en situasjon der Christian 4. hadde rustet opp flåten sin i København betraktelig. Liten tvil kan levnes om at den danske kongen hadde risikoen for et krigsutbrudd med Sverige som bakteppe for denne preventive handlingen. Mer informasjon fra kildene finnes i liten grad om

²¹¹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 172.

²¹² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 172.

²¹³ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 400. Brevet finnes i sin originale form ved Public Record Office (PRO): London, State Papers Foreign (S. P.), Holland, 84, 95 f. 112.

denne hendelsen, men dette var på en tid hvor forholdet mellom Danmark og Sverige var iskaldt og dårlig.

Ervervelsen av Bremen og maktkampen med Hamburg opptok Christian 4. i stor grad i 1620, og dette var målsettinger som var i ledd med den danske kongens ambisjoner om å bli en europeisk stormakt gjennom å vinne den nordiske maktkampen med Sverige og styrke statsmaktens politiske og økonomiske grunnlag ved økt innflytelsessfære rundt handelselvne i de nordvestlige områdene av Det tyske riket. Dudley Carleton fryktet at Danmark kunne skape seg «[...] *a most powerful empire*»²¹⁴ i Nord-Europa, som han skrev til Robert Naunton²¹⁵ om dette skulle bli en realitet. Dette blir med på å belyse en viss engelsk frykt for Christian 4.s intensjoner og store ambisjoner for Danmarks stilling i Europa.

Rådsmøtet på Odense mellom Christian 4. og riksrådet i tidsrommet 16. til 28. august 1620 skulle vise seg å være av stor betydning for den videre utenrikspolitiske kursen for de kommende årene. Det var to store spørsmål som skulle taes opp: For det første, striden om tollene med Sverige og de kommende gravamina-forhandlinger på et grensemøte mellom disse to kongeriker; og for det andre, Danmarks forhold til utlandet og da spesielt England og Nederlandene, hvor det ble debattert potensielle allianser med disse maktene og hvilke hensikter slike allianser skulle ha.

Christian 4. vendte seg nå utover kongerikets grenser etter nye og robuste allianser. Under sommeren 1620 konkluderte Christian 4. med at Gustav 2. Adolfs «[...] *intention siunis mod dette rige at verre stillet*»²¹⁶ gjennom avtaler og allianser med Det hanseatiske forbund og tyske hertugdømmer. Svenskene hadde våren 1620 forhandlet om et ekteskap mellom Gustav 2. Adolf og enkekurfyrstinnen av Brandenburg, Maria Eleanora. Disse alliansene mellom Sverige og nordtyske fyrster fikk den danske kongen til å frykte det verste. Av den grunn skrev Christian 4. en proposisjon til riksrådet 15. august fra Dalum om nødvendigheten om å få på plass et «[...] *nyt forbundt [...] imellom for^{te} voris riger och Store Britannien, dette rige thil bestyrkelse.*»²¹⁷ Den kongelige tilnærmingen til nye allianser med andre europeiske fyrster, og Christian 4.s ønske om riksrådets holdning og krav til slike allianser, kan forståes

²¹⁴ Carleton, *The letters from and to Sir Dudley Carleton*, 453.

²¹⁵ Sir Robert Naunton (1563-1635) var en engelsk forfatter og politiker som satt i House of Commons frem til 1626.

²¹⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 278.

²¹⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 278-79.

på ulike måter: En slik fornyet og forbedret allianse med England – og Nederlandene – ville gi den danske kongen en sterkere og mer robust diplomatisk plattform å stå på når han skulle gå videre med Bremen- og Hamburgpolitikken sin med fornyet iver, og samtidig kan det sees som et sikkerhetspolitisk trekk i en tid hvor forholdet til Sverige ble kaldere og trusselen om krig stadig truet. Dette fremgår klart av at resten av den proposisjonen var fylt med stor skepsis til intensjonene til den svenske kongen og spørsmål som «*hvad vy endtlig bør och kunde der udi giøre*»²¹⁸ med hensyn til det böhmiske opprøret.

Riksrådet stilte seg positive til en allianse med England i denne farlige tid. I riksrådets forslag om forskjellige allianser den 28. august 1620, skrev de at «*[e]fthersom vi underdanigst ehracte thet forbundt medt Engelandt thette rige for andre at vere thienligt, saa ehr vel fornøden, at medt same forbundt først fortfares*»²¹⁹ og de fortsatte argumentasjonen med «*[...] at ethers k.m. therfore først medt k.m. af Engelandt sig at forbinde hafver sat sig fore, och thet for thendt aarsag, at ethers k.m. regner thet som et fundament thil alle andere forbunde*»²²⁰, som for å påpeke at en allianse med England er fundamentet som resten av utenrikspolitikken og alliansekonstellasjonene til Danmark skulle bygges på.

Christian 4. skrev i et brev til kansler Christian Friis 17. august 1620 at han har lånt 200 000 riksdaler til Jakob 1. av England og ønsket at riksrådet skulle bevilge en skatt for å dekke dette lånet siden det ville «*[...] giffue god anleiding till god correspondens [og skape] en god begindelse till den confæderation ymellom danmarck och Store Brytannien.*»²²¹ Dette viser at det danske diarkiet var samstemte i å bevare og styrke et godt forhold til England sommeren 1620, men da av ulike årsaker og med forskjellige hensikter. Riksrådet ønsket allianser med defensive formål, mens Christian 4. så muligheten for slike allianser som et verktøy for å sette enda større press på Sverige, nordtyske hertugdømmer og andre makter. Helt enkelt kan en si at riksrådet ønsket en styrket allianse med England velkommen av innenrikspolitiske årsaker som et middel for å øke kongeriketets sikkerhet, mens kongen hadde planer om å bruke slike allianser som utenrikspolitiske instrumenter for videre styrking og ekspansjon av statsmakten – eller *maktstaten*.

²¹⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 279.

²¹⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 294.

²²⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 295.

²²¹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 182.

Under forhandlingene om en ny allianse mellom Danmark og England var det viktig for riksrådet at Jakob 1. ble informert om det kommende grensemøtet som danskene skulle ha med Sverige og de gravamina²²² som danskene skulle fremsette her. Dette var et uttrykk for hvor viktig England, ifølge riksrådet, var for den utenrikspolitikken som Christian 4. kunne og måtte føre. Årsaken til at det var så viktig å vite den engelske holdningen til de danske gravamina i forkant av grensemøtet mellom Danmark og Sverige, var fordi Jakob 1. var et naturlig valg som oppmann hvis det skulle fortsatt være uenigheter i gravaminastriden – og dette grensemøtet skulle holdes så fort alliansene med England og Nederlandene var underskrevet. Som riksrådet skrev i en betenkning til Christian 4. fra Odense 28. august 1620:

Och naar alliance imellom disse riger och Engelandt, saa ochsaa Staterne i Nederlandt var sluttet och afhandlet, mand da siden vid mode paa grendsens om disse irringer medt de Svenske efter forrige fredts fordragis indholdt kunde tractere och dennom dersammestedt anten til en fornøvelig ende afhandle eller vid en opmandt tilbørligen en gang for alle afhielpe.²²³

På den måten skulle det tette forholdet mellom England og Danmark utnyttes på best mulig vis for Danmarks vedkommende for å få et så gunstig resultat som mulig ut av gravaminaforhandlingene med Sverige, etter riksrådets tankegang.

I dansk utenrikspolitikk spilte England en nøkkelrolle. Ikke bare i form av sin styrke som en viktig aktør i europeisk politikk, men kanskje aller mest i form av sin svakhet – eller rettere sagt, den engelske kongemaktens svake økonomiske stilling overfor det engelske parlamentet. Vi ser en svært taktisk oppegående Christian 4. bruke den engelske kronens store behov for økonomiske midler til selv å skaffe seg politisk handlerom i det kompliserte europeiske maktspeilet. Diarkiet i København anså en allianse med England utfra ulike nyttegevinster: Kongemakten trengte engelsk støtte som en motpol mot nederlandsk innflytelse i den dynastiske stiftspolitikken,²²⁴ mens riksrådsmakten fant en allianse med England nyttig i et sikkerhetspolitisk perspektiv og som et pressmiddel mot svenskene i den kommende gravaminastrid.

Det danske allianseforslaget som til slutt ble sendt til England var preget av et kompromiss mellom Christian 4. og riksrådet. Spesielt ser vi dette i punktene om at alliansen skulle være mellom kongerikene England og Danmark – ikke mellom Christian 4. og Jakob 1., altså

²²² Gravamen, i flertall gravamina, betyr noe sånt som «trykkende last» oversatt fra latin. Dette var anklager som ble fremsatt av svenske og danske kjøpmenn når det gjaldt tollene. Mer om dette i kapitlet «Den nordiske maktkampen».

²²³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 281.

²²⁴ Les mer om dette i kapitlet «Forholdet til Det tyske rike».

kongene. På den måten sikret riksrådet seg selv som Danmarks representant i forholdet til England, og dermed også *de facto* i den danske utenrikspolitikken. Men i motsetning til den gamle alliansen, var det ett punkt i det nye allianseforslaget – med sannsynlig stor innflytelse fra Christian 4. – hvor det ble lovet en spesifikk militær assistanse: I tilfelle krig og stor fare skulle den andre part i alliansen «[...] *strax handt therom atvares, vere forpflicht at undsete thendt anden uden nogen dilation medt 8 skibe [...]*»²²⁵ Dette var en nyordning av den gamle alliansen med spesifikke militære lovnader satt innenfor en tidsfrist på tre måneder.

Spesifiseringen av skip fremfor soldater er interessant, og viser at den danske konge hadde herredømmet over Østersjøen og stillingen i Nordsjøen som alliansens høyeste militære formål – maktkampen med Sverige. Artikkel 3 i allianseforslaget forteller også at de to kongeriker hadde plikt til å øyeblikkelig hjelpe og assistere den andre i tilfelle krig «[...] *saa frembt handt self ehr fri for fiender* [og erstatning og tilbakebetaling av krigskostnader skal skje] *naar krien ehr endt och udført.*»²²⁶ På den måten sikret Christian 4. seg ryggdekning idet han skulle trappe opp aktiviteten i Det tyske riket betraktelig. I tillegg var dette en rasjonell artikkel å få med i alliansetraktaten, all den tid risikoen for krig var langt større for Danmarks vedkommende enn den var for England på dette tidspunktet.

Riksrådet, som hadde bevilget økte skatter for 1620, 1622 og 1623, bevilget ikke en skatt som dekket Christian 4.s lån til Jakob 1. – tydeligvis fordi de ikke ønsket å støtte den danske kongens aktivistiske stiftspolitik, som de gang på gang poengterte var en truende politikk for sikkerheten til kongeriket. I den kongelige instruksjonen som Anders Sinklar skulle overrekke kong Jakob 1. fra Christian 4. stod det ingenting om noen forsikring om at alliansen ikke kunne anvendes til et angrep på Sverige, bare en forsikring om at den danske kongen ikke aktet å bruke alliansen rettet mot Nederlandene eller Det hanseatiske forbund, stikk i strid med hva riksrådet ønsket. For under rådsmøtet på Odense, så hadde riksrådet skrevet den 28. august 1620, at en allianse med England ikke skulle brukes «[...] *emodt Staterne, Sthederne eller Sverig*»,²²⁷ men oldenborgmonarken hadde på strategisk vis fjernet Sverige fra forsikringene til den engelske kongen i allianseforslaget. Tydelig er det at den danske kongen ønsket et så stort handlingsrom som mulig overfor Sverige på denne tid da klimaet mellom disse to kongeriker var så kjølig.

²²⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 300.

²²⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 301.

²²⁷ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 296.

Gravaminastriden med Sverige ble heller ikke nevnt – en strid som riksrådet ønsket løst ved et grensemøte og potensielt med Jakob 1. som oppmann, hvis ikke de to kongerikers riksråd fant en løsning sammen. Der hvor diarkiets politiske ambisjoner sammenfalt var i riksrådets og kongens ønske om å ivareta Danmarks interesser i Østersjøen og Nordsjøen, dog med forskjellige politiske virkemidler. I tillegg var det rådsrettens øverste prioritet å bevare en *status quo* når det gjaldt kongeriket Danmarks posisjon i Europa i en tid som var fylt med politisk, økonomisk og religiøs uro. Dette ville de sikre ved å inngå allianser med forskjellige fyrster som først og fremst tok sikte på å unngå unødvendig risiko i møte med den farlige tiden, som de kalte det, ved å binde og forplikte den agerende Christian 4. innenfor et diplomatisk rammeverk som vanskelig tillot videre ekspansjon i det nordtyske rom, eller enda steilere fronter mot Sverige.

Christian 4.s nordtyske politikk – og Nederlandenes rolle

Når det kom til Christian 4.s offensive og aktive bestrebelser på å øke sin innflytelse i Den nedresaksiske krets og innsette sine slektninger i sekulariserte hertugdømmer nordvest i Det tyske riket, forsøkte riksrådet, så langt det gikk, å moderere oldenborgmonarken. I kraft av å være en institusjon som primært hadde kongeriketets sikkerhet som grunnleggende hensyn, kunne riksrådet ikke tolerere at en offensiv Christian 4. satte Danmark i en slik situasjon at nærliggende makter dannet allianser rettet mot kongeriket. Og i dette henseende spilte Nederlandene en nøkkelrolle. Skulle en føre en aggressiv politisk linje i dette området av Det tyske riket, så var det under den forutsetning av at dette ble godkjent av Generalstatene i Nederlandene, eller i det minste at disse ikke ville foreta noe i mot dette, så vel økonomisk som politisk. I Haag var Christian 4. kjent som en motstander av *mare liberum* – havenes frihet – og derfor var de rent ut betenkelige om den danske kongen skulle skape en sterk innflytelsessfære på Elben og Weser.²²⁸

²²⁸ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 399.

I en ikke bevart proposisjon fra Christian 4. skal han ha sagt ifra til riksrådet at han forhandlet om å innsette sin sønn hertug Frederik som koadjutor i Bremen erkestift når denne stilling skulle bli ledig. Riksrådet anmodet den danske kongen om forsiktighet og moderasjon overfor Nederlandene i saken om Bremen i en betenkning datert 15. februar 1618 fra Antvorskov, hvor de skrev: «[...] *tha hafver handt [biskopen i Bremen] sig paa thet høyeste bemøyet Staterne at føre e .k. m. paa halsen, endog e. k. m. icke formener, at for^{ne} Stater hans opinion schulle thilfolle och en rolig statum thil en urolig mutere.*»²²⁹ Riksrådet påpekte at i en slik urolig tid som nå, så må den danske kongen vise aktsomhet for å ikke få Nederlandene imot seg. Spesielt påpekte riksrådet risikoen for et samarbeid mellom erkebisp i Bremen og Nederlandene ved at «[...] *bispen af Bremen schal sig beflite at ville forhindre e. k. mait^s intention med raadt och hielp af Staterne udi Nederlandt.*»²³⁰ Videre i betenkningen tok riksrådet forhåndsregler for at det kunne være andre makter som kunne motsette seg en slik dansk fremferd og skrev at Christian 4. burde ta kontakt med «[...] *kreidtsfursterne [for] at ehrfare theris saa vel som Staternis endelig mening och visse resolution udi saadan thilstandt, paa thet vi siden ther efther kunde vide at anstille och dirigere voris underdanigst raadt och ydermere betenckinde paa thene punct.*»²³¹ I en så viktig sak ble det viktig å høre med fyrstene i Den nedresaksiske krets, Nederlandene og bispen av Bremen om dette, før riksrådet gav sin endelige mening og betenkning i bremensaken. Christian 4. skal ha blitt svært oppskaket av de svarskrivelser han fikk fra riksrådet, noe som førte til at «[u]nder Mødet forlod Kristian IV Antvorskov, som det synes misfornøjet med Raadets Holdning.»²³²

Mens Christian 4. for tiden holdt seg på Frederiksborg, møttes riksrådet til rådsmøte på Antvorskov den 1. mars 1620. Her ble en rekke utenrikspolitiske saker diskutert. I en kongelig proposisjon fra 28. februar 1620, ønsket den danske kongen blant annet å vite deres standpunkt angående det böhmiske opprøret og Den protestantiske unions tilnærmelser, men kom også med dystre nyheter om at «[...] *de Hamborger schulle forehafve Elfven sig at impatronisere, och at de nu strax paa foraaret nogle schibe thil udliggere paa strømen hos Staterne ville forhverfve*»²³³ og at dette var et ledd fra hamburgsk og nederlandsk side for å motsette seg dansk innflytelse og overhøyhet på Elben. Christian 4. skrev videre at han synes det er «[...] *vore riger saa vel som førstedømmene magt paaliggende, at vy os nadigst med*

²²⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 238.

²³⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 240.

²³¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 240.

²³² Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 237.

²³³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 265.

*nogle voris orlog schibis udleggelse befliiter saadant at forekomme, och det paa voris egen utviflbare Elfstrøm»,*²³⁴ ettersom dansk overhøyhet og innflytelse på Elben verken berørte skipstrafikken til Bremen eller Hamburg, eller hindret noen å seile på Elben generelt.

Den 29 år gamle skipskapteinen, og senere dansk riksadmiral, Jørgen Vind hadde 7. april 1623 fått ordre om å ligge på Weser med skipet *Marekatten* den følgende sommer. Han ankom Weser 21. mai og to dager etterpå støtte han på en nederlandsk konvoi som han rapporterte videre om tilbake til København. Rundt 25. mai ble et brev sendt til Generalstatene etter utkast av kongen, hvor han forlangte at Nederlandene skulle tilbakekalle skipene deres på Weser: «*Dass man mit befremdung vernommen, dass sii Etzliche skiffe auff den wesserstrom geleet, welche man begeret abzuskaffen, aldiuweill ihr territorium alda sich nicht hinstreckt.*»²³⁵ 16. juni samme år besvarte Nederlandene dette brevet, hvor de stilte seg uvitende om det hele og lovet å komme til bunns i saken [sic]. Tre uker senere, 7. juli, skrev de tilbake at skipene kun hadde som mandat å forsikre at deres vedtak om forbud mot utførsel av korn – i god merkantilistisk ånd – ble opprettholdt og ingenting annet.

Dansk-engelsk allianse trer i kraft – Nederlandene uteblir

På nyåret 1621 var de ytre konjunkturer i Europa på et gunstig stadie for Christian 4.s nordtyske ambisjoner, ikke minst grunnet at nederlenderne trengte et godt forhold til Danmark nå som våpenhvilen med de spanske habsburgerne nærmet seg og at Jakob 1., etter et diplomatisk brudd med spanjolene om et mulig giftermål,²³⁶ nå endelig hadde snudd fokuset tilbake til pfalzsaken igjen. Dette må ha forekommet som en situasjon som den danske kongen måtte få mest mulig ut av, da det kunne vise seg at hans bremenpolitikk kunne sammenfalle med den større protestantiske problemstilling. Det faktum at England og Jakob 1. ikke kunne love Nederlandene noen form for militær støtte våren 1621, skapte den

²³⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 265.

²³⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 314.

²³⁶ Grunnet tematisk avgrensning kunne ikke dette berøres i oppgaven, men England og Spania hadde i flere år forhandlet om et potensielt giftermål mellom Jakob 1.s sønn og infantaen av Spania. Dette fryktet danskene og nederlenderne stort, siden det kunne ødelegge for den protestantiske sak, i deres øyne.

åpningen som Christian 4. trengte for å sikre seg Bremens koadjutorium til hertug Frederik, da en stadig mer desperat nederlandsk stat måtte godta en aggressiv dansk bremenpolitikk for å fortsatt ha deres politiske støtte gjennom en allianse med Danmark.

Etter lengre tid uten noen kontakt med England, sendte Christian 4. en proposisjon til riksrådet fra Fredriksborg 27. januar 1621 at det nå må dannes en allianse med England. Med denne proposisjonen brukte Christian 4. retoriske grep for å spille på riksrådets frykt ved å fortelle om de farene som kunne oppstå ved å nøle med å sikre seg sterke allianser. Om dette ikke skjedde snart, så kunne alliansen settes i fare, mente den danske konge, og påpekte at «[...] ingen skall sig indbilde, att nogit aff ted forbundt imellom disse ryger och Engeland bliffuer, om denne saag forbygaass»²³⁷ og at det derfor var viktig å få i stand kontakt med engelskmennene så alliansen «[...] kan settis y werck»²³⁸ med det første.

Riksrådet svarte 9. februar at en «[...] alliance och confoederation saa vel med thet kongerige Engeland paa nye [...] udi denne thilstandt høieligst befindis at vere tienlig och fornøden»²³⁹ for Danmark. Debatten mellom Christian 4. og riksrådet forut og på rådsmøtet fra 2. februar 1621 i København bar preg av at riksrådet først og fremst tenkte på Danmarks sikkerhet som problemstilling og hadde et sterkt ønske om en tilnærming mot Nederlandene. Dessuten burde det «[...] med allerførste leylighed [...]»²⁴⁰ vedtaes separate allianser med England, Braunschweig og Lüneburg, skrev riksrådet i en betenkning 9. februar 1621 – men dette skulle ikke være en del av en dansk militær intervensjon i Det tyske riket. Slike allianseutsikter kunne gi riksrådet de garantiene for kongerikets sikkerhet som de ønsket. Riksrådets forslag om separate allianser med Braunschweig og Lüneburg må sees i lys av den interne maktkampen mellom kongemakt og rådsrett. Slike allianser ville med størst sannsynlighet medføre et større press på svenskene og samtidig innskrenke det kongelige politiske handlingsrommet i Det tyske riket – det ville skape en innflytelsessfære som ville virke negativt for videre dansk aktivitet i de sekulariserte bispedømmene her, men positivt med hensyn til Danmarks sikkerhet.

Robert Anstruther, den engelske diplomaten som hadde nær kontakt med Christian 4., befant seg på det viktige fyrstemøtet i Segeberg i mars 1621. Han kunne fortelle den engelske

²³⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 188.

²³⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 188.

²³⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 310.

²⁴⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 312.

regjering at den danske kongen regnet med å kunne stille en armé på minst 30 000 mann hvis han ble kretsoborst i Den nedresaksiske krets og fikk den støtten han krevde.²⁴¹ Dette innebar så vel økonomisk som militær støtte fra Nederlandene, England, Frankrike og Den nedresaksiske krets. Spesielt viktig var Englands holdning og støtte – Christian 4. var tydelig overfor Anstruther med at han gjorde lite eller ingenting uten Jakob 1.s deltakelse. Englands rolle som pådriver for en protestantisk allianse mellom fyrster i Nordvesteuropa er påfallende, og mye tyder på at Anstruther dro til fyrstemøtet i Segeberg for nettopp å påvirke de tyske fyrstene i en mer agerende retning mot keiserens offensive politikk. Her ser en at Anstruther drar nytte av Englands status som stormakt i Europa til å påvirke andre europeiske fyrster til å dra i samme politiske retning basert på konfesjonelle linjer. Religionsfellesskapet var det som bandt dem sammen i en tynn tråd – en tråd som Jakob 1. og hans diplomatiske utsendinger jobbet hardt for å styrke. I forkant av fyrstemøtet i Segeberg hadde riksrådene Eske Brok og Kristian Holk fått med seg instruks fra riksrådet om at det ville være positivt å inngå «[...] *goed confederats, dog defensive, med di hertuger af Lynneborg och Brunsvig [...] NB Engeland om ded samme.*»²⁴² Den stadig aktive riksrådspolitikken for å hemme en offensiv nordtysk politisk linje fra Christian 4.s side var på ingen måte begravet, og da den danske konge bestandig jobbet for å øke sitt politiske handlerom ved diplomatisk korrespondans med fyrster i Det tyske riket og europeiske makter, kunne riksrådet gjøre lite annet enn å argumentere og forhandle om at slike allianser forble så defensive som overhodet mulig.

I et brev til Dudley Carleton i Haag datert 31. mars 1621 fra Fredriksborg, skrev Robert Anstruther: «*Jeg ber til Gud, at de mænd, som skulle komme fra England, ikke venter for længe på sig, for jeg har [overfor Christian 4.] talt og insisteret meget på vor nådige herres fremdrift.*»²⁴³ Som ledd i den hektiske engelske aktivitet for å få med seg Christian 4. til å verve soldater og gå i spissen for en protestantisk allianse rettet mot den tyske keiseren, var det viktig for engelskmennene å la Christian 4.s nordtyske interesser, især ervervelsen av Bremen og maktkampen med Hamburg, sammenfalle med den større protestantiske sak i alminnelighet. Forutsetningen for «[...] *den påbegyndte hvervning af den store hær* [som senere skulle føre til] *en evangelisk krig under Christian IVs direktorium*»²⁴⁴ hvilte på

²⁴¹ Skrivelse til George Calvert, medlem av parlamentet og senere *Secretary of State* under Jakob 1., 10. mars 1621. Brevet finnes i sin originale form ved Public Record Office (PRO): London, State Papers Foreign (S. P.), Denmark, 75,5 f. 235.

²⁴² Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 314.

²⁴³ Oversatt av Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 447. Brevet finnes i sin originale form ved Public Record Office (PRO): London, State Papers Foreign (S. P.), Denmark, 75,5 f. 243.

²⁴⁴ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 450.

Englands premisser. Det var, som under hele perioden 1618-25, av stor betydning at engelskmennene var med i planene til Christian 4. om det skulle bli en intervensjon på tysk jord.

Jakob 1. hadde i flere år støttet Den protestantiske union militært og økonomisk for å ivareta forsvaret av Pfalz. En av de viktigste årsakene til dette var det faktum at Friedrich 5. av Pfalz var i slekt med den engelske kongen.²⁴⁵ Deres hovedhensyn var at hertugdømmet Pfalz ikke skulle bli besatt fra katolsk side da dette ville omrokkere hele den politiske balansen i Det tyske riket til fordel for den katolske fraksjonen samt minske Englands innflytelse i europeisk politikk. Både konge og parlament var på linje i å subsidiere en armé til støtte for Friedrich 5. av Pfalz' kamp for å bevare sitt arveland, men kun på Jakob 1.s premisser; at han gav avkall på den böhmiske trone. Noe som også skulle skje.²⁴⁶ Dette var nok et uttrykk for den politiske legitimisten Jakob 1.s synspunkter i en stadig mer politisert religiøs konflikt. Grunnet svake garantier om hjelp fra England etter protestantenes fyrstemøte på Segeberg i 1621 og uheldige konjunkturer, følte Den protestantiske union seg tvunget til å oppløse både armeen de hadde bygd opp og seg selv som institusjon etter press fra keiser Ferdinand 2.²⁴⁷ – nå lå Pfalz åpen for katolsk erobring.²⁴⁸ Den nye utenrikspolitiske kursen fra engelsk hold, med større vekt på myk maktpåvirkning gjennom megling fremfor hard maktutøvelse i form av militære operasjoner, skapte en politisk avstand mellom England og Danmark i de kommende år. Anstruther jobbet hardere for en dansk tysk-aktivistisk retning enn han hadde fått dekning for fra Jakob 1. og det engelske parlamentet – og dette gjorde han med stort hell.²⁴⁹

Kansler Christian Friis skrev i et konsept til et brev som var ment til Christian 4. den 18. mai 1621, at «*Efterdi kredsens hafde taget saa en utienlig resolution; unionen vaar atskildt; om England vaar ingen visse forhaabning, saa aldelis ingen tormodning vaar med det folk at kunde noget, lidet eller megit, in isto negocio*²⁵⁰ *udrette.*»²⁵¹

²⁴⁵ Friedrich 5. av Pfalz var gift med en datter av Jakob 1. av England (og Skottland), og Christian 4. var hans kones onkel.

²⁴⁶ Elmar Weiss, *Die Unterstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jacob I. und Karl I. von England im Dreissigjährigen Krieg 1618-1632*, Stuttgart: 1966, 32.

²⁴⁷ Ferdinand 2. (1578-1637) var konge av Böhmen fra 1617 og tysk keiser fra 1619 frem til sin død. Med sin katolske offensive politikk og målsetting om tysk sentralisering var han en viktig faktor for Trettiårskrigens utbrudd.

²⁴⁸ Indre interessemotsetninger mellom Maximilian av Bayern og keiser Ferdinand 2. gjorde at Pfalz ikke ble erobret dette året. Maximilian ønsket hele Pfalz for seg selv, mens keiser Ferdinand 2. ikke ville la det skje da det ville øke Maximilians uavhengighet fra keiseren innad i Det tyske riket.

²⁴⁹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 453.

²⁵⁰ Som betyr noe sånt som «i denne bransjen» oversatt fra galisisk.

Alliansen mellom Danmark-Norge og England ble vedtatt 29. april 1621 i London,²⁵² hvor de viktigste punktene ble tatt med fra utkastet som riksrådet hadde lagt frem i august 1620. Christian 4. ratifiserte alliansetraktaten den 20. juli 1621, til tross for en liten uenighet angående hvalfangsten på Spitsbergen. Traktaten bandt Danmark og England sammen i en defensiv allianse, men utvidet Christian 4.s handlingsrom i den nordtyske politikken – sammen med den nederlandske allianse – ved å effektivt hindre svenske og hanseatiske forsøk på å gjøre mottrekk mot Bremen- og Hamburgpolitikken til oldenborgmonarken.

Forholdet til Nederlandene var i utgangspunktet kjøligere enn det dansk-engelske, og til tross for lengre forhandlinger om en allianse, ble det aldri ratifisert. Selve tilnærmingen mellom Danmark og Nederlandene, og deres nye forståelse skapt gjennom forhandlinger og diskusjoner, gjorde at København, ikke Stockholm, ble Nederlandenes viktigste referansepunkt i Norden: Nederlandene forsikret at Christian 4. hadde frie tøyler i sin tyske stiftspolitik og især da det gjaldt Bremen, mens Christian 4. som motytelse ikke skulle gi sin støtte til Nederlandenes fiender og især Spania.²⁵³ En realpolitisk hestehandel 250 år før Otto von Bismarck!

Her sikret Christian 4. og riksrådet samtidig en effektiv stopper for det antidanske forbundet bestående av Nederlandene, Sverige og Lübeck. Denne politiske balansegangen som Nederlandene hele tiden måtte overveie, var Christian 4. helt klar over, og brukte situasjonen til sin fordel. Her viser den danske kongen seg fra en kynisk, dog taktisk side; han bruker Nederlandenes politiske usikre situasjon til å skape et behov for et godt forhold til Danmark, og dette ville da skje hovedsakelig på Christian 4.s premisser. Eller som Lockhart skriver: «[...] *their desperate need for allies put the States-General in no position to dictate terms.*»²⁵⁴

Christian 4. hadde en stor, og kanskje for stor, mistillit til sine fiender og konkurrenter, og vice versa for stor tillit til sine allierte og venner. Monarken så på engelskmennenes og nederlendernes allianseforslag i 1621 som gode, mens riksrådet mente de var altfor lite forpliktende.²⁵⁵ Den dansk-nederlandske allianse av 1621 ble ikke ratifisert fordi ett sentralt

²⁵¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 319.

²⁵² Laurs Laursen, Carl S. Christiansen, *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, bind III § 2, København: 1916, 380.

²⁵³ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie I*, 403.

²⁵⁴ Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War*, 84.

²⁵⁵ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 235.

premiss uteble: Englands og de tyske protestantenes deltagelse.²⁵⁶ Christian 4. hadde invitert fyrstene i Den nedresaksiske krets til diskusjoner om den tyske situasjonen i Segeberg i Holstein 1. mars, men oppmøtet og entusiasmen var så svak – kun Christian 4. og Frederik Ulrik av Braunschweig-Lüneburg²⁵⁷ og August av Sachsen-Lüneburg²⁵⁸ møtte opp – at fundamentet og premissene for handling var totalt fraværende.²⁵⁹ Ikke minst var dette fundamentet svakt, all den tid England ønsket å bruke den diplomatiske kanal for å bedre situasjonen for protestantene i Det tyske riket fremfor økt agitasjon og koordinering. Det må innvendes at flere av de tyske fyrstene som uteble fra dette møtet var berørt av Christian 4.s tyske stiftspolitik, og det var en rådende stemning blant dem om at den oldenborgske monarken hadde helt andre motiver enn å beskytte de tyske protestanters frihet innenfor Det tyske rikets konstitusjon. Christian 4. hadde kun realpolitiske ambisjoner om å øke sin egen innflytelse og posisjon i de nordtyske området, mente de. Og dette var en skepsis som i varierende grad ble delt av riksrådet. Dermed visnet den dansk-nederlandske allianse bort, og den protestantiske sak i Det tyske riket ble sterkt nedtonet etter møtet i Segeberg. Enkelte historikere mener sågar at den engelske utenrikspolitiske omstillingen fra agitasjon til megling, førte til at Christian 4. ville «[...] i de følgende år vige tilbake for afgørende initiativer i den evangeliske sag.»²⁶⁰ Oldenborgmonarken ville de neste årene i større grad prøve å presse gjennom sin nordtyske politikk med egne midler og handlinger, enn å forhandle med protestantiske fyrster om koordinert samhandling.

Dansk mistillit til den engelske holdning

De europeiske konjunktorene i 1621 var svært gode sett med Christian 4.s øyne:

Nederlandene stod foran en eksistenskamp mot det habsburgske Spania; den tyske keiser og

²⁵⁶ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 403.

²⁵⁷ Frederik Ulrik av Braunschweig-Wolfenbüttel (1591-1634) var nevøen til Christian 4. og hertug av Braunschweig-Wolfenbüttel fra 1613 til sin død i 1634. Under sin regjeringstid skulle landområdene hans bli kraftig plyndret av både katolske og protestantiske tropper under Trettiårskrigen.

²⁵⁸ August av Sachsen-Lüneburg (1577-1656) var hertug av Sachsen-Lüneburg fra 1619 til sin død i 1656. Under Trettiårskrigen skulle han forbli nøytral, men måtte tåle store byrder fra fremmede armeer i hertugdømmene sine.

²⁵⁹ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 404.

²⁶⁰ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie 1*, 459.

Den katolske liga var opptatt med kamphandlinger med Bethlen Gábor²⁶¹ fyrste av Transilvania²⁶² i øst og Ernst von Mansfeld i Øvre Pfalz, og Sverige var ute av stand til å danne effektive allianser med nordtyske fyrster, og måtte ha et fokus på det kommende oppgjør med Sigismund 3. Vasa av Polen. På grunn av disse omstendigheter og positive ytre konjunkturer sett med danske øyne, ble Christian 4. skuffet over den store engelske utenrikspolitiske kursendringen våren og sommeren 1621.

England og Jakob 1. førte seriøse forhandlinger med både Spania og keiser Ferdinand 2. i 1621 om en fredelig løsning på de religiøse og politiske problemene som hadde oppstått i Det tyske riket,²⁶³ noe som muliggjorde en dansk dynastisk nordtysk politikk da det var liten risiko for katolske fremstøt i den delen av Det tyske riket som Christian 4. anså som sin innflytelsesfære.

På rådsmøtet i København desember 1621 fikk Christian 4. et endelig avslag fra riksrådet om en militær operasjon mot Den katolske liga i striden om restitusjonen av Pfalz tilbake til Friedrich 5., hvor riksrådet opprettholder sin holdning til alliansen med England som gjensidig hjelp «[...] *in casu defensivo*»,²⁶⁴ noe som må ha vært et kraftig slag for Christian 4.s nordtyske ambisjoner. Han har prøvd å inkorporere konflikten mellom Friedrich 5. av Pfalz med Ferdinand 2. og Den katolske liga med hans egne interesser i dette området, og da ved hjelp av denne alliansen med England. Det defensive riksrådet som så på sikkerhetspolitikk som sitt viktigste ansvarsfelt, hadde nettopp sikret en allianse med England med et defensivt siktemål hvor gjensidig hjelp i tilfelle krig var den viktigste artikkelen i alliansetraktaten.

I løpet av mars 1622, finner Tandrup tegn til at riksrådet viser en pragmatisk holdning til problemstillingen i Det tyske riket: «*Kunne man regne med England og med, at Jacob 1 selv ville gribe virkelig aktivt ind i krigen, ville rigsråderne ikke udelukke, at også Christian IV*

²⁶¹ Bethlen Gábor (1580-1629) var en kalvinistisk fyrste av Transilvania under osmansk styre og konge av Ungarn en kort periode mellom august 1620 til desember 1621. Han var en sterk motstander av habsburgerne, og allierte seg med protestantiske fyrster under Trettiårskrigen.

²⁶² Fra år 1541 var Transilvania et selvstendig fyrstedømme under osmansk overhøyhet frem til 1691 da det ble en habsburgsk kronprovins direkte underlagt keiseren og ble uavhengig av Ungarn. Under 1500- og 1600-tallet var Transilvania et protestantisk sentrum i Øst-Europa, og hadde en stor grad av religiøs toleranse – helt i takt med den religiøse politikken i Det osmanske riket med deres *millet*-system.

²⁶³ Weiss, *Die Unterstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jacob 1. und Karl 1. von England im Dreissigjährigen Krieg 1618-1632*, 38.

²⁶⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 328-29.

*ville yde sit troppebidrag.»*²⁶⁵ Men Christian 4. og riksrådet hadde sterk mistillit til Jakob 1.s utenrikspolitiske holdning i tidsrommet etter fyrstemøtet i Segeberg i 1621. Dette mistillitsforholdet til England preget diarkiet i København en stund frem i tid, men etter hvert skulle både kongemakt og rådsrett splittes i dette syn også.

Englands rolle som pådriver for den protestantiske allianse

Året 1624 skulle vise seg å være et år fylt med engelsk diplomatisk korrespondanse for å stable på beina et slagkraftig og bredt europeisk engasjement for protestantismens dystre situasjon i Det tyske rike. For Christian 4.s og delvis riksrådets vedkommende var den engelske holdning til konflikten i Det tyske rike av stor betydning, og av den grunn ble «*den danske regering holdt godt informeret om så vel den ydre- som den indrepolitiske udvikling i England, og Christian IV kunne opmuntres ved udsigten til, at Robert Anstruther påny skulle sendes til Danmark.»*²⁶⁶ Robert Anstruther reiste i krysstrafikk rundt omkring i Nordvesteuropa for å forhandle og fremsette forslag til løsninger på den voksende konflikten på kontinentet.

Rundt den 8. juli 1624 sendte Christian 4. brev til grev Anton Günther²⁶⁷ av Oldenburg, som for tiden opererte som en keiserlig diplomat, angående betingelsene for en fredelig løsning i konflikten mellom keiser Ferdinand 2. og Friedrich 5. av Pfalz.²⁶⁸ Her kunne den danske kongen fortelle at det var helt nødvendig at Friedrich 5. av Pfalz fikk tilbake kurverdigheten sin og dermed en tilbakeføring av de konstitusjonelle forholdene før Regensburgmøtet av 1623 – dette var tydelig influert av Anstruthers diplomatiske korrespondanse med den danske monarken tidligere, og lå på linje med den nye engelske utenrikspolitiske linje.

Sommeren 1624 prøvde Christian 4. å få med riksrådet på en engelsk initiert protestantisk krigsallianse mot den tyske keiseren og de katolske troppenes fremmarsj i de nordvestlige

²⁶⁵ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 42.

²⁶⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 353.

²⁶⁷ Anton Günther av Oldenburg (1583-1667) var den siste greven av Oldenburg.

²⁶⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 382-87.

områdene av Det tyske riket. Den 17. juli 1624 «[...] ankom Robert Anstruther med Forslag fra Jakob I om et ligefremt Krigsforbund til bedste for Frederik af Pfalz.»²⁶⁹ Her ser vi at den danske kongen lar det engelske hensynet til restitusjonen av Pfalz sammenfalle med hans egne ambisjoner om å befestet et sterkt maktgrunnlag i disse viktige sekulariserte bispedømmene og beskyttelsen av *de tyske friheter* mer generelt. Dette ble forelagt riksrådet, som i en betenkning i juli 1624,²⁷⁰ bestemt uttalte seg imot å innlate seg på et så farlig foretagende. Her skrev riksrådet sine begrunnelser for å avslå allianseplanene til den engelske kongen, og spesielt fremtredende var hensynet Danmarks sikkerhetspolitikk, som alltid var viktig for den danske adel. De trakk frem fire hovedhensyn for å argumentere mot en slik allianse: For det første, ville dansk motgang i Det tyske riket, i verste fall, føre til at svenskene kunne utnytte anledningen ved å gripe til våpen mot Danmark og Nederlandene ville være så opptatt at de kunne lite eller ingenting gjøre om det skulle gå riktig galt. For det andre, så var det så utbredt skepsis og misnøye over den danske nordtyske politikken fra andre makter, at det var fare for at de kunne angripe Danmark, selv med fremgang for den pfalziske sak. For det tredje så mente riksrådet at det ikke var god nok økonomisk grunnlag for en slik plan. Og endelig, beklaget riksrådet seg over at det var et valg mellom to onder – å avslå eller inngå allianse med England mot keiseren, hvorpå de mente at den største fare lå i å gå til krig mot den tyske keiser og Den katolske liga. Derfor konkluderte riksrådet med «[...] Saa endog vi befinde paa begge sider møgen stor difficultet oc fare, nemlig enten at indgaa eller udsla kongen af Englands begering, dog siunis os den fare allerstørste at verre, som af kayseren oc den catholische liga kunde verre at befrøgte [...]».²⁷¹

Christian 4. imøtegikk den 22. juli 1624 riksrådets betraktninger og betonet sterkt at han ikke ville la sine venner i stikken.²⁷² Med hensyn til dette erklærte Riksrådet i en duplikk til Christian 4. den 25. juli 1624, at det «[...] er raadens underdanigste betenckende paa kongl.mts^s eigen naadigste velbehav, at endog icke siunis raadeligt, at kongl.mt. sig indlader udi nogen forbundt udi dette negotio, besynderlig imod kayseren oc adhærenter [...]»²⁷³ siden det var knyttet stor risiko ved en slik krigsallianse. Samtidig skrev riksrådet at selv om Danmark ikke måtte ta føringen i en konflikt mot keiseren, så skulle man likevel passe på at man ikke skøv allierte og naboer unna seg. De anbefalte å yte en økonomisk hjelp til kong

²⁶⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 409.

²⁷⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 411-12.

²⁷¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 412.

²⁷² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 384.

²⁷³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 413.

Jakob 1. ved å underholde 3-4000 fotsoldater i 4-5 måneders tid. Dette måtte holdes hemmelig, ettersom en slik fremferd kunne provosere så vel keiser som andre katolske makter.

Årsakene til at den danske kongen ikke kunne lede en slik militær allianse var først og fremst knyttet til et geopolitisk argument ved at «[...] *hans k.m.t^s lande oc riger af saadan confæderatis vilde blifve allernest oc alene periculis oc bello exponerit, thi di andre kunde sielf unddrage sig fra krigen oc ophøre, nahr di vilde, hvilcket hans mt. icke kunde gjøre.*»²⁷⁴ Christian 4. og hans landområder ville være alene og eksponert, mens de andre maktene i alliansen kunne melde seg ut av krigen når som helst uten å være utsatt. Riksrådet viser her en stor mistillit til de potensielle alliansepartnerne til Danmark ved en eventuell intervensjon i Det tyske riket. Christian 4.s landområder var i langt større fare enn Englands eller Sveriges som var *ultra mare*²⁷⁵ fra Ferdinand 2.s og Maximilians²⁷⁶ armeer. *Al moles belli*²⁷⁷ ville tilfalle Danmark, ifølge riksrådet.

Christian 4. fortalte Robert Anstruther i begynnelsen av oktober 1624 at han var villig til å erklære krig mot keiser Ferdinand 2. og Den katolske liga mot den forsikring at Danmark ville bli beskyttet mot krigens potensielle ulykker.²⁷⁸

Den politiske tilnærmingen til Frankrike og England gjennom diplomatene Deshayes og Anstruther var viktig for Christian 4.s skjebnesvangre beslutning i 1625. Det ga ham garantier som gjorde et engasjement i konflikten forsvarlig sikkerhetspolitisk sett, i hans øyne.

²⁷⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 414.

²⁷⁵ Stammer fra latin. Ultra mare betyr noe slikt som «oversjøisk»/«på den andre siden av havet» på norsk.

²⁷⁶ Maximilian 1. (1573-1651) av Bayern var tysk hertug og fra 1623 kurfyrste i Det tyske riket. Som leder av Den katolske liga og en viktig alliert med den tyske keiseren, var han en av hovedaktørene i Trettiårskrigen.

²⁷⁷ Latin. Kan oversettes til «all mengde krig».

²⁷⁸ Magnus Gottfried Schybergson: *Underhandlingarna om en evangelisk allians åren 1624-25*, avhandling ved universitetet i Helsingfors: 1880, 62.

6. Forholdet til Det tyske riket 1618-25

Det tyske riket, eller *Det hellige romerske rike av den tyske nasjon*²⁷⁹ som var dets formelle navn, var et enorm imperium som strakte seg fra den engelske kanal i vest til Det osmanske rike i øst, og fra Danmark i nord til Middelhavet i sør. Det tyske riket hadde et befolkningsestimert på 15-21 millioner²⁸⁰ mennesker på starten av 1600-tallet. Fordelt på 2 200 byer og 150 000 landsbyer,²⁸¹ dannet dette et enormt og sammensatt territorium med politiske bånd som gikk på kryss og tvers både innad og utad selve imperiet. Til forskjell var den oldenborgske konglomeratstaten med sine halvannen millioner innbyggere og København med en bybefolkning på rundt 20 000 mennesker, en liten aktør i forhold. Der Det tyske riket hadde flere tusen byer, hadde Danmark kun rundt 80, ofte med færre enn 1000 innbyggere i de fleste byene.²⁸² Men et desentralisert og fragmentert tysk imperium var en strukturell svakhet som skapte handlingsrom for nettopp mange mindre og svakere politiske aktører som Christian 4., og dette muliggjorde dansk politisk aktivitet og ekspansjon innenfor Det tyske riket.

Det tyske riket var hovedscenen hvor Christian 4. skulle iverksette sine dynastiske målsettinger som tysk hertug og dansk konge. Christian 4. ønsket å føre en utenrikspolitikk som skulle fremme politisk og økonomisk ekspansjon av det oldenborgske fyrstehuset og det danske kongeriket ved å utnytte tyske sekulariserte bispedømmers svake stilling innenfor et politisk fragmentert tysk imperium. Christian 4. hadde som målsetting å bygge opp den oldenborgske staten som en av Europas stormakter. Det tyske riket var ikke en enhetlig statsmakt å forholde seg til; det var snakk om mange og ulike aktører å ta stilling til. Den viktigste aktøren var selvfølgelig keiseren på toppen, men han kunne ha forholdsvis liten reell påvirkning på det som skjedde innenfor enkelte tyske rikskretser, hertugdømmer, fri byer, etc., og dermed mindre makt *de facto* enn posisjonen som keiser skulle tilsi. Men samtidig var

²⁷⁹ Latin: *Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae*, tysk: *Heiliges Römisches Reich deutscher Nation*. I denne oppgaven vil jeg bruke «Det tyske riket» som begrep for denne komplekse, omfattende konglomeratstaten, da dette er en mer nøyaktig beskrivelse av de faktiske forholdene. Å snakke om et hellig og et romersk rike blir i beste fall anakronistisk.

²⁸⁰ Forskjellige historikere operer med og uten de habsburgske arvelandene, i tillegg til at det er få kilder for befolkningstall fra de ulike tyske områdene før utover på 1700-tallet. Les mer: Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 350.

²⁸¹ Peter Wilson, *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years War*, Penguin Books, London: 2009, 13.

²⁸² Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 35.

den tyske keiseren fra fyrstehuset Habsburg innstilt på å sentralisere Det tyske riket for at habsburgerne i større grad kunne hevde seg i storeuropisk politikk. Denne politiske målsettingen om sentralisering møtte motstand i det fragmenterte imperiet med sine ulike kulturer, språk, religioner og levesett. Og denne dikotomiske striden mellom keiser og de delvis autonome fyrstene under keiseren kulminerte i Trettiårskrigen i 1618.

«*Das liebe heilige römische Reich, wie hält's nur noch zusammen?*»²⁸³ spør vertshusgjestene i Goethes episke skuespill *Faust*, og er med å gi en god pekepinn på forholdet datidens (og nåtidens) jurister, historikere og politikere har til dette innviklede politiske systemet. Å lese om de politiske forholdene i Det tyske riket på 1600-tallet er som å gå seg vill i en labyrint, hvor alle de ulike og særegne tyske politiske institusjonene gjør at du nesten gir opp håpet om å få se solskinn igjen. Derfor er det nødvendig å forklare litt av dette komplekse politiske systemet. Dette imperiet som Samuel von Pufendorf²⁸⁴ kalte for et *monstro simile*²⁸⁵ i sin teoretiske søken etter definisjonen på det, har alltid vært til hodebry for politiske teoretikere og historikere. Pufendorfs definisjon av Det tyske riket som et irregulært imperium med en blandet politisk konstitusjon, har lenge vært det rådende paradigmet i den teoretiske litteraturen om Det tyske rikets konstitusjon.²⁸⁶

Det tyske riket var en føderal-monarkisk konglomeratstat. Rikets øverste leder – den tyske keiseren – ble valgt av et kollegium av syv kurfyrster.²⁸⁷ Kurfyrstene var de mektigste fyrstene i Det tyske riket under keiseren. Disse kom fra Mainz, Köln, Trier, Pfalz, Sachsen, Brandenburg og Böhmen, og hadde retten til å stemme ved valget av ny keiser. Men som praksisen vanligvis var for valgkongedømmer i datidens Europa, så ble en av keiserens slekt, som oftest hans eldste sønn, valgt som ny keiser. Så på mange måter kan en si at det var arvelig *de facto*. 1400- og tidlig 1500-tallets tyske rike gjennomgikk noe som senere har blitt kalt *Reichsreform*, dette var en konsolidering av rikets konstitusjon.²⁸⁸ Nå ble den tyske riksdagen, *Reichstag*, rikets formelle politiske organ, hvor de tyske stendene møttes for å fatte

²⁸³ Oversatt til norsk: «Det kjære hellige romerske rike, hvordan holder det sammen?».

²⁸⁴ Samuel von Pufendorf (1632-1694) var en tysk historiker og rettsfilosof som er mest kjent for sitt forsvar av naturrettslige prinsipper i tråd med Thomas Hobbes' Hugo Grotius' tidligere lære.

²⁸⁵ Samuel von Pufendorf, *The Present State of Germany*, oversatt av Edmund Bohun (1696), redigert og introdusert av Michael J. Seidler, Liberty Fund, Indianapolis, 2007, 176.

²⁸⁶ Veronica Wedgwood, *The Thirty Years War*, The Bedford Historical series, London: 1944, 33.

²⁸⁷ Tysk: *Kurfürst*, hvor *kur* er middelhøytysk for «valg», mens *fürst* betyr «fyrste», derav «valgfyrste» direkte oversatt til norsk.

²⁸⁸ Evans, Schaich og Wilson, *The Holy Roman Empire 1495-1806*, German Historical Institute London, Oxford: 2011, 9.

kollektive politiske vedtak. Dette ble muliggjort gjennom det habsburgske dynastiets behov for militær og økonomisk assistanse fra de tyske stendene i en tid hvor dobbeltrusselen fra Frankrike og Det osmanske riket i stadig grad økte utover 1500- og 1600-tallet.²⁸⁹ Dette ble en nøkkelfaktor for å danne et politisk hierarki mellom de ulike stendene i Det tyske riket. Samtidig ble det en arena for lokale tyske hertuger, kurfyrster og keiseren til å samarbeide, forhandle og konkurrere om politisk makt.

Reformasjonens arv og kristendommens splittelse i det sekstende århundre hadde brent som ild i tørt gress i Det tyske riket. Religionsfreden i Augsburg av 1555 satte en foreløpig stans i det økende religiøse konfliktnivået mellom de tyske fyrstene med prinsippet om *cuius regio, eius religio*,²⁹⁰ tanken om at religionen til undersåttene skulle være den samme som religionen fyrsten betrodde seg til i hvert hertugdømme.²⁹¹ Kun katolisisme og lutheranisme var offisielt tillatt, kalvinisme²⁹² ble utelatt i fredsslutningen. De som ikke ville rette seg etter dette, hadde retten til å emigrere. Dermed ble det fyrstene selv som skulle bestemme hvilken religion deres fyrstedømme og undersåtter skulle følge. Denne fredsslutningen anerkjente lutheranisme som en offisiell religion, og samtidig knuste den tanken om én homogen religion i Det tyske riket.²⁹³ Dette var en fredsslutning som samsvarte dårlig med habsburgdynastiets målsetting med politisk sentralisering av Det tyske riket. Resultatet ble et lappeteppes av konfesjonelle blokker som dels samarbeidet, men også krysset klinger når sentrale økonomiske og politiske spørsmål stod på spill. Det var ikke tale om et svarthvitt-bilde hvor religiøse allianser tilsvarte det samme som politiske.

Det var ikke bare menneskelige katastrofer, økonomisk ruin og demografiske kriser som ble konsekvensene av Trettiårskrigen. Etter erobringen av Pfalz og dets hovedstad Heidelberg, sendte Maximilian av Bayern hele biblioteket i Heidelberg som en gave til paven i Roma i form av 196 esker. Dette var det viktigste biblioteket og boksamlingen for den tyske renesansen og viser at konflikten også hadde negative konsekvenser i form av tap av intellektuell kapital.²⁹⁴

²⁸⁹ Evans, Schaich, Wilson, *The Holy Roman Empire 1495-1806*, 10.

²⁹⁰ Latin: kan oversettes som noe sånt som «hvem sitt rike, hans religion».

²⁹¹ Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War*, Military Heritage Press, New York: 1987, 18.

²⁹² Calvinismen var en reformert retning innenfor protestantismen basert på Jean Calvins (1509-1564) lære. Denne trosretningen skulle spre seg til flere steder i Europa og da spesielt til Skottland, Nederlandene og Det tyske riket.

²⁹³ Wedgwood, *The Thirty Years War*, 42.

²⁹⁴ Thomas A. Brady Jr., *German Histories in the Age of Reformations, 1400-1650*, Cambridge University Press, New York: 2009, 378.

Det nordtyske rom blir inkorporert som dansk interessesfære

Rådsmøtet på Antvorskov mellom riksrådet og Christian 4. den 11. februar 1618 omhandlet i stor grad debatten om situasjonen i Bremen. I riksrådets betenkning fra 15. februar 1618 tok riksrådet stilling til Christian 4.s ønske om å få bevilget økonomiske midler til å verve soldater i Det tyske riket – noe som ville betydd det samme som å støtte danskekongens plan om å erverve seg Bremen med militær makt. Riksrådet avsto en slik aggressiv fremferd i Det tyske riket i en rådstypisk defensiv betenkning. Det var viktig, skrev riksrådet, å ikke la «[...] *en rolig statum thil en urolig mutere, at e.m. dog, thet beste Gudt vil gifve lycke thil, maa hafve e.m. sag udi agt.*»²⁹⁵ Videre argumenterte riksrådet for å få en klarere og mer presis oversikt over situasjonen «[...] *udi hvadt statu [...] alle omliggende riger och lande ehre bestede [...] naar mandt considerer the papistica consilia och præparatoria* [papistiske planer], [og] *sig udi saa maade at forsickere.*»²⁹⁶ Ingen tvil om at riksrådet mente Christian 4. var for offensiv i ambisjonene sine, og at det krevdes en langt mer forsiktig og langsom fremferd i det politiske vepsebolet i datidens Tyskland.²⁹⁷ Så trakk riksrådet frem hertug Frederiks unge alder som et argument mot å la seg bli «[...] *indladet udi en gandsche vitløftig, besverlig och farlig handel for lande och riger, hvorpaa mandt icke letteligen kunde sehe eller vide nogen udgang.*»²⁹⁸ Igjen trakk riksrådet frem den kaotiske situasjonen som var i ferd med å oppstå i Det tyske riket og argumenterte for måtehold. Helt avslutningsvis skrev riksrådet at Christian 4. måtte kun anvende fredelige midler for å erverve seg Bremen stift:

Hvorfore voris underdanigst mening och betenckinde udi thendt punct ehr, at e.k.m. aldeniste bruger al middel och veye med raadt, liberalitet och andre saadane fredlige middel at ehrholde och confirmere och avgere thendt foretagne handel och tractation paa e.m. elskelige søns vegne udi thet stigt Bremen, forhobendes, at Gudt almechtigste ther thil vil gifve raadt, lycke och fremgang.²⁹⁹

Riksrådet foreslår videre forhandlinger med fyrstene i Den nedresaksiske krets og Generalstatene i Nederlandene fremfor militære operasjoner, og på den måten å føre en mindre aktivistisk utenrikspolitisk linje i det stadig mer religiøst politiserte klimaet i Det tyske riket. Å presse og true nordvesttyske hertugdømmer for å innsette sine slektninger, som

²⁹⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 238.

²⁹⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 239.

²⁹⁷ Som Voltaire spottende kalte verken hellig, romersk eller et rike i 1776, og refererer satirisk til dets formelle navn: «Det hellige romerske rike av den tyske nasjon».

²⁹⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 239-40.

²⁹⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 240.

Christian 4. ofte ønsket, var en svært dårlig idé i tider som disse, ifølge riksrådet. En intensivering av oldenburgsk ekspansjon på tyske fyrsters bekostning på nåværende tidspunkt kunne oppfattes som fiendtlig av den tyske keiser eller Den katolske liga under ledelse av Maximilian av Bayern. Det var viktig å opprettholde «[...] *saadane høye och forthroelige naaboeschab* [...]» for på den måten å «[...] *blifve forsickrit emodt theris mechtige vederparter och alle papistische practicker, som the kunde hafve sig for at befrychte.*»³⁰⁰

Men Christian 4. fikk samtidig et politisk gjennombrudd i debatten med riksrådet om situasjonen i Det tyske riket da riksrådet for første gang betraktet Bremen som dansk interessesfære – helt i tråd med oldenburgmonarkens utenrikspolitiske ambisjoner. «*Det er dog bemerkelsesværdig, at rådet i denne betænkning, der skulle vise sig at blive grundlaget for dets politik i de følgende år, som nævnt betragter Bremen ærkestift som dansk interessesfære.*»³⁰¹ Riksrådet avviser bruken av aggressive og voldelige midler for å oppnå politiske seire i Det tyske riket, men avviser altså ikke det nordtyske rommet som interessesfære til Danmark *per se* – de fremtoner betydningen av diplomatisk korrespondanse og forhandlinger med især Nederlandene og de tyske fyrstene, og inkorporerer en vesentlig del av den kongelig initierte og dynastiske stiftspolitikken som kongeriket Danmarks utenrikspolitiske program. Dette skulle vise seg å ha stor strategisk betydning for Christian 4.s argumentasjon om situasjonen i Det tyske riket i de kommende år. «*Og hensynet til magtkampen mellem Polen og Sverige indgik netop som et af rådets tre motiver til at afvise kongens krigsproposition over for Bremen stift.*»³⁰² Dette møtet i februar 1618 på Antvorskov må ansees som viktig for de neste års tautrekking mellom konge og riksråd. Her starter nettopp en lengre debatt mellom disse to styringsorganer om hvilken utenrikspolitisk linje en skulle ha i forhold til Det tyske riket, og her kommer riksrådet for første gang med en prinsipiell holdning til dette.

I følge Niels Slange, så ønsket Christian 4. å opprette og holde en hærstyrke på 24 000 soldater av hensyn til «[...] *disse rigers og landes og særdeles grænsernes sikkerhed og forsvar*»,³⁰³ mot urolighetene og farene som både Det tyske riket og andre naboer – her menes

³⁰⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 240.

³⁰¹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 283.

³⁰² Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 284.

³⁰³ Niels Slange, *Den Stormægtigste Konges Christian den Fierdes Konges til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertugs til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greves til Oldenburg og Delmenhorst, Historie*, gjennomsett og forbedret av Hans Gram, Kongel. Majests. privilegerede Bogtrykkeri, Kjøbenhavn: 1749, 404.

sikkert Sverige – utgjorde mot Danmarks sikkerhet. Dette skulle inkludere adelens rostjeneste og tropper fra hertugdømmene i henhold til den militære traktaten med Gottorp fra 1533.

I juli 1618 falt dommen i *Rikskammerretten*³⁰⁴ etter en 70 år lang prosess: Hamburg var en fri og *riksumiddelbar*³⁰⁵ by som hertugen av Holstein ikke kunne legge noen krav på.³⁰⁶ Dette bidro til en opphetet politisk konflikt mellom Oldenburgstaten og hansabyen Hamburg. Christian 4. hadde store planer om å gjøre byen Glückstadt, grunnlagt året før, til den dominerende havne- og handelsbyen på den viktige elven Elben, og han utfordret Hamburgs overhøyhet over Elbens munning ved å reise sak mot dem.

Uro i hjertet av Europa

Etter januar 1619 og Älvsborgs innlemming tilbake til det svenske kongeriket, vendte Christian 4. sitt politiske fokus mot sør og Det tyske riket. Det som ble oldenburgkongens nye, store prosjekt var å styrke statsmaktens ressursgrunnlag gjennom en merkantilistisk politikk og å utvide innflytelsesfæren i Det tyske riket. Når det gjald Danmarks forhold til Det tyske riket, og da især i de nordvestlige områdene innenfor dette enorme riket, så var det spesielt én aktør de måtte ta hensyn til: Nederlandene. Fra og med 1619 ble det tydeligere for Generalstatene i Haag at de hadde to alternativer: enten større habsburgsk og dertil katolsk innflytelse i Den nedresaksiske krets og områdene rundt Weser og Elben, eller en dansk, protestantisk interessesfære her, som hadde merkantilisme som øverste siktemål. Det førstnevnte alternativet må ha vært ansett som en tragedie for nederlenderne, mens det sistnevnte må ha vært å foretrekke.

Tre viktige hendelser forekom tett på hverandre i hjertet av Europa i 1619: Etter at keiser Matthias døde i mars bestemte böhmerne seg for å avsette erkehertug Ferdinand 2. fra tronen i Praha den 31. juli, deretter ble Friedrich 5. av Pfalz valgt som konge av Böhmen i august, rett

³⁰⁴ Fra det tyske begrepet *Reichskammergericht* som var den høyeste rettsinstans i Det tyske riket fra den ble grunnlagt på riksdagen i Worms i 1495 til Det tyske rikets oppløsning i 1806.

³⁰⁵ Fra det tyske begrepet *Reichsunmittelbarkeit* som var den status som tilsa at et territorium eller en enkeltperson kun var underlagt den tyske keiseren. Denne statusen varierte sterkt over tid, da den kunne tildeles og fratennes etter keiserens ønske, men også ved at riksumiddelbare fyrstehus døde ut, eller ved at territorier ble slått sammen.

³⁰⁶ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie 1*, 401.

før Ferdinand 2. ble valgt til tysk keiser og kronet i Frankfurt i september samme år – han søkte ingen pavelig kroning.³⁰⁷ Friedrich 5. av Pfalz gikk mot egen regjerings ønsker da han aksepterte Böhmens krone og fortalte dem at «*acceptance would begin a general religious war.*»³⁰⁸ Erttertiden vet hvor rett han skulle få, men at konflikten ville romme langt flere dimensjoner enn kun det religiøse. Den danske historikeren Steffen Heiberg skriver i sitt verk: «*Med kejsar Matthias' død i 1619 begynde Europas ustabile religiøse og politiske ligevægt for alvor at vakle.*»³⁰⁹ Tsjekkerne ble utsatt for det som har blitt kalt den største katastrofen i tsjekkernes historie.³¹⁰ Alt av tsjekkisk kultur og litteratur ble destruert, og den tsjekkiske befolkningen ble utsatt for sterk undertrykking. Denne hendelsesrekken på bare noen få måneder, bidro til å skape en politisk situasjon som skulle få svært betydningsfulle konsekvenser for Europas, Det tyske rikets, Böhmens og Danmarks historie.

I et brev fra Christian 4. til riksrådet den 4. september 1619 ønsker kongen riksrådets betenkning om situasjonen i Det tyske riket etter å ha mottatt brev fra hertug Christian av Braunschweig på tyske protestantiske fyrsters vegne:

Huorpaa bleff Suaarit, atden wrolige tilstand, som nu for Øien waar, oss ganske wkeer vaar att fornemme, vy vaare ickeheller vbenegen tillatt prestere dy vnierte Euangeliske Stender all favor, Sauyt mueligdt kunde uerre, Mens paa denne tyd for terminens kordthed skiild, Saaoch atted Reqvirerede nogit betenckende, kunde man paa den tyd icke sig derpaa Erkleere, Menss paa førstendommenss uegne Erbød uy oss at laade besøge samme dag. In privato colloqvio bleff vngeferlig loffuit, at vdi framtiden ville man uell laade dennom forstaa, huad Skee kunde. [...] Huad Nu vorriss Raad vdi disse saager syniss Raadeligst och vdi framtiden gaffnligst, ted kan dii oss ephter hollen Deliberation Skrifflich laade tilstille.³¹¹

Vi ser her et diplomatisk press fra tyske fyrster om dansk assistanse, og dette igjen fører til at Christian 4. søker ryggdekning for en aktiv tysk politikk fra riksrådet. I november 1619 beordret Christian 4. militære tropper inn i Stade, en viktig handelsby i Bremen, og satte dermed sterkt press på erkebispen i Bremen. Johan Frederik erklærte at han ville gå med på koadjutorvalget av Christian 4.s sønn, men kun på betingelser om at han ville fortsatt ha den administrative kontrollen og inntektene fra stiftet. Nederlandene presset Christian 4. til å fjerne troppene og det hele endte med en mindre forpliktende resolusjon enn det Christian 4. ønsket. Nederlandene opptrådte som en viktig aktør og premissleverandør for Danmarks forhold til Det tyske riket.

³⁰⁷ Brady Jr., *German Histories in the Age of Reformations, 1400-1650*, 376.

³⁰⁸ Brady Jr., *German Histories in the Age of Reformation, 1400-1650*, 376.

³⁰⁹ Steffen Heiberg, *Christian 4. – En europæisk statsmand*, 2006, 238.

³¹⁰ Finn Fuglestad: *Fra Svartedauden til Wienerkongressen. Den vesterlandske kulturkretsens historie 1347-1815 i et globalt-sammenliknende perspektiv*, Cappelen Akademisk Forlag, 2. utgave, 2. opplag, Oslo: 2006, 371.

³¹¹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 158-59.

Tilnærming til alliansekonstellasjoner til fordel for den nordtyske politikk

Året 1620 var et år som skulle inneholde sterke omveltninger i form av oppgjøret om Böhmen mellom opprørsfraksjonen og den tyske keiseren, politisk lammelse blant den protestantiske blokken i Det tyske riket og en stadig økende nordtysk agitasjon fra Christian 4.s side. Et svensk kongerike i ekspansjon gjennom sikringen av Älvsborg og suksessfulle kampanjer langs den baltiske kyst var et skummelt perspektiv for Christian 4., og dette måtte oppveies gjennom dansk ekspansjon i et nærmest maktpolitisk *nullsumspill*³¹² mellom de to nordiske rivaler. Våren 1620 var preget av at Friedrich 5. av Pfalz og representanter fra Böhmen forsøkte å samle politisk støtte både innenfor og utenfor Det tyske riket. Etter en konferanse i Nürnberg hadde den pfalzsiske fyrsten fått erfare at han ikke ville motta noen støtte fra de innkalte tyske protestantiske fyrster eller Den protestantiske union. Deretter sendte Friedrich 5. av Pfalz en diplomat til Christian 4. for å få sårt politisk eller økonomisk støtte i den kommende strid med keiseren og de katolske armeer.

Den 28. februar 1620 skrev Christian 4. en proposisjon til riksrådet fra Fredriksborg slott, hvor han argumenterte for at Den katolske liga bedrev religiøse krigshandlinger «[...] *hvis anslag der befantis religionen udi gemen at verre ment, och nu denne nerverende thids thilstandt* [...]».³¹³ Og siden riksrådets minstekrav for en intervensjon i den böhmiske konflikt eller strid rettet mot keiseren var om det var snakk om en *reell* religionskrig, stilte Christian 4. så spørsmålet: «*Daa ville vy naadigst, at raadit dette negocium flitteligen schulle ofverveige och her udi os deris betenkende underdanigst andrage.*»³¹⁴ Siden Christian 4. visste at riksrådet kun ville tillate seg en så risikofull og kostbar støtte til Friedrich 5. av Pfalz ved at det måtte være snakk om en *reell* religionskrig, så må han ha følt seg selvsikker på en positiv respons.

³¹² En teori som beskriver en situasjon der summen av aktørenes tap og gevinst til enhver tid er null, hvor en aktør kun kan oppnå gevinst på bekostning av den andre aktøren. Maktkampen i tiden før Trettiårskrigen mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf kan sees i et slikt perspektiv, hvor Gustav 2. Adolfs ekspansjon og militære seire langs den baltiske kyst har virket negativt for Christian 4.s krav på herredømmet over Østersjøen og derfor selve den nordiske maktkampen, og i lys av dette, prøvde Christian 4. å ekspandere sin makt og interessesfære langs Elben og Weser, og gjennom politiske seire ved å sikre oldenburgsk innflytelse i nordvesttyske bispedømmer.

³¹³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 264.

³¹⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 265.

Benito Scocozza har skrevet at oldenburgmonarken ikke viste et særlig engasjement for den keiserlige undertrykkelsen av protestantene tidlig på 1620-tallet,³¹⁵ men i korrespondansen mellom Christian 4. og riksrådet bruker den danske kongen ofte sterke uttrykk og retorikk fylt med *patos* for å overbevise riksrådet til å bistå de tyske protestantiske fyrstene. Men det er rimelig å tolke *religionskrigsargumentet* til Christian 4. som et fordekt legitimt påskudd for den ambisiøse stiftspolitikken og for å skape seg en sterk innflytelsessfære rundt elvene Weser og Elben.

I tillegg hadde Christian 4. hørt at «[...] *de Hamborger schulle forehafve Elfven sig at impatrisisere*»³¹⁶ med støtte fra Nederlandene, og som et mottrekk og for å feste det danske – og ikke minst oldenburgske – grepet på Elben, så skrev den danske kongen videre at «*Thi siunis os at verre vore riger saa vel som førstedømmene magt paaliggende, at vy os nadigst med nogle voris orlog schibis udleggelse beflitter saadant at forekomme, och det paa voris egen utviflbare Elfstrøm*».³¹⁷ For Christian 4. var denne «[...] *sag meget perplex och høigvichtig*»³¹⁸ og han ønsket derfor riksrådets betenkning så fort som mulig.

Leo Tandrup har en interessant økonomisk teori i sin analyse av maktkampen mellom Christian 4. og riksrådet, hvor han skrev: «*Den stigende afstand mellem kongemagtens og adelens økonomiske stilling, der i 1620-erne ligefrem udviklede sig til en trussel mod adelens økonomisk-socialt og dermed også dens politiske stilling over for kongemagten, skærpede yderligere rådets ønske om at bevare freden, næsten for enhver pris.*»³¹⁹ Riksrådets og kongens ulike politiske ambisjoner og hensyn var ikke bare tuftet på det rent politiske, men også på det økonomiske grunnlaget som de baserte deres utenrikspolitiske syn på. I korrespondansen mellom disse to aktører, så advarte Christian 4. nettopp for at ved å ikke delta i en slik ekspansjonistisk politikk, så kunne Danmarks økonomiske grunnlag krympe i konkurranse med andre makter, og da hadde han nok spesielt hatt Sverige i tankene. Aksepterer vi en slik teori, så vil riksrådets defensive tankegang og moderate bevilgninger fremstå som irrasjonelle handlinger fra et politisk organ som ikke forstod konsekvensene av å ikke kunne fornye seg eller utnytte utenrikspolitiske konjunkturer til sin fordel. Men fra en

³¹⁵ Benito Scocozza: *Ved afgrundens rand 1600-1700*, Bind 8 i Gyndendals og Politikens Danmarkshistorie, København: 1989, 131.

³¹⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 265.

³¹⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 265.

³¹⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 266.

³¹⁹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 108.

lukket sosial gruppes perspektiv, kan det sees som rasjonelt å utelukke andre tilgangen til økonomisk og dermed politisk makt.

Svaret fra riksrådet kom i form av en betenkning én uke senere datert 7. mars 1620 fra Antvorskov slott. Her skrev riksrådet at «[...] *mandt for Gudt er plichtig* [...]»³²⁰ til å støtte böhmernes opprør mot keiseren om dette er en *reell* religionskrig, men senere i betenkningen argumenterte de for at siden «[...] *the unirte herrer udi Thysklandt ochsaa icke self endnu thil visse thene krigs thilstandt for nogen religions krig vide at ansehe och erkiende; herhos forfare vi eiheller endnu* [...]».³²¹ Hvordan kan det være snakk om en reell religionskrig, hvis ikke de tyske protestantiske fyrstene støtter dem i deres strid med keiseren, spør riksrådet retorisk. De opprettholdt sitt veto og ville ikke støtte et böhmisk opprør, med religiøse undertoner, som ikke engang fikk legitimitet fra den protestantiske blokken i Det tyske riket.

På Christian 4.s andre spørsmål angående herredømmet over Elben, og Hamburgs og Nederlandenes maktutøvelse der, minnet riksrådet den danske kongen om «[...] *hvadt mistancke baade the Stater, saa vel ochsaa Stederne allerede nu lang thidt siden och fast sterckelig ehr indbildet, at hans k.m. schulle hafve i sinde baade Elfven och Wäseren sig at bemechtige*».³²² Slik militær opptrapping mot protestantiske fyrster og følgende skepsis og mistanke fra potensielle allierte ville ikke være fordelaktig for det danske kongeriket i en slik farlig tid som nå hvor katolisismen truet det protestantiske samholdet. De skrev videre at dette i tillegg vil skade kongens plan om å innsette hertug Frederik som koadjutor i Bremen ved at «[...] *hans kong. mait^s consilia om thet bremische stift schulle ofver saadane fathede frycht och høye mighthoende formedelst alle sambtlige Stedernis medt the Stater conjungerede magt, saa vidt thenum yderste mueligt kunde vere, mechtigen blifve forhindrit*».³²³ Riksrådets konklusjon ble en oppfordring om å løse dette med Nederlandene gjennom en skriftlig korrespondanse slik at det ikke ble «[...] *nogen krigs præparation at bekoste och anstille*»³²⁴ for Danmarks vedkommende. Riksrådet bruker her både politiske argumenter som avskrekking mot naboene og økonomiske argumenter ved at en slik militær operasjon ville blitt for kostbart, for å avslå Christian 4.s aktivistiske planer rettet mot nordtyske fyrster og Nederlandene.

³²⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 267.

³²¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 267-68.

³²² Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 268.

³²³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 269.

³²⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 270.

Christian 4. ville ikke drive en for åpenlys aggressiv og konfronterende politikk rettet mot keiser Ferdinand 2., i frykt for å sette stiftspolitikken sin på spill. Den danske kongen hadde akseptert keiserens Mühlhausen-deklarasjon av 20. mars 1620, som anerkjente Schwerin, Verden og flere sekulariserte bispedømmer som protestantiske.³²⁵ Det var tydelig at den tyske keiseren ønsket å føre en imøtekommende politikk overfor Christian 4., og denne deklarasjonen som hindret disse tyske stiftene fra å komme i katolsk vold, beroliget Christian 4. – for nå.

4. mai 1620 skrev Christian 4. et brev til kansler Christian Friis om forhandlingene med Robert Anstruther vedrørende et økonomisk lån til den pengetrengende engelske kongen Jakob 1. og en potensiell alliansetraktat mellom Danmark og England. Her fremgikk det hvilken stor rolle erkestiftet Bremen og Hamburg spilte for Christian 4.s utenrikspolitiske ambisjoner, da han han lovet å låne den engelske konge «[...] 200 thussind daler, dog med den vylkor, saframdt vdaff Staterne inted tracteris med hamborrig Eller Brehmen, som mig kand uerre ymod.»³²⁶ Og nøyaktig to måneder senere, 4. juli 1620, skrev Christian 4. et nytt brev til kansler Christian Friis om at engelske handelsskip hadde blitt plyndret av nederlandske og at «[...] hamborrig haffuer ochsaa Suaarligenss offenderit dy Engelske, saatt man icke kan see, atti lenge skall tilsammen forliigiss.»³²⁷ Under slike omstendigheter, hvor den engelske holdningen var negativ til både Nederlandene og Hamburg, måtte en allianse med Jakob 1. ha forekommet som svært tiltalende for at Christian 4. kunne gjennomføre sin nordtyske politikk. De utenrikspolitiske konjunktorene sommeren 1620 var særdeles gunstige for en styrking av en positiv innflytelsessfære i Det tyske riket.

På rådsmøtet i Odense fra 16. til 28. august 1620 ble det diskutert ulike utenrikspolitiske alliansekonstellasjoner.³²⁸ I forkant av rådsmøtet skrev Christian 4. en proposisjon til riksrådet fra Dalum datert 15. august 1620 der han fortalte at han stadig fikk skrivelser og fremstøt fra begge parter i den böhmiske konflikt, og gjerne ville vite riksrådets holdning til «*hvad vy endtlig bør och kunde der udi gjøre.*»³²⁹ Fra Odense 16. august 1620 skrev riksrådet, som et halvt år tidligere, at det var lite Danmark kunne gjøre i den böhmiske konflikt. Riksrådet

³²⁵ Peter H. Wilson, *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years War*, Allen Lane, London: 2009, 321.

³²⁶ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 172.

³²⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 176.

³²⁸ For nærmere redegjørelse rundt disse alliansekonstellasjonene, les kapitlet «Forholdet til vestmaktene England og Nederlandene».

³²⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 279.

mente det ikke var snakk om en religionskrig, men heller en partikulær konflikt mellom Friedrich 5. av Pfalz og den tyske keiseren, og argumenterte med at de tyske fyrster heller ikke anså det som en religionskrig, som jo lå konflikten nærmere:

[...] efterdi det af den fordrag, som nogle af begge religions herrer udi Tysklandt [...] endnu self acter och regner det gandtske verck for et particulier verck, som alene Chur Pfaltz och det hus Østerrige om den bøhemische krone imellom henger; den gandtske neder sachsische kredts ochsaa, saa vel som alle Søstederne, hvilcke icke alene vore naboer ere, men ochsaa den bøhemische tilstandt fast nærmere er angaaende, [...] da er voris underdanigst betenckende som tilforn, at dette rige hafver billigen høyest eftertenckende, sig endnu udi denne krig at mellere, al den stundt forbemelte herrer och steder det icke self eracter och anser paa religionen at vere henment och derfor eiheller udi gierningen sig der udi ville inklade.³³⁰

Riksrådet ønsket en defensiv allianse med de nordtyske hertugdømmene Pommern-Wolgast og Pommern-Stettin som et mottrekk mot den svenske tilnærmingen til Brandenburg.

Allianser «*[m]edt Pomeran først, ther nest Meckelborg, siden Brunsvig och Lyneborg, saa Nedersaxen synes medt forderligste gafnligt at indghae och begynde paa en defensiv confæderation*»³³¹ ville være en forsikring om det skulle komme til militære operasjoner fra den tyske keiseren i nødstilfelle og skulle være en defensiv allianse som skulle gi kongeriket Danmark en negativ innflytelsessfare i det nordtyske rom men samtidig hindre dansk anstrengelser i eventuelle senere konflikter.

En dansk-pommersk allianse ville «*[...] afbryde forbindelsen mellem det brandenburgske hovedland og Sverige*»,³³² ifølge Leo Tandrup. En dansk-pommersk allianse ville også styrke danskernes krav på *dominium maris Baltici* i kampen mot svenskene om herredømmet over Østersjøen. Men Christian 4. var lite interessert i slike nordtyske allianser og det bør forstås utfra de politiske konjunktorene som forelå sommeren 1620. I lys av den danske monarkens plan og ønske om å erverve seg Bremen og sette press på Hamburg, så var det lite hensiktsmessig å alliere seg med deler av Den nedresaksiske krets – et alliansesystem som ville svekke Christian 4.s politiske handlerom i nettopp denne viktige delen av Det tyske riket. Den svensk-brandenburgske akse var ikke av noen stor bekymring for Christian 4. på det nåværende tidspunkt. Derimot kom det positive signaler om allianser med England og Nederlandene på rådsmøtet i Odense fra riksrådet i «*[...] these thidts farlige thilstandt*»,³³³ noe som må ha klinget godt i den danske kongens ører. Både som et pressmiddel i maktkampen med Sverige om herredømmet over Østersjøen og i siste konsekvens å være den

³³⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 283.

³³¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 304.

³³² Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 411.

³³³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 295.

sterkeste nordiske statsmakten, men også for å skape seg forutsetninger for en aktiv nordtysk stiftspolitik. I ledd med dette ble ble riksrådene Albret Skeel og Jakob Ulfeldt samt hoffråd Martin V. D. Meden sendt av Christian 4. til Bremen for å forhandle med erkebisp Johan Frederik 28. mai 1620, og 9. august samme år fikk de et nytt kongelig kreditiv til erkebisp, kapitlet, stenderne og stiftet Bremen.³³⁴ Det viser at Christian 4. ønsket å få innsatt hertug Frederik som koadjutor i Bremen så fort som overhodet mulig, slik at han kunne fortsette den aktivistiske nordtyske politiske linjen han hadde startet.

Stiftspolitikken bærer frukter

Christian 4. møtte Caspar von Vosbergen, diplomat fra Nederlandene, i København 3. januar 1621. Han oppfordret oldenburgmonarken til å stille seg i spissen for en protestantisk allianse, siden det ikke var bare de tyske protestantiske fyrstene som var truet, men alle protestantiske fyrster som hadde interesser i de tyske stiftene. Vosbergen brukte sterk retorikk da han fremhevet at de tyske protestanter så på Christian 4. som deres frelser.³³⁵ Den danske kongen forstod hvilken presset situasjon Nederlandene var i første halvdel av 1621, og ville bruke denne anledningen til å inngå en allianse med dem til fordel for hans bremenpolitikk, selv om dette ikke ble spesifisert i forhandlingene. Tydeligvis måtte han dempe ned iveren rundt ervervelsen av Bremen for å ikke dytte den utstrakte nederlandske hånd vekk – eller skremme sitt eget riksråd ved sine ambisiøse planer. «Åbenbart har Christian nu fornemmet, at der var ved at opstå en situation, hvor hans Bremenpolitik måske kunne varetages i og med hans evangeliske politik.»³³⁶ Og dermed skulle Christian 4. nå gå i gang med en kampanje for å overbevise riksrådet om den farlige tilstanden i Det tyske riket og hvilke konsekvenser dette i verste fall kunne ha for Danmark og dets interesser.

27. januar 1621 skrev Christian 4. fra Fredriksborg en proposisjon til riksrådet som tydelig var fylt med *patos* og retorikk for å vinne deres støtte til hans nordtyske politikk. Den danske monark appellerte til riksrådets protestantiske sinnelag og knyttet den protestantiske sak i Det tyske riket med Danmarks sikkerhet mot ytre farer. Han skrev at han hadde fått besøk fra

³³⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 307.

³³⁵ Heiberg, *Christian 4. – en europæisk statsmand*, 181.

³³⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 419.

diplomater fra Böhmen, Den protestantiske union og Nederlandene,³³⁷ og de hadde luftet tankene om en potensiell allianse med de «[...] *fornemmeste aff ted Nedersexiske kreidtzis Førster med oss sig Skulle indlaade*»³³⁸ i kampen mot Ferdinand 2.s religiøse overtramp. I en slik sak kunne en ikke benekte «[...] *den Store faare, uorriss Saande Christelige Religions medforuanter Nu erre sted wdi, huilcke ganske at forlade huercken Christeligdt eller forsuaarligdt er*». ³³⁹ Christian 4. appellerte rett og slett til riksrådets kristne plikt til å støtte sine protestantiske trosfeller i Europa mot den tyske keiserens katolske fremstøt. Dette skulle riksrådet besvare på et rådsmøte i København februar samme år – med et noe overraskende utfall.

På rådsmøtet i København som åpnet 2. februar 1621 forekom det for første – og siste – gang at riksrådet i perioden 1618-25 ikke benektet at det var snakk om en *reell* religionskrig i Det tyske riket – dets fremste betingelse for å støtte en dansk intervensjon i Trettiårskrigen. Riksrådet anmodet i sin proposisjon datert 9. februar 1621 Christian 4. å «[...] *afferdigde gesanther til keiseren och di interesserede thydsche herrer formedelst fredelige forslag och middel med yderste muelige flid beforder och thilhielper, at den uehnhighed, som nu er udi den romersche rige*»³⁴⁰ blir løst ved en diplomatisk fredsslutning. Men riksrådet avviste ikke militære og sterkere maktpolitiske instrumenter for å få til en løsning på denne konflikten, da det foreslo å bevilge penger for at Christian 4. kan verve et «[...] *antal krigsfolck* [fire tusen soldater og én tusen til hest for 400 000 riksdaler] *at hafve udi beredschab.*»³⁴¹ Riksrådet mente at dette kunne brukes som et pressmiddel i forhandlinger for å oppnå mer gunstige vilkår ved en eventuell fredsslutning. Her ser vi et dansk riksråd som vakler i skjebnens time og går for en mellomløsning som lå i den *diarkiske natur*.³⁴²

Denne økonomiske bevilgningen til å verve soldater i Det tyske riket, skulle bli tatt opp på den førstkommende herredagen, og riksrådet fremhevet at «[...] *fyrstendommene* [skulle bidra med deres] *qvotam thil denne for^{ne} assistens* [...] *anseendis dette at vere en extraordinarie*

³³⁷ Diplomater fra Böhmen og Den protestantiske union skal ha kommet til den danske kongen i desember 1620, og den følgende måned skal det ha kommet en diplomat fra Nederlandene.

³³⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 187.

³³⁹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 187.

³⁴⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 311.

³⁴¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 312.

³⁴² Med den *diarkiske natur* mener jeg at den todelte konstitusjonen i den danske statsmakten førte til en politisk strukturell prosess som ofte førte til kompromisser i den politiske diskursen. Handlingene ble altså tatt under diarkiske strukturbetingete rammer hvor kompromisset ofte var dens konsekvens.

*thilfald och den sande christenheds [!] almindelig fare angiellendis».*³⁴³ Militært press og konfrontasjon skulle kun foretaes i samhandling med *høye potentater og herrer* som England og Nederlandene. Denne bevilgningen bør anses som en seier for Christian 4.s nordtyske politikk i maktkampen med riksrådet.

Under første halvdel av 1621 foregikk det en betydelig korrespondanse mellom Christian 4. og hans kansler Christian Friis, og det handlet primært om situasjonen i Det tyske riket og hvilke maktpolitiske midler den danske kongen kunne bruke i denne risikable tid. I et brev til Christian Friis den 28. februar 1621, skrev Christian 4.: «*Y dag kam den gewesener konning aff Behmen hiid [som kunne fortelle at] Spinola³⁴⁴ faarer fordt med all macht y Phaldtzen».*³⁴⁵ Flere tyske fyrster var ventet å ankomme de neste dagene. Christian 4. siktet mest sannsynlig til et møte i Segeberg hvor den danske kongen hadde invitert protestantiske tyske fyrster til å møte opp.

Fyrstemøtet på Segeberg i mars 1621 var en diskusjon rundt den farlige situasjonen i Det tyske riket og hvilke maktpolitiske midler en kunne ta i bruk for å få en fredelig løsning. Som representanter for riksrådsmakten i København ble riksrådene Eske Brock og Christian Holck sendt ned til Segeberg. I sin instruks fra riksrådet stod det at det var viktig for Christian 4.s og Danmarks del å forhandle om en «*[...] goed confederats, dog defensive, med di hertuger af Lynneborg och Bronsvig [...] NB Engeland om ded samme.»*³⁴⁶ Og de fremhevet, i samme instruks, i tre av seks punkter, viktigheten av at de tyske fyrstene ikke måtte tolke Christian 4.s agitasjon og hensikter med selv å få hjelp, men at han ønsket å hjelpe dem som «*[...] er farren nermere end vi [og at det danske ønsket var at alt skulle skje i] fred og rolighed.»*³⁴⁷ Ble alle parter enige – og forpliktet seg til samhandling – så «*[...] skier ded y den mening, at mand dis snarere kunde komme thil fordrag och, om Gud forbyde, mand ichi kunde naa ded saa snart, at mand ichi da y alle mader skulde verre disarmeret.»*³⁴⁸

Den politiske holdningen fra det defensive riksrådet var rett og slett ikke så pasifistisk som mange historikere tidligere har skrevet. Riksrådet oppfordret til en positiv dansk holdning for

³⁴³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 312.

³⁴⁴ Ambrogio Spinola (1571-1630) var en genovesisk general som tjente under spansk habsburgsk tjeneste, og således var en viktig aktør under Trettiårskrigen som en av de fremste feltherrene.

³⁴⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 196-98.

³⁴⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 314.

³⁴⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 315.

³⁴⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 315.

verving av tropper i Det tyske riket, og argumenterer for at det hadde et preventivt siktemål og i verste fall at slike militære operasjoner kunne virke som en forsikring fra å være helt hjelpeløs hvis alle diplomatiske fremstøt skulle gå til grunne. En kan tolke dette på flere måter, men at det såkalte defensive og pasifistiske riksrådet viser en positiv holdning til dansk verving av militære tropper på tysk jord i en slik tilspisset politisk situasjon som forelå i 1621, viser at rådsmakten i København hadde inkorporert det nordtyske rom som dansk interessesfære og kunne ty til kraftige maktpolitiske midler for å beskytte nettopp disse interessene.

De diplomatiske enighetene på fyrstemøtet i Segeberg ble å sende danske diplomater til kurfyrste Johann Georg 1.³⁴⁹ av Sachsen og keiser Ferdinand 2. De skulle stille krav om at Friedrich 5. av Pfalz måtte få sitt arveland tilbake, at det ble religionsfrihet i Böhmen og at både keiserens og Den katolske ligas hærstyrker ble oppløst. I følge Leo Tandrup skulle dette legitimere en «[...] *kommende krig og demonstrere for kejseren og den øvrige omverden, at man fuldt ud respekterede kejsermagten, men blot ikke kunne acceptere brud på rigsforfatningen.*»³⁵⁰ Dette kan sies å være en tolkning som går langt utover rimelighetens grenser. Det bør ikke være tvil om at Christian 4. ønsket å opptrå mer offensivt mot keiserens religiøse politikk i Det tyske riket da dette truet hans nordtyske interesser, og at dette kunne bli legitimert gjennom en bedre koordinert samhandling med de tyske fyrstene. Men at dette skulle være motivet til de tyske fyrstene, som flere ganger uttrykte stor skepsis og frykt for krig mot keiseren, kan vanskelig forstås ut fra disse kravene til keiseren. En bør heller forstå disse diplomatiske fremstøtene som et genuint forsøk på å etablere en dialog med keiseren og oppnå forhandlinger om fred og en løsning på både de religiøse urolighetene i Det tyske riket og især den pfalziske sak.

«*Resultatet af Segebergkonferencen, beslutningen om at opstille en stor evangelisk hær under ledelse af Christian IV, blev en sejr for den danske konges politik.*»³⁵¹ Christian 4.s nordtyske ambisiøse utenrikspolitiske linje vant frem med felles enighet om å verve militære tropper for å sende keiseren et politisk signal. Den danske kongen hadde da oppnådd et delmål ved å få en større samhandling mellom de tyske fyrstene, men det som gjenstod var å knytte England

³⁴⁹ Johann Georg 1. av Sachsen (1585-1656) var kurfyrste av Sachsen fra fyrstehuset Wettin. Under Trettiårskrigen ble den sachsiske kurfyrsten kalt «Öl-Georg» (!) av de svenske soldatene grunnet hans forkjærlighet for øl og god mat.

³⁵⁰ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 449.

³⁵¹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie I*, 449.

og Nederlandene til denne planen. For Christian 4. var England en særdeles viktig brikke hvis man skulle gå hardt mot hardt med keiseren rent maktpolitisk. Derfor ble Robert Anstruthers ankomst i Segeberg møtt med stor entusiasme og iver,³⁵² men det viste seg at Anstruther lovet mer enn regjeringen i England kunne yte. På kretsdagen i Lüneburg den 16. april 1621, ble det besluttet at Den nedresaksiske krets skulle yte en assistanse *in triplo*, men kun for å forsvare kretsens politiske nøytralitet. Dette ble altså en defensiv traktat som kun rommet et negativt handlingsrom for den danske kongen som ønsket et mer offensivt rammeverk for sine planer. Dette hendelsesforløpet og de politiske konjunktorene som fulgte dette korrelerte dårlig med Christian 4.s verving av tropper i Det tyske riket som han hadde fått bevilgning og dekning fra riksrådet bare to måneder tilbake.

Den danske kongen fikk høre at den protestantiske kurfyrste Johann Georg 1. av Sachsen var beredt til å underkaste seg Ferdinand 2.s vilje mot å ikke få sine religiøse og politiske friheter krenket. Det må ha vært et slag i ansiktet for Christian 4. å få så negative signaler fra den kanskje mektigste protestantiske fyrsten i Det tyske riket i en tid hvor han forsøkte å øke samhandlingen mellom de tyske fyrstene og koordinere dette med hensyn til engelske og nederlandske allianser.

I korrespondansen med Christian Friis fra 10. mars 1621, kom det frem at Christian 4. var tilfreds med forholdene til de troppene han hadde fått tillatelse fra riksrådet³⁵³ å verve i Det tyske riket og skrev: «[...] *krigsfolckit till hest och fodtz kam uy, gud uerre loffuet, smuck til rette.*»³⁵⁴ Én måned senere, den 15. april 1621, skrev Christian 4. til kansler Christian Friis, at han skulle reise til Det tyske riket med hederlige hensikter «[...] *och achter nest gudtz hielp med denne Reisse inted forretaage andit, end som kan verre gaffnligdt och reputerligdt*»³⁵⁵ og minnet riksrådet på at troppene måtte betales ettersom «[...] *mig aff ingen anden penning bewist er vden dii 100 thussind daler, som aff Frummoder Laandt erre*»,³⁵⁶ hvor en betydelig del allerede var brukt til håndpenger ved vervingen av troppene. Den danske kongen påpekte at betalingen av troppene måtte oppfylles i god ånd så det «[...] *icke skeer nogen faute.*»³⁵⁷

³⁵² For å lese mer om dette, se kapitlet «Forholdet til vestmaktene England og Nederlandene 1618-25».

³⁵³ Det siktes til betenkningen fra riksrådet den 9. februar 1621.

³⁵⁴ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 199-200.

³⁵⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 202.

³⁵⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 202

³⁵⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 202.

Grev Ernst av Schauenburg fikk tittelen fyrste av Holstein av den tyske keiseren tilbake i 1619, som motytelse for et tidligere pengelån, men det gikk ikke upåaktet hen fra dansk side. To år senere, i mai 1621, rykket danske tropper inn i territoriet til den tyske greven, Pinneberg, som ligger 18 kilometer nordvest for Hamburg. Etter noen måneder måtte greven kapitulere hvorpå han måtte gi avkall på sin nye tittel som fyrste av Holstein og betale Christian 4. hele 50 000 riksdaler for troppenes omkostninger.³⁵⁸ Her ser vi hvor årvåken og aktiv Christian 4. var da det gjaldt stiftspolitikken rundt Elben og Weser. Primært må den danske kongen ha følt dette som en ren politisk provokasjon, men det viser også at ethvert tilstøt til politiske handlinger som var ugunstige for oldenburgmonarken ble slått hardt og strengt ned på, og dette var et ledd i et større perspektiv for å styrke den danske innflytelsessfæren rundt disse vitale handelselvne³⁵⁹ i Det tyske riket.

Etter lengre politisk debatt og militære trusler om Elben året før, og ved å true med Christian 4.s tropper, nådde den dansk-hamburgske konflikten et høydepunkt i 1621, men takket være Nederlandenes birolle i den politiske konflikten som utspilte seg, ble det til et forlik i Steinburg sommeren 1621.³⁶⁰ Her lovet Christian 4. å forsvare Hamburg mot all fare. Dermed økte han sin innflytelsessfære i Det tyske riket og samtidig inkorporerte Hamburgs sikkerhet i dansk utenrikspolitikk. Takket være Nederlandenes behov for Danmarks støtte og vennskap i sin strid med spanjolene etter at våpenhvilen ble opphevet tidligere på våren, ble dette en gunstig plattform for danske forhandlinger. Hamburg skulle inntil videre gi avkall på sin riksumiddelbare status, som byen hadde fått gjennom dom,³⁶¹ og situasjonen vendte tilbake til slik den var før 1618. I tillegg fikk Christian 4. en diamantring og 10 000 gullgylden som en forsoningsgave. Det ble en fullstendig seier på papiret, men den politiske og økonomiske situasjonen forble *de facto* den samme som før.

Riksrådet mente at den danske kongen hadde en for aktiv og offensiv utenrikspolitikk og den viktigste metoden deres for å innskrenke handlingsrommet og disposisjonsfriheten til monarken, var å gi lave bevilgninger eller ingen i det hele tatt når han søkte om det. Dette

³⁵⁸ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 401.

³⁵⁹ Elben og Weser.

³⁶⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 401.

³⁶¹ Hamburg hadde fått status som riksumiddelbar by av den tyske rikskammerretten i juli 1618, noe som førte til at fyrstemakten i Holstein ikke kunne legge krav på byen. Denne statusen gav nå Hamburg avkall på.

stoppet ikke den idérike Christian 4. Han brukte enten sine egne penger, eller lånte av sin mor, og da det ble tomt krevde han bevilgninger fra riksrådet.³⁶²

27. mai 1621 ble riksrådet presset til å ta stilling til Christian 4.s nordtyske politikk ved et ekstraordinært rådsmøte som ble hasteinnkalt 16. april.³⁶³ Det var tydelig at Christian 4. ønsket å få klarhet i betalingen til de vervede troppene i Det tyske riket så det ikke skulle komme til «[...] *adtschillige uleigligheder*»³⁶⁴ ved manglende betalingsvilje. I sin betenkning til riksrådet ønsket den danske monark å vite om de vervede troppene skulle bli værende lengre enn de avtalte tre månedene i Det tyske riket eller hvorvidt man skulle avløse troppene og betale dem.³⁶⁵ Disse troppene opererte med militære øvelser og innkvarteringer i både Bremen erkestift, bispedømmet Lübeck og i Holstein. Dette var fysiske og demonstrative militære øvelser for å sette mer press på erkebispen og stendene i Bremen og Hamburg. Christian 4. ønsket opplagt at riksrådet skulle la de vervede fotsoldatene få bli de tre månedene som tidligere avtalt, slik at han lettere kunne presse gjennom sin nordtyske politikk.

Dermed må det ha vært en skuffet dansk konge som leste betenkningen fra riksrådet den 26. mai 1621, hvor det skrev at troppene burde «[...] *straxen afskaffis*»³⁶⁶ grunnet den politiske konjunktorenes forandring – uten tvil de negative signalene fra England – siden rådsmøtet i februar og derfor «[...] *efther denne thilstand aldielis inthet er at udrette.*»³⁶⁷, men at de likevel skulle få full lønn for å opprettholde dansk prestisje og betalingsvilje. Riksrådets endelige argument var at å opprettholde slike styrker i Det tyske riket ville bare gjøre den tyske keiseren «[...] *vel affectionert*»³⁶⁸ i en tid hvor riksrådet absolutt ikke ønsket å piske opp stemningen i Det tyske riket ytterligere. Dette avslaget på en fortsatt bevaring av militære tropper i Det tyske riket ble underskrevet av alle riksrådsmedlemmer bortsett fra Holger Rosenkrantz, den syke Enevold Kruise, Jakob Ulfeldt og Anders Sinklar som ikke var tilstede i København for øyeblikket. Opptegnelsen av betenkningen ble avsluttet med kansler Christian Friis' ord: «[...] *vel vil nogen steds samme mening med it ord eller to*

³⁶² Steffen Heiberg, *Christian 4. – En europæisk statsmand*, 251.

³⁶³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 317.

³⁶⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 317.

³⁶⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 366.

³⁶⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 317.

³⁶⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 318.

³⁶⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 318.

udtryckeliger[!]».³⁶⁹ Dette viser at enkelte i riksrådet ønsket å gi kongen et enda skarpere avslag enn det han allerede fikk. Innad i riksrådet eksisterte det forskjellige og delte meninger, men den rådende holdningen var at de var skeptiske til den danske kongens nordtyske politikk, og enkelte ønsket å tilspisse maktkampen med Christian 4. ytterligere i debatten om denne. Dette var en het utenrikspolitisk potet for diarkiet i København, og skapte konflikt både mellom de to viktigste politiske organene i diarkiet og innad i riksrådet.

«*En anden Sag er det, om man tør slutte noget indirekte af de øjensynlige Enevældstendenser, som kommer frem hos Kristian IV i Begyndelsen af 1620erne*»³⁷⁰ skriver Knud Fabricius og poengterer Christian 4.s tendenser mot å føre en politikk som kunne tolkes som et uttrykk for den sterke kongemaktens autoritet. Livlegen til den danske kongen, Henning Arnisæus, og matematikeren Christoffer Dybvad var sterke fortalere for «[...] *en udvidelse af den danske konges magt*»³⁷¹ på 1620-tallet. Men samtidig er det en konstitusjonell lojal dansk konge vi møter i kildene, som alltid rådfører seg med riksrådet sitt. Enevoldstendenser blir derfor en altfor bastant påstand, men at diarkiet begynte å få slitasjeproblemer utover 1620-tallet er opplagt. Christian 4. ønsket og krevde mer enn hva riksrådet kunne gi han, hvilket gav utslag i en politisk middelvei som bare kunne komme hans motstandere til gagn i en så kritisk tid.

Rundt én måned senere, den 26. juni 1621, skrev Christian 4. i et brev til kansler Christian Friis om at han fortsatt var optimistisk til sin nordtyske politikk ved at «*den Bremske sag staar, gud uerre loffuit, endnu uell [selv om] ieg haffuer mange ymod mig y den sag.*»³⁷² Videre skrev den danske kongen rett ut hva han følte: «[...] *Mig paa denne sag [ervervelsen av bremenkoadjutoriet] ted keeriste, mig y werden er, angelegen er.*»³⁷³ Dette følelsesladde brevet kan tolkes på flere måter. Men det mest nærliggende blir å se på dette som et brev hvor Christian 4. med rene ord ønsker å kommunisere at det er av ytterst viktighet for han å innsette hertug Frederik som koadjutor i Bremen. Og troppene i Det tyske riket, som riksrådet i utgangspunktet var negative til, kunne vise seg å være særdeles viktig i dette henseendet. Han skrev videre at hvis riksrådet kunne hjelpe han i denne saken, ville det ha gjort ham en stor tjeneste og han kunne også bevare troppene «[...] *paa myn egen hand*»,³⁷⁴ altså betale omkostningene selv. I ytterste konsekvens ville han gjøre og betale alt selv. Men aller helst

³⁶⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 317.

³⁷⁰ Fabricius, *Kongeloven*, 82-3.

³⁷¹ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 56.

³⁷² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 212.

³⁷³ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 213.

³⁷⁴ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 213.

ønsket Christian 4. å få dekning i ryggen fra riksrådet – som Gustav 2. Adolf gang på gang fikk i sin offensive utenrikspolitikk – slik at han ville stå styrket politisk sett utad. Ved å bruke de ordinære inntektene fra monarkiet og hertugdømmene, ville det være en politisk støtte fra riksrådet til den kongelige utenrikspolitikken, samtidig som Christian 4. ville slippe å bruke penger fra kongens eget kammer.

2. juli 1621 sendte Christian 4. et brev til kansler Christian Friis, hvor han fortalte at han hadde fått etterretninger fra Det tyske riket, hvor det fortelles om en offensiv religiøs politikk fra keiseren Ferdinand 2.s side: «*Myne gesanter er kommen fraa keyseren igen, haffuer inted kund erholle Paa Paldtzgreffuens uegne, Och staar alting selsam dersammestetz till. Di faarer skarp affsted med Religionen, Siiniss att wille følge Store forandringer wdi alle Stende.*»³⁷⁵ Keiser Ferdinand 2. hadde avslått tilbudet fra dansk side om å finne en løsning på den pfalzsiske situasjonen. Riksrådets stadige oppfordringer til Christian 4. om å søke den diplomatiske kanal for å prøve en dialog med keiseren hadde lyktes, men keiserens svar av 7. juni på denne danske tilnærmingen var gjennomgående negativ. Nå hadde Danmark kommet i den situasjonen hvor den diplomatiske tilnærmingen til keiseren hadde mislyktes og man hadde vervet en liten armé på tysk jord. Det var en risikofull og vakkende dansk politikk som må ha forekommet som provoserende fra keiserens ståsted og frustrerende fra Christian 4.s.

Bare to dager senere, 4. juli 1621, skrev Christian 4. i et brev til kansler Christian Friis nok en gang om sin egen optimisme, all den tid «[...] *Sagerne y ted Stiiffth Brehmen staar nu temmelig well.*»³⁷⁶ Den danske kongen var i ferd med å sikre seg hertug Frederik som koadjutor i Bremen, men de siste signalene fra keiseren var negative. Dette må ha vært en ubeleilig situasjon for riksrådet; ikke bare var Christian 4. i ferd med å sikre seg en positiv innflytelsessfære i Det tyske riket og dermed i ferd med å øke sitt politiske handlerom her, men dette skjedde altså i en tid hvor keiser Ferdinand 2. samtidig avslo alle diplomatiske tilnærmelser fra dansk side.

I en betenkning datert 8. juli 1621, skrev riksrådet at det ikke ville bevilge penger til de tyske troppene for august og september, men at man skulle dekke for troppenes utgifter for «[...] *maio, junio och julio [med] et hundrede thredve och tho thusinde rixdaller*» ved å vedta en

³⁷⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 217.

³⁷⁶ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 220.

toårig skatt for Danmark og Norge samt en toll på utenlandske varer.³⁷⁷ Riksrådet viste en fortsatt forsiktig økonomisk støtte til bremenpolitikken til Christian 4., men unngikk samtidig å vise eller skrive noe om en eventuell politisk støtte. Det kan ha vært et bevisst taktisk grep fra riksrådets side å ignorere Christian 4.s forespørsel om politisk dekning til å ta ansvaret for troppene på egenhånd.

Og bare få dager senere, den 13. juli 1621, ble en intensjonsavtale undertegnet mellom Frederik 3. av Gottorp og Christian 4. angående valget av hertug Frederik som koadjutor i Bremen, hvorpå den danske kongen lettet kunne skrive i dagboken sin at «*alting blev klart*». Selve avtalen, *Ottersbergtraktaten*, ble underskrevet og så ratifisert av Christian 4. den 9. oktober 1621. Den sikret den bremiske erkebisp Johan Frederik, som også var den andre hertugen av Slesvig-Holstein, inntektene fra stiftet Bremen og styringen av administrasjonen og at Christian 4. for egen bekostning skulle yte hjelp og forsvar hvis Bremen skulle komme i fare.³⁷⁸ Et stort politisk gjennombrudd for Christian 4. i Det tyske riket var dermed et faktum. Christian 4.s politiske knebling av Hamburg tidligere i 1621 og nå innsettelsen av hertug Frederik som koadjutor i Bremen skapte en langt mer positiv innflytelsessfære og styrket den danske kongens politiske posisjon i Det tyske riket. Christian 4. var i ferd med å triumfe gjennom sin nordtyske politikk ved å vinne prestisje i maktkampen med eget riksråd gjennom styrket stilling rundt elvene Weser og Elben og økt innflytelse i Den nedresaksiske krets.

Utover høsten 1621 ble situasjonen i Det tyske riket stadig forverret for de protestantiske fyrstene og spesielt for Pfalz' restitusjon. I en betenkning fra november 1621, skrev riksrådet til Christian 4. at hvis England og Jakob 1. «[...] *maatte begere assistents contra Hisp. eller pro Palatino: Efterdi det foedus imellom kongl. mt. oc Engelandt udtrøckeligen formelder om assistents utrinque tilsagd in casu defensivo, at da dermed kand forholdis, efter som forbundtet udi sig sielf indeholder.*»³⁷⁹ I saker angående Englands eventuelle støtte til Friedrich 5. av Pfalz, så kunne Danmark kun opptre i defensivt øyemed, slik som den defensive alliansen med England hadde som siktemål. Riksrådets defensive holdning var urokkelig på dette punktet.

³⁷⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 320.

³⁷⁸ Laursen, Christiansen, *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, bind III § 2*, 491.

³⁷⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 329.

Protestantene på defensiven – Christian 4. på offensiven

Året 1622 var preget av økt politisk og militær inngripen i Det tyske riket fra dansk og spesielt Christian 4.s side. Hertug Frederik ble valgt som koadjutor i stiftet Verden dette året og hertug Frederik av Gottorp³⁸⁰ tok initiativ til å styrke den militære traktaten mellom Danmark og hertugdømmene av 1533. Uten tvil bør dette bli sett på som et politisk signal rettet til de urolige og kaotiske tilstandene i Det tyske riket, og som den danske kongens forsøk på å konsolidere sine interesser rundt handelselvene Weser og Elben. Trettiårskrigenes første fase var godt i gang og den politiske situasjonen i Det tyske riket ble stadig mer tilspisset. Friedrich 5. av Pfalz hadde måttet dra i landflyktighet til Nederlandene; Bethlen Gábor og keiser Ferdinand 2. sluttet fred i januar 1622; Den katolske ligas tropper rykket nordover, foreløpig til Den westfalske krets som grenset til Den nedresaksiske krets; og krigen mellom Spania og Nederlandene hadde året før, i 1621, brutt ut igjen.³⁸¹ Den protestantiske fraksjonen i Det tyske riket var på defensiven. Og til tross for iherdige forsøk på å skape en robust allianseplattform av de ulike protestantiske fyrstene både innad og utenfor Det tyske riket, så ble den aldri slagkraftig nok, all den tid ulike interesser og målsettinger skapte uforenlige premisser for samarbeid.

Til tross for at Friedrich 5. av Pfalz i februar 1622 sendte Ludwig Camerarius³⁸² til Danmark for å få lånt penger eller eventuelt påvirke til en mer aktiv, militær hjelp fra Christian 4. mot keiseren i den pfalzsiske sak med støtte fra Nederlandene og Maurits av Oranien,³⁸³ ønsket verken Christian 4. eller riksrådet å føre en slik utenrikspolitikk under de rådende politiske konjunkturer.³⁸⁴ Dette hang nært sammen med den engelske utenrikspolitiske kursendringen som hadde ført til et sammenbrudd av den felles koordinerte samhandlingen for Pfalz' restitusjon på fyrstemøtet i Segeberg i mars 1621. Her var diarkiet i København på samme linje, og begge fryktet at risikoen var for stor. Større forpliktelser og støtte fra England og

³⁸⁰ Frederik 3. av Slesvig-Holstein-Gottorp (1597-1659) var den andre hertugen av Slesvig-Holstein fra 1616, og var sønnen til datteren av kong Frederik 2. av Danmark.

³⁸¹ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitiks historie I*, 401.

³⁸² Ludwig Camerarius (1573-1651) var en tysk statsmann og leder for eksilregjeringen til Friedrich 5. av Pfalz i Haag.

³⁸³ Maurits av Oranien (1567-1625) var prins av Oranien, greve av Nassau og stattholder i Nederlandene frem til sin død. Best kjent for sine militære teorier om effektive drillmetoder og mindre enheter av infanteri.

³⁸⁴ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 40.

Jakob 1. var en direkte forutsetning for dypere dansk involvering og hjelp – de skulle være *primum mobile*³⁸⁵ i denne prosessen.

I mars 1622 hadde Christian 4. blitt tilbudt Paderborn stift av sin nevø Christian av Halberstadt,³⁸⁶ som ønsket å trekke Danmark og den danske kongen aktivt inn i konflikten i Det tyske riket.³⁸⁷ Av den grunn takket Christian 4. nei til det desperate tilbudet og advarte samtidig mot å verve flere tropper i Det tyske riket grunnet de politiske konjunkturer. Dette bør sees som et avslag for å ikke vekke harme blant de katolske makter og keiseren, hvor omstendighetene for en slik aggressiv og militær politikk ikke lå til rette. Dessuten var den danske kongen, i likhet med resten av de protestantiske fyrstene, skremt av den religiøse fanatismen som Christian av Halberstadt representerte.

Rundt den 10. mai 1622 sendte Christian 4. et brev til grev Anton Günther av Oldenburg³⁸⁸ hvor han skrev at det skulle sendes et svarbrev til hertug Frederik av Gottorp angående vilkårene for trippelhjelpen og den økte militære traktaten mellom kongeriket Danmark og Slesvig-Holstein.³⁸⁹ Nå måtte den danske kongen først overbevise riksrådet om at det var riktig å øke den militære beredskapen i Det tyske riket gjennom en slik styrking av traktaten fra 1533 med fyrstedømmene. Katolikkenes militære fremmarsj nordvest i Det tyske riket hadde tydeligvis gjort inntrykk på både de tyske fyrstene der og Christian 4., og dermed økte behovet for en sterkere utenrikspolitisk linje.

I mai 1622 hadde det lyktes Christian 4. å få stendene i stiftet Osnabrücks anerkjennelse av hertug Frederik som domherre, og dermed styrket sin innflytelse i Den westfalske krets som var nabokretsen til Den nedresaksiske krets.³⁹⁰ Dog i beskjeden grad. Men enda viktigere var at hertug Frederik endelig ble valgt som koadjutor i Verden stift samme måned,³⁹¹ en sak som Christian 4. hadde jobbet for i lang tid. Mulighetene for at hertug Frederik kunne bli valgt som koadjutor også i Osnabrück stift var nå økt betraktelig. Prosessene med å innsette sine

³⁸⁵ Latin: *primum* betyr «først» eller «første», mens *mobile* fra *mobilis* kan oversettes som «bevegelse». I Oxfords ordbok kan det tydes som «den viktigste kilden til handling eller bevegelse».

³⁸⁶ Christian av Halberstadt (1599-1626) var hertug av Braunschweig-Wolfenbüttel og biskop av Halberstadt. Han var en tysk protestantisk feltherre som under Trettiårskrigen ble beryktet for sin fanatisme i kampen mot keiseren og Den katolske liga.

³⁸⁷ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 42.

³⁸⁸ Siste greven av huset Oldenburg. Grevskapet Oldenburg ble overført til det danske kongehuset ved Anton Günthers død i 1667.

³⁸⁹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 244.

³⁹⁰ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 67.

³⁹¹ Laursen, Christiansen, *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, bind III, 527.

sønner som koadjutorer i disse stiftene i Det tyske riket var et møysommelig arbeid og krevde lang tid. Men endelig begynte det å bære frukter for oldenburgmonarken.

Sommeren 1622 hadde Christian 4. bygget opp en solid innflytelsessfære i Den nedresaksiske krets, og jo tyngre involvert den danske kongen var i disse kretsene, jo lettere var det for han å oppnå sine målsettinger i Det tyske riket. Det fulgte nå en periode med ro i imperiet. Christian 4. skal ha vært veldig positiv da han snakket om situasjonen i Det tyske riket siden «*de katolske tropper [var] bundet helt nede i Rhinpfalz mod Englands troppekontingent og især mod Mansfelds og Christian af Halberstadts hære [og dette hadde skapt] ro i Nordtyskland til gunst for kongens stiftspolitik*». ³⁹² Og det ser en tydelig når en leser den kongelige proposisjonen til riksrådet på herredagen i København juni 1622. ³⁹³ Her omhandlet alle de fire utenrikspolitiske punktene forholdet til Sverige, mens situasjonen i Det tyske riket var totalt fraværende. Den danske kongen hadde oppnådd sitt delmål med en sterk innflytelsessfære i Den nedresaksiske krets og de viktige sekulariserte bispedømmene rundt handelselvene Weser og Elben: Schwerin, Hamburg, Bremen, Verden og Osnabrück. Nå var det en tålmodig Christian 4. som avventet hva som kom ut av fredsforhandlingene mellom Jakob 1., den spanske kongen og Ferdinand 2., i mellomtiden var det den nordiske maktkampen som kom i forgrunnen.

Men utover høsten 1622 ble den katolske trusselen mot de protestantiske områdene i nordvest i Det tyske riket større og større. General Ernst von Mansfeld, ³⁹⁴ hyret av Nederlandene, rykket i slutten av oktober 1622 inn i Niederstift Münster og i begynnelsen av november inn i Ostfriesland, som grenset til Oldenburg – som jo var det danske kongehusets stamland. ³⁹⁵ Dermed ble risikoen for en katolsk invasjon av Bremen, Verden og Oldenburg rimelig høy, og det oppstod en anspent situasjon. I følge Anders Svensson så skal Christian 4. ha spurt riksrådet om de ville være villig til å støtte Bremen stift om det skulle bli invadert. På dette skal riksrådet ha svart til kongens store frustrasjon, at «[...] *de med liv og blod ville forsvare Danmark og Holsten, men intet have at skaffe med nogen krig udenrigs.*» ³⁹⁶ Riksrådet så med skeptiske øyne på Christian 4.s bestrebelser på å få politisk støtte når det gjaldt den nordtyske

³⁹² Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 67-68.

³⁹³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 335.

³⁹⁴ Ernst von Mansfeld (1580-1626) var en katolsk militær entreprenør, som tidligere hadde tjenestegjort i den keiserlige habsburgske hæren. I 1610 ble han hyret til en høyere stilling av Den protestantiske union under ledelse av Friedrich 5. av Pfalz, og ble Den katolske ligas største konkurrent frem til sin død i 1626.

³⁹⁵ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 92.

³⁹⁶ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 92-93.

politikken, men kunne ofte støtte den danske kongen økonomisk. Det defensive og moderate riksrådet kan sies å ha gitt den danske kongen en form for uttalt samtykke til den nordtyske politikken eller i det minste ingen aktiv motarbeidelse mot den, men ville aldri offentlig eller offisielt støtte den dynastiske politikken. Da Christian 4. ikke fikk den lovnaden han ønsket fra riksrådet, måtte han ty til allerede satte strukturer gjennom å forsterke traktater og allianser, og først ut var den gjensidige militære traktaten mellom kongeriket Danmark og hertugdømmene av 1533 som skulle diskuteres i årsskiftet 1622-23.

Den 29. desember 1622 sendte Christian 4. en proposisjon fra Skanderborg til riksrådet, hvor han ønsket å vite holdningene deres til hva man kan yte med militær støtte til hertugdømmene og Bremen om skulle det bli nødvendig. Den danske kongen skrev at han hadde snakket med hertug Frederik av Gottorp den 19. november samme år,³⁹⁷ og da «[...] *faldt der alle hande Discurs om denne Selsamme tilstand fast y alle Lande. Iblandt andit kam paa taale om dy heste, som Riigit førstendommen til hielp med skulle komme, naar fornøden waar, [og om nøden var stor, så kunne man] extendere [militærtraktaten mellom kongeriket og fyrstedømmene].*»³⁹⁸ Denne avtalen var i henhold til unionen av 1533 på 300 riddere. I punkt nummer seks i proposisjonen påpekte Christian 4. om «[h]uad faarlig tilstand ted Styfft Brehmen med dy andre omliggendiss lande Paa denne tyd er bested udi, ted er alformegit bekendt.»³⁹⁹ Bremen risikerte å bli invadert av katolske tropper, har han fått høre fra Frederik Günther,⁴⁰⁰ og derfor ville Christian 4. høre hva riksrådet mener Danmark kan gjøre. Tydeligvis anser den danske kongen Bremen som en del av dansk interessesfære, og riksrådet åpner også for dette ved å foreslå å yte en militær hjelp med 2000 fotsoldater i fire måneder til forsvar av Bremen med den forutsetning at hertugdømmene Slesvig-Holstein også stiller opp militært.

Danske militære signaler og *de tyske friheter*

Året 1623 var et hektisk år med store uroligheter i Det tyske riket. Christian 4. jobber hardt for å dempe urolighetene i sin nordtyske interessesfære ved å styrke gamle allianser, danne

³⁹⁷ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 404.

³⁹⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 270.

³⁹⁹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 273.

⁴⁰⁰ Frederik Günther (1581-1655) var diplomat og leder av Det tyske kanselli fra 1621 til sin død i 1655.

nye allianser, ruste opp militært og skape seg en mer robust plattform å jobbe utfra ved å føre en aktiv stiftspolitik. Allerede 4. januar 1623 skrev den danske kongen et kreditiv til domkapitlet i Kamin⁴⁰¹ stift, hvor han ønsket innsette sin yngste legitime sønn hertug Ulrik⁴⁰² som biskop der,⁴⁰³ men valget falt til slutt på hertug Bogislav 14. av Pommern. Dette eksemplifiserer Christian 4. som en aktivt handlende konge i stiftspolitikken.

I en egen betenkning om støtte til Bremen stift datert den 7. januar 1623 som svar på den kongelige proposisjonen fra 29. desember 1622, skrev riksrådet at «[...] kong. mait. nu strax kandt undsette for^{ne} stift Bremen medt 2000 mandt thil fodts paa 4 maneders thidt»⁴⁰⁴ men på de vilkår at hertugdømmene også hjelper til, for riksrådet kan ikke «[...] kunde raade kong. mait. aldene saadan for^{ne} succurs videre at continuere endt udi for^{ne} 4 maneders thidt af thendt aarsage, thet ville falde k. m. besverligt och farligt at thage paa sig aldene saadan høy och megtig defensions verck och maa sche emodt mechtige potentater».⁴⁰⁵ Riksrådet anmodet å ikke involvere seg for mye for Bremens skyld alene mot så mektige aktører i Det tyske riket. Viktigheten av denne saken symboliseres ved at riksrådet skrev en helt egen betenkning kun om situasjonen i Bremen, mens de også skrev en mer generell betenkning på seks punkter om diverse andre saker.

Avslutningsvis konstaterte riksrådet: «Och at riget schulle kunde videre bebinde sig aldene thil nogen assistents ofver the fire maneder uden fyrstendomenes assistents, synes os icke raadeligt, efthersom voris gestrige underdanigste betenckinde formelder.»⁴⁰⁶ Riksrådet ønsket ikke å yte noen hjelp til beskyttelsen av Bremen hvis ikke hertugdømmene Slesvig-Holstein kunne yte det samme – det ville være et altfor risikabelt prosjekt for den danske kongemakten å gjøre dette alene. Deres kronargument var at ved å ta på seg slike politiske og militære forpliktelser alene, så satte en seg selv og kongeriket i fare. Spesielt farlig var det i en kaotisk situasjon som denne hvor keiser Ferdinand 2. og Den katolske liga med Maximilian av Bayern i spissen seilte i medvind med både politiske og militære suksessfulle kampanjer i Det tyske riket.

⁴⁰¹ Den 31. oktober 1622 hadde Kamin stift blitt ledig etter at hertug Ulrich av Pommern døde.

⁴⁰² Hertug Ulrik (1611-1632) var sønnen til Christian 4. og dronning Anna Kathrine, og skulle senere bli valgt som koadjutor i Schwerin stift i 1624.

⁴⁰³ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 277.

⁴⁰⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 341-42.

⁴⁰⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 342.

⁴⁰⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 343.

I sin andre betenkning datert den 7. januar 1623, skrev riksrådet at Christian 4. hadde skrevet om den *farlige och underlige thilstand* som rådet i Det tyske riket om dagen og derfor ønsket den danske kongen å styrke den militære traktaten med hertugdømmene, men dette var riksrådet skeptiske til «[...] *thi det er høigt bethenckeligt at forandre noget af hves forbundet indholder.*»⁴⁰⁷ De anså den militære traktaten som solid nok, og så ingen grunn til å styrke den. Men til tross for riksrådets avvisende holdning, fortsatte Christian 4. og hertug Frederik av Gottorp denne forhandlingsprosessen for å styrke den gamle unionen i januar 1623, hvor den gjensidige militære støtten skulle økes fra 300 til 600 riddere, den økonomiske forpliktelsen ville være større og forutsetningen for militær støtte skulle endres: fra at den skulle ytes ved et angrep, til at den skulle ytes ved *åpenbar fare* for et angrep.⁴⁰⁸ Denne lille forandringen bør tilskrives stor betydning. Selve mentaliteten og holdningene til visse fyrster hadde blitt mer radikalisert i takt med Trettiårskrigens utvikling, og det gjaldt nå å ikke bare forsvare seg mot direkte angrep, men også mot trusler om angrep.

Videre i betenkningen kom riksrådet med en kraftig retorisk appell til Christian 4. om hvorfor det ikke ville være fornuftig å føre en for aktivistisk linje i Det tyske riket, til tross for at de hadde støttet den danske kongen ved å støtte forsvaret av Bremen stift:

Kong. maiet^s underdanigste raad ville her hoes af underdanigste pligt och affection underdanigste anholde och begiere, at eders kon. mat. sin egen kongelige person udi denne høye farlige thidt och thilstand icke ville vage och sette udi fare, 1, efterdi det siunis icke, at den magt thil assistents kand blifve saa stoer, at den kunde erfordre eders maiet^s kongelige person och præsens; 2, der thil med blifver saadan folck af adtskillige slags sammen; 3, sagen och icke udi sig sielf er saaledis beschaffen, at eders mat. der thil sin egen kongelige person bør at præsentere.⁴⁰⁹

De påpekte at det var for liten og svak politisk vilje fra andre fyrster til å støtte Christian 4. i denne sak og at selve situasjonen i Bremen var av en slik art at den ikke nødvendiggjorde kongens egen medvirkning i den. Der hvor riksrådet ser en isolert dansk konge i et livsfarlig europeisk maktpolitisk spill hvor de andre fyrstene mistenkeliggjorde hans motiver og ambisjoner, så var Christian 4. av en mer agerende støpning med større selvtillit. Han ønsket selv å gjøre Danmark og den danske kronen – altså han selv – til *primum mobile* og derav en stormakt.

⁴⁰⁷ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 343.

⁴⁰⁸ Laursen, Christiansen, *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, bind III, 547.

⁴⁰⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 344.

I løpet av januar 1623 forekom det en viss tilnærming mellom Christian 4. og Det hanseatiske forbund, og det er jo interessant. De lot forstå at de ville gi avkall på sine privilegiekrav og søke en allianse med mer akseptable vilkår for Danmarks del.⁴¹⁰ «Med denne tog han [Christian 4.] nemlig for første gang i sin regeringstid skridt til at forlade den kølige, næsten afvisende politik over for Hansestæderne, som hans rigsråd længe havde bebrejdet ham.»⁴¹¹ Det er med å belyse hvor langt unna både Det hanseatiske forbund og flere andre tyske fyrstedømmer hadde kommet fra Nederlandenes innflytelsessfære, mens det var en ny sterk aktør i det nordtyske området: Danmark og Christian 4. Denne tilnærmingen til Det hanseatiske forbund skulle Christian 4. forkaste i begynnelsen av mars samme år ettersom han hadde stabilisert situasjonen i de nordlige områdene av Det tyske riket. Oldenborgmonarkens høyeste mantra i denne tid var å stabilisere forholdene rundt hans interessesfære i Det tyske riket, for å skape en plattform å jobbe videre ut fra.

På en fyrstedag i Regensburg i februar 1623 hadde Maximilian av Bayern blitt tildelt kurverdigheten på livstid som Friedrich 5. av Pfalz tidligere hadde besatt. I tillegg til at dette var en handling som skapte et politisk jordskjelv i Det tyske riket, så innebar det et brudd på *de tyske friheter* som gav de katolske kreftene en majoritet i kurfyrstekollegiet. Begrepet *de tyske friheter* samler opp flere meninger og betydninger. For det første, så var disse frihetene en del av den konstitusjonelle strukturen i Det tyske riket for at det skulle kunne oppnå en grad av enhet med en begrenset og desentralisert politisk forfatning som et hovedelement.⁴¹² For det andre, menes de religiøse frihetene som ble oppnådd ved freden i Augsburg av 1555, hvor protestantisme ble en anerkjent trosretning i Det tyske riket og dermed en del av den tyske konstitusjonen. Disse frihetene hadde som sitt øverste mantra å balansere den religiøse og derfor den politiske konstitusjonen i Det tyske riket. *De tyske friheter* hadde en diffus mening, og var opprinnelig ment som de tyske stendenes eller fyrstenes frihet mot en allmechtig keiser, men gjennom dette fikk undersåttene under de respektive fyrstene den samme graden av frihet. Dermed var det den tyske keiseren som innvilget *de tyske friheter* til sine fyrster under seg, som igjen kunne garantere sine undersåtter visse friheter. Dette diffuse rettighetsbegrepet kunne utenlandske fyrster bruke som et argument for å blande seg inn i Det tyske rikets indre politikk, og ofte kunne dette være et påskudd for å involvere seg med helt andre ambisjoner enn nettopp å bevare *de tyske friheter*. Ved å gi kurverdigheten fra Friedrich

⁴¹⁰ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 287.

⁴¹¹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 120.

⁴¹² Kevin Cramer, *The Thirty Years' War and German Memory in the Nineteenth Century*, University of Nebraska Press, Lincoln: 2007, 19.

5. av Pfalz til Maximilian av Bayern avslørte keiser Ferdinand 2. og Maximilian av Bayern sine intensjoner, mente flere ledende protestantiske fyrster. De protestantiske maktene i Europa skjønnte for alvor nå at den tyske keiser ikke ville respektere *de tyske friheter* med denne handlingen.⁴¹³ Christian 4. mottok keiserens redegjørelse for denne handlingen 18. mars 1623, og det falt ikke i god jord hos en politisk legitimist, som den danske kongen *valgte* å være i denne situasjonen.

I februar og mars 1623 jobbet Christian 4. hektisk med å roe ned tilstanden rundt de viktige stiftene og hertugdømmene som var en del av hans innflytelsessfære i Det tyske riket. Den danske kongen fikk amtet Syke i pant i februar 1623, som grenset til Bremen, ved å låne 200 000 riksdaler til hertug Frederik Ulrik av Braunschweig-Wolfenbüttel hvis landområder var truet av katolske styrker.⁴¹⁴ Dette var en vinn-vinn-situasjon for Christian 4., først ved å støtte den protestantiske hertug Frederik Ulrik av Braunschweig-Wolfenbüttel økonomisk for å kunne forsvare seg mot katolikkene, og så ved å befeste sin posisjon i de nordvestlige områdene av Det tyske riket. Utover de 2000 utplasserte troppene i Bremen erkestift, som Christian 4. hadde fått dekning for av riksrådet, så lot han egne tropper innkvartere i Oldenburg, etter korrespondanse med Anton Günther av Oldenburg. I tillegg ble det utsendt danske krigsskip på Weser.⁴¹⁵ Disse handlingene passiviserte Ernst von Mansfeld, og etter korrespondanse og forhandlinger, trakk han seg ut av både Oldenburg og Bremen.⁴¹⁶ Christian 4. viste både militære muskler og brukte diplomatiske kanaler for å roe ned situasjonen. Her ser vi tydelig hvordan den danske kongen igjen og igjen forsøker å føre både mykt press og hard stormaktspolitikk for å ivareta sine nordtyske interesser. Men den danske kongen gikk ikke utover sin egen innflytelsessfære for å støtte de tyske protestantiske fyrstene. Da Den nedresaksiske krets ba Danmark om militær hjelp på 3000 riddere og 2000 soldater, gav Christian 4. beskjed om at han trengte tid og måtte diskutere dette med riksrådet sitt.⁴¹⁷ Det viser en dansk konge som handlet innenfor sine konstitusjonelle rammer, og ønsket ikke å intensivere konfliktsituasjonen med keiser Ferdinand 2. – han hadde bygget seg opp en interessesfære og inkorporert denne i dansk utenrikspolitikk sten for sten. Mest sannsynlig må Christian 4. ha ment at det var helt legitimt å forsvare sine interesser her, mens det ville være et brudd på den tyske riksforfattningen å involvere seg utover dette.

⁴¹³ Wedgwood, *The Thirty Years' War*, 158.

⁴¹⁴ Laursen, Christiansen, *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, bind III*, 587.

⁴¹⁵ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 117.

⁴¹⁶ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 277.

⁴¹⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 289.

Rådsmøtet i Odense mellom konge og riksråd i mars 1623 omhandlet i stor grad den danske utenrikspolitikken. I en kongelig proposisjon datert den 8. mars 1623,⁴¹⁸ ville Christian 4. vite i punkt 3 om det fortsatt skulle forhandles videre med hertugdømmene om en styrkelse av unionen og i punkt 9 om hva man skulle svare på Den nedresaksiske krets' ønske om militær støtte fra Danmark. Riksrådet skrev en helt egen betenkning kun for å svare på Christian 4.s niende punkt angående hjelpen til Den nedresaksiske krets den 13. mars 1623,⁴¹⁹ noe som viser at dette var en viktig og akutt sak for både kongen og riksrådet. Riksrådet skrev om hvilken stor fare det ville være for Danmarks del om Den nedresaksiske krets ble angrepet siden «[...] *efter den naboeskab och venskab, som dette rige och bemelte kreds imellom er, saa och den fare och ulycke, det och vilde ofverhenge, dersom samme kreds (hvilcket Gud forbiude) medt nogen voldt och krigsmact skulde blifve ofverdragen*». Det var altså et rent sikkerhetspolitisk grunnsyn som kommer til syne, og de fortsatte ved å foreslå at «[...] *riget skulde vorde undsettet medt tre hundrede heste, dog at de efter deris egen skriftlig erbiudelse udi lige maade blefve dette rige igien forplictet udi saadan tilfaldt medt lige hielp at secundere.*»⁴²⁰ Riksrådet anbefalte å bevilge en militær hjelp til Den nedresaksiske krets med 300 riddere om de skulle bli invadert av fremmede tropper, og at samme avtale måtte gjøres i motsatt tilfelle. Fra riksrådets synspunkt var det en rasjonell sikkerhetspolitisk handling å hjelpe Den nedresaksiske krets med militær støtte i tilfelle de skulle bli invadert. Fra Christian 4.s synspunkt må dette ha forekommet som en innrømmelse fra riksrådsmakten om at nordtyske interesser var en del av dansk utenrikspolitikk.

En styrke på 300 riddere var lite – etter datidens militære standarder – og bør anses som en symbolsk handling for å demonstrere skjebnefellesskapet som den oldenborgske statsmakten delte med de tyske protestantiske fyrstene i Den nedresaksiske krets.

På Christian 4.s tredje punkt angående styrkingen av unionen mellom kongeriket og hertugdømmene, skrev riksrådet i en betenkning fra 15. mars 1623 at «[...] *saadane forbundt kandt kome hans kong.mat. saa vel paa rigens som furstendomens vegne thil fordel*»,⁴²¹ og at det burde sendes tre eller fire riksråder, av kongens valg, ned til *Landdagen*⁴²² for å forhandle om dette. Forhandlingene om den styrkede unionen ble avsluttet og underskrevet på den

⁴¹⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 285.

⁴¹⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 355.

⁴²⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 355.

⁴²¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 357.

⁴²² For definisjon av Landdagen, les delkapitlet «Forvaltningen over hertugdømmene» i kapitlet «Det politiske systemet».

slesvig-holsteinske landdagen i Rendsborg⁴²³ 9. mai 1623,⁴²⁴ og demonstrerte med det både en styrket union mellom kongeriket Danmark og hertugdømmene Slesvig-Holstein, men også et styrket diarki i København ved å vise samhold og solidaritet for situasjonen sør for konglomeratstatens grenser, da den ble vedtatt av konge og riksråd den 19. juni 1623.⁴²⁵ Den gamle unionen om gjensidig militær hjelp ble økt til 700 riddere og 600 fotsoldater og 4 krigsskip. Rent militært sett var dette en nærmest betydningsløs styrking av unionen, men politisk sett sendte dette kraftige signaler til utlandet – den danske konglomeratstaten viste samhold, og markerte at de var klar for en eventuell krig, eller i det minste til å forsvare sine interesser utenfor som innenfor sin konglomeratstats grenser, ved å ruste opp militært og styrke sine politiske forpliktelser.

I et instruksbrev til Anton Günther av Oldenburg den 10. mai 1623 som skulle overleveres til hertugene Christian av Lüneburg⁴²⁶ og Frederik Ulrik av Braunschweig-Wolfenbüttel, skrev Christian 4. at han var enig i trippelhjelpen som var avtalt og at han ikke ville gå med på det tilbudet som han fikk av Christian av Lüneburg om å stemme på Christian 4.s sønn i koadjutorvalget i Bremen mot at han ikke skulle motsette seg valget av Christian av Lüneburg som koadjutor i Verden.⁴²⁷ Den naturlige forklaringen på dette var at Christian 4. ønsket sin egen sønn innvalgt som koadjutor i Verden også. Den danske konge viser her liten kompromissvilje i sine ambisjoner om en sterk interessesfære i disse viktige stiftene nordvest i Det tyske riket.

Under vårmånedene mai 1623 sendte Christian 4. ut tre brev⁴²⁸ til Ernst von Mansfeld, Den nedresaksiske krets og keiseren, hvor han forsøkte å få Mansfeld til å dra vekk fra Ostfriesland og oppnå en forsoning mellom keiseren og Christian av Halberstadt. Hvis Ernst von Mansfeld forlot Ostfriesland, så ville ikke den keiserlige hær ha noen legitim grunn til å rykke inn i Den nedresaksiske krets, skrev Christian 4. til kretsen rundt den 18. mai 1623.⁴²⁹ Den danske kongens bestrebelse for å skape en roligere situasjon i Det tyske riket, og især rundt sin interessesfære her, tvinger han til å sende ut disse brevene. Dette var en ren tvangssituasjon for Christian 4., som kunne gjøre lite annet når konjunktorene var slik som det

⁴²³ En by som lå midt på elven Eider på grensen mellom Slesvig og Holstein.

⁴²⁴ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 404.

⁴²⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 360.

⁴²⁶ Christian av Lüneburg (1566-1633) var biskop i stiftet Minden fra 1599 og hertug av Lüneburg fra 1611 frem til sin død i 1633.

⁴²⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 244-45.

⁴²⁸ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 302, 305 og 308.

⁴²⁹ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 306.

forelå med liten protestantisk forpliktelse fra de andre europeiske maktene og de tyske fyrstene.

Mulighetene til de tyske fyrstene var langt mindre enn for utenlandske fyrster. Det ser vi så altfor klart forut og midt under en slik kaotisk situasjon som Trettiårskrigen var. Makt- og ressursgrunnlaget var sterkt begrenset sammenlignet med utenlandske makter, de måtte ta hensyn til egne undersåtter som de hadde svak myndighet over, de måtte ta hensyn til at de var en del av Det tyske rikets konstitusjon, og trusler fra den tyske keiser og Den katolske liga spilte en avgjørende rolle for det som kan minne om beslutningsvegring eller liten vilje til å ta opp kampen. I 1623 vedtok Den nedresaksiske krets å stille med 12 000 mann til forsvar mot overgrep mot *de tyske friheter*.⁴³⁰ Frykten for Den katolske ligaens general, Johann Tserclaes Tilly⁴³¹ var stor.

Men Den nedresaksiske krets var preget av den samme strukturen som resten av Det tyske riket: det var et politisk fragmentert lappeteppe. De klarte ikke å bli enige om én felles politisk linje, og bare etter noen måneder ble denne 12 000 mann sterke hæren oppløst.⁴³² Under slike omstendigheter var det vanskelig å få gjennomslag for noen som helst samkjørt politisk vilje og handling, og det eneste som ble stående var en fastholdelse av rikets rettsprinsipper ved å ikke anerkjenne keiserens politiske og religiøse endringer. En så svak politisk struktur hadde minimale forutsetninger for å vinne frem i en tid hvor keiserens offensiv skred frem. Den protestantiske sak så lenge svak ut. De utenlandske fyrster hadde midler og ressurser til å føre en krig mot den tyske keiseren og Den katolske liga, men trengte støtte – som igjen gav de utenlandske fyrstene politisk legitimitet – fra de tyske fyrstene; mens de tyske fyrstene manglet midler og ressurser, men klarte ikke å bli enige, verken med seg selv eller andre fyrster utenfor imperiet.

I juli 1623 ble Albrecht von Wallenstein⁴³³ utnevnt som general for den keiserlige hær av Ferdinand 2., og innen året var omme hadde von Wallenstein vervet 62 000 soldater både av katolsk og protestantisk sinnelag – noe som var fire ganger så mange som Tilly hadde under

⁴³⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 406.

⁴³¹ Johann Tserclaes Tilly (1559-1632) var greve av Tilly og feltherre for Den katolske liga.

⁴³² Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 406.

⁴³³ Albrecht von Wallenstein (1583-1634) er en særdeles interessant historisk karakter. Han ble født inn i en fattig og protestantisk böhmisk familie, men skulle senere konvertere til katolisismen. Han ble senere hertug av Friedland og Mecklenburg, samt feltherre for den tyske keiser. Hans glimrende administrative og militære egenskaper gjorde ham beryktet under Trettiårskrigen, og han har blitt udødeliggjort i mange tyske skuespill, blant annet gjennom dramatikken til Friedrich Schiller på 1700-tallet.

sin kontroll.⁴³⁴ Dette endret hele den maktpolitiske strukturen i Det tyske riket, og gav keiseren en fordel i den interne katolske maktkampen med lederen av Den katolske liga, Maximilian av Bayern.

Den 17. juni 1623 skrev Christian 4. en proposisjon til riksrådet forut for herredagen i København. De første to punktene omhandlet den tyske situasjonen, hvor han i første punkt fortalte at kurfyrste Johann Georg av Sachsen hadde bedt om et møte med ham om «[...] *voris religions medforvantis sikkerhed eller krig formelding kunde indfalde*» og da ville Christian 4. vite riksrådets holdning om «[...] *om hvad y saadan hendelse kunde hafvis til forset, hvorpaa fremdelis nogen handling kunde anstillis.*»⁴³⁵ Rimeligvis ønsket den danske kongen at riksrådet skulle innrømme at det var tale om en *reell* religionskrig i Det tyske riket, og derfor ville han få større politisk dekning i ryggen og forpliktelser fra riksrådet. I andre punkt skrev Christian 4. om Ernst von Mansfelds aggressive fremferd nord i Det tyske riket og Oldenborgs utsatte posisjon, og «[...] *hvad der ved kand y thide giøris, vitløftighed och skade at forekomme, vil vel hafvis y act.*»⁴³⁶ Uten tvil ønsket den danske kongen å få en større militær forpliktelse fra riksrådet i en så risikabel situasjon som hadde oppstått i Det tyske riket. Betenkningen fra riksrådet er dessverre ikke bevart, men tolker man den senere korrespondanse mellom konge og riksråd, så skal riksrådet ha bevilget midler for å verve 3000 fotsoldater og 600 riddere til forsvar av Den nedresaksiske krets. Dette kan kalles en stor suksess for Christian 4.s nordtyske politikk. Hans argumentasjon for den farlige situasjon i Det tyske riket synes å ha lyktes – det samme hadde hans ambisjon om en sterk tilstedeværelse og utbygging av hans innflytelsessfære i dette vitale område.

I et brev til kansler Christian Friis den 14. juli 1623 advarte Christian 4. mot fem jesuitter som skulle ha dratt til Danmark. Den danske kongen skrev at han hadde fått vite «[...] *at der er dragen fem Iesuviter indy danmarck, som huoss sig haffuer hafft en stor antal mynted guld.*»⁴³⁷ Dette kan være i forbindelse med pave Gregor 15.s opprettelse av *Congregatio de fide propaganda*⁴³⁸ fra 1622 som rettet spesiell oppmerksomhet mot Norden. Det faktum at disse jesuittene skal ha hatt med seg gode økonomiske midler og sikkert hatt misjonerende

⁴³⁴ Brady Jr., *German Histories in the Age of Reformations, 1400-1650*, 379.

⁴³⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 362.

⁴³⁶ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 362.

⁴³⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 320-21.

⁴³⁸ Latin: oversatt til norsk blir det «kongregasjonen for troens utbredelse». Det var ment som en koordinering av misjonsvirksomheten i den katolske kirke og grunnleggelse av katolske institusjoner i misjonsområdene. Dette skulle hjelpe spre katolisisme til områder hvor katolisismen ikke var utbredt, og her var Norden et utpekt område i ledd med motreformasjonen.

hensikter med denne reisen, gjorde både Christian 4. og hans riksråd skremt. Her viste en katolskfiendtlig Christian 4. seg frem, en protestantisk konge som ville motarbeide enhver katolsk aktivitet innenfor sine landegrenser. Ikke minst i en tid hvor den protestantiske tro var satt under press i Europa med motreformasjonens offensiv anført av keiser Ferdinand 2.

På rådsmøtet i Odense i september 1623 ønsket Christian 4. større bevilgninger for å opprettholde den 3600 mann sterke hæren til beskyttelse og forsvar av Den nedresaksiske krets i en kongelig proposisjon til riksrådet den 5. september 1623.⁴³⁹ Riksrådets betenkning datert den 29. september 1623 var heller negativ, sett med den danske kongens øyne. Her skrev de at det var «[...] ingenlunde raadeligt, at thette rige enten vedt forbundt eller thilsende hielp schulle indmenge sig medt the thydsche fyrster, medt mindre endt thet udslog thil en actual religions krig»,⁴⁴⁰ og videre at en slik politikk kunne i siste konsekvens føre «[...] rigits statum udi høyeste perickel at heden stille».⁴⁴¹ Riksrådet hadde ikke forandret mening siden siste herredag og fastholdt at Danmark ikke burde inngå militære allianser med tyske fyrster så lenge det ikke var snakk om en *reell* religionskrig hvor alle protestantiske stender samlet seg mot keiseren.

Christian 4.s nordtyske interessesfære blir truet

Den tyske keiseren hadde ført en imøtekommende politikk når det kom til stiftspolitikken til Christian 4.; han hadde gitt godkjennelser som var nødvendige for den danske kongens politikk i hertugdømmene nord og nordvest i Det tyske riket, og vist hensyn til monarkens nevø, den ustyrlige Christian av Halberstadt.⁴⁴² Keiseren ønsket en god tone mellom rikene deres, og hvis Christian 4. ikke blandet seg inn i konflikten så ville keiseren være velvillig overfor Christian 4.s ambisjoner i Det tyske riket.

⁴³⁹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 365.

⁴⁴⁰ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 378.

⁴⁴¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 379.

⁴⁴² Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 407.

I 1624 ble det opprettet et *generalkrigskommissariat* ledet av to riksrådsmedlemmer som skulle forvalte de pengene som gikk til hæren og føre tilsyn med disse troppene.⁴⁴³ Dette forsøket på å begrense kongemaktens handlingsrom i den militære utøvelsen kunne ha vist seg som et alvorlig slag for planene til Christian 4., men det ble av et beskjedent omfang og fikk liten eller ingen direkte konsekvenser for den utenrikspolitiske kursen som den danske kongen var i ferd med å stake ut.

Den 15. april 1624 skrev riksrådet en betenkning om stiftspolitikken til Christian 4. ettersom hertug Ulrik hadde etterfulgt sin onkel som koadjutor i Schwerin stift dette året. Her skrev de at Schwerin var en del av dansk interessesfære, men at den danske konges stiftspolitikk burde bremses «[...] medt mindre mandt ville sette hans kong. mat. och riget i slig øyenschinlige farre, at vi thet icke kunde forsvare».⁴⁴⁴ Skulle keiseren gå mot stiftspolitikken til Christian 4., så ville ikke riksrådet la kongen sette Danmark i fare ved en for agerende stiftspolitikk. Her ser vi at riksrådet advarte Christian 4. mot en for offensiv politisk linje i de nordtyske hertugdømmene i en såpass farlig tilstand som forelå i 1624. Riksrådsmakten hadde godtatt, under kongelig press, en delvis oldenborgsk-dynastisk nordtysk politikk, men så nå farene ved å la den gå for langt.

Rundt den 8. juli 1624 skrev Christian 4. et brev til keiser Ferdinand 2. om betingelsene for et forlik mellom keiseren og Friedrich 5. av Pfalz. I tredje punkt stod det: «[...] Efter Kurfyrsten af Bajerns Død skal Pfalzgreven have Kurfyrsteværdigheden tilbage.»⁴⁴⁵ Dette var det viktigste kravet til den tyske keiser fra Christian 4. og de allierte, en politikk som riksrådet stod imot. Som vi har vært inne på,⁴⁴⁶ kom Robert Anstruther med et likefremt forslag om krigsallianse mot den tyske keiseren til fordel for Friedrich 5. av Pfalz den 17. juli 1624, et forslag som riksrådet avviste kontant. Christian 4. betonet da sterkt den 22. juli 1624, at «[...] det ikke anstod ham at lade sine Frænder i Stikken.»⁴⁴⁷ Etter press fra den danske kongen, uttalte riksrådet at de kunne gi Jakob 1. økonomiske midler hvis det kom til krig. Dette var en *småstatspolitikk* som Christian 4. ikke kunne være begeistret over.

⁴⁴³ Gunner Lind: *Hæren og magten i Danmark 1614-1662*, doktorgradsavhandling ved Københavns Universitet, Odense Universitetsforlag, Odense: 1994, 293-95.

⁴⁴⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 408.

⁴⁴⁵ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 383.

⁴⁴⁶ Delkapitlet «Englands rolle som pådriver for den protestantiske allianse» i kapitlet «Forholdet til vestmaktene England og Nederlandene».

⁴⁴⁷ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 409.

Konflikten i Det tyske riket ble i større grad *europisert* utover 1620-tallet. De store protestantiske maktene i Nord- og Vest-Europa ble trukket dypere inn i de konfliktuelle strukturene forut og under Trettiårskrigen, og det oppstod en hektisk diplomatisk korrespondanse mellom disse for å finne fram til en kollektiv løsning gjennom forhandlinger om en bred europeisk og protestantisk allianse. Den største risikoen ved en potensiell intervensjon var det Danmark som løp, ifølge riksrådet og brukte et geopolitisk argument: Nederlandene kjempet sin egen krig mot de habsburgske spanjolene i *Åttiårskrigen*,⁴⁴⁸ mens England og Sverige lå lengre unna Det tyske riket rent geografisk, i tillegg til havet som skilte landegrensene rent fysisk. Danmark, derimot, var direkte naboer med Det tyske riket, og Christian 4. var en undersått av den tyske keiseren som hertug av Holstein, og bar den største risikoen ved en eventuell intervensjon i Det tyske riket.

Den protestantiske alliansen blir skapt: Krigsbeslutningen 1625

Fra januar 1625 startet en hektisk diplomatisk kampanje for å sikre størst mulig politisk støtte og garantier for *Den protestantiske allianse*, rettet mot de protestantiske fyrstene nord i Det tyske riket, riksrådet, *Landdagen* i hertugdømmene og de protestantiske maktene i Nordvesteuropa. Innad Det tyske riket ble Den nedresaksiske krets den viktigste plattformen for politisk støtte. Medlemmene av Den nedresaksiske krets var uenige om hvilke politiske virkemidler de skulle ta i bruk for å forsvare sine *tyske friheter*, og de hadde forblitt passive i en kaotisk tid hvor uenigheten rådet mellom dem.

I et brev til hertug Frederik av Gottorp datert 5. januar 1625 ønsket Christian 4. at det skulle skrives ut en *kretsdag*⁴⁴⁹ for Den nedresaksiske krets hvor det skulle forhandles om et samarbeid for oppnåelsen av Friedrich 5. av Pfalz' restitusjon som kurfyrste.⁴⁵⁰ Den danske

⁴⁴⁸ Den nederlandske uavhengighetskampen fra de spanske habsburgerne fra 1568 til 1648.

⁴⁴⁹ Kretsdagen var stenderforsamlingen og det politiske sentrum i de tyske rikskretsene. Her ble det utskrevet skatter og besluttet politiske vedtak angående områdene innenfor hver enkelt rikskrets. Kretsdagen kan forstås som en forløper for de mer moderne folkevalgte parlamenter siden de representerte en viss maktpolitisk motvekt mot keiseren.

⁴⁵⁰ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 402-3.

kongen tok nå sikte på å bli valgt som kretsoberst i Den nedresaksiske krets for på den måten å skape et sterkere politisk og militært fundament i den kommende konflikt.

Kretsdagen var det politiske sentrum, og her ble det valgt ut to embeter: *Kretsdirektor*, som var den politiske lederen, og *kretsoberst*, som var lederen over den felles militære innsatsen. Og denne var igjen en del av Det tyske rikets samlede militærmakt. Embetet som kretsoberst var ledig i 1625, og Christian 4. hadde som mål å bli valgt, slik at han kunne få rikskretsen til å stille en slagkraftig hær. Det var flere grunner for dette: for det første så trengte Christian 4. en hærstyrke i Det tyske riket for å kunne beskytte sine interesser i stiftene rundt elvene Weser og Elben fra keiserens og Den katolske ligas armeer og dens tilfeldige plyndringer. For det andre ønsket både Christian 4. og resten av de protestantiske maktene i Europa at de tyske protestantiske fyrstene ble enige om en felles politikk, og helst en mer konfronterende mot keiserens religiøse politikk. Med valget av Christian 4. som kretsoberst ville Den nedresaksiske krets klart og tydelig signalisere motstand mot keiser Ferdinand 2. og Den katolske liga. Og for det tredje, og kanskje den viktigste grunnen, var at som valgt kretsoberst av Den nedresaksiske krets fikk Christian 4. politisk legitimitet både overfor de skeptiske tyske fyrstene, resten av Europas statsmakter og sitt eget riksråd. Og det var til den danske kongens gunst og fordel, at keiseren måtte forholde seg til han som den viktigste aktør og representant for Den nedresaksiske krets.

Under rådsmøtet i København i februar 1625, kulminerte den utenrikspolitiske debatten mellom Christian 4. og riksrådet. Riksrådet argumenterte, som tidligere, mot å gå til krig mot Ferdinand 2., siden «[...] *ey heller endnu befindis kayserens procederen at verre anset eller anstillet paa religionen, eller af religionens forvante furster oc stender endnu derfor holdet, at der skulle verre nogen religions krig.*»⁴⁵¹ Riksrådet advarte mot at kongen ikke hadde et legitimt grunnlag til å gå til krig mot keiseren: det var fortsatt ikke snakk om en *reell* religionskrig i Det tyske riket. De fortsatte å advare mot at alliansepartnerne kunne svikte Christian 4. når det gjaldt som mest, slik at den danske kongen «[...] *blifve udi sticket oc sig al adversariorum magt oc deraf fare paalade med aller høyeste pericul for deris gandske statu oc velfart; thi den yderste adversariorum mact oc vindict vilde visseligen efterfølge.*»⁴⁵² Dette var en krig som svenskene kunne utnytte «[...] *som jo icke ere at lide paa [...]* hvis

⁴⁵¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 441-42.

⁴⁵² Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 442.

*ende oc udgang ingen menniske, men Gud alene kand se oc vide»,*⁴⁵³ advarte riksrådet i svært dystre vendinger. Avslutningsvis signerte riksrådet betenkningen på en svært dramatisk måte, hvor de fremhevet kongerikets, undersåttenes og kongens sikkerhet:

Dette er paa kongl. mt^s naadigste høye proposition voris underdanigste betenckende paa die høygvigtige oc urgentes rationes funderit, hvilcken efter som den udi al huldskab oc troskab efter voris faae (som nu here ere) høyeste æd oc pligt til hans kongl. mt., hans mt^s landes, rigers oc undersaaters securitet, bestand, velfart oc reputation, oc al fare oc skade at afvende aleniste er dirigerit, saa ville vi underdanigste forhaabe, at hans kongl. mt. vil den naadigste optage oc ofverveye.⁴⁵⁴

Det var en særdeles uvanlig signatur på en betenkning fra riksrådets side i perioden 1618-25, og viste med all tydelighet hvilken enorm fare de følte at det danske kongeriket og deres egen konge, Christian 4., nå kunne komme i.

I løpet av det samme rådsmøtet ønsket riksrådet å bevilge 100 000 riksdaler til Jakob 1. av England fremfor å selv yte med tropper i den kommende krig.⁴⁵⁵ Forutsetningen for denne bevilgningen var at den gikk direkte til den engelske kongen og ikke gjennom Christian 4., og dette ble doblet til 200 000 riksdaler da Christian 4. ba om dette. Det viste hvor langt riksrådet var villig til å gå rent økonomisk for å holde det danske kongeriket utenfor Trettiårskrigen. Dette tok ikke den danske kongen hensyn til, og fortsatte med verving av tropper og reiste i begynnelsen av mars 1625 til hertugdømmene.⁴⁵⁶

En akselererende årsak til Christian 4.s agitasjon mot den tyske keiseren var det faktum at den katolske siden utøvde et stadig mer aggressivt press på den danske kongens nordtyske interessesfære. Da general Tilly trosset keiser Ferdinand 2.s oppfordringer om å ta visse forhåndsregler med hensyn til den danske kongen, og truet i desember 1624 å innkvartere tropper i Bremen og marsjerte inn i Den nedresaksiske krets,⁴⁵⁷ satte det et ekstra stort trykk på Christian 4. og må hatt en medvirkning til den store avgjørelsen hans. Men den store påvirkningen hadde nok ikke disse troppeforflytningene for Christian 4. i seg selv, men oldenborgmonarken brukte dette som et argument overfor riksrådet for å forklare hvorfor det var så viktig å intervenere i Det tyske riket, som det kommer frem av riksrådets betenkning angående forholdet til utlandet av 11. februar 1625.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 443.

⁴⁵⁴ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 444.

⁴⁵⁵ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 445.

⁴⁵⁶ Ellehøj, *Christian 4.s Tidsalder*, 256.

⁴⁵⁷ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 405.

⁴⁵⁸ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 441.

Valget av Christian 4. som kretsoberst for Den nedresaksiske ble utarbeidet på et møte i Lüneburg som endte 25. mars 1625, hvor en recess ble underskrevet av den danske kongen selv, administratorene av Magdeburg og Bremen, hertug Frederik Ulrik av Braunschweig-Wolfenbüttel, de to hertugene av Mecklenburg og hertug Frederik av Gottorp, hvor det ble besluttet at kretsdagen skulle samle seg for å velge Christian 4. som kretsoberst og bevilge skatter til vervinger av soldater.⁴⁵⁹ Dagen etter skrev han et brev til kansler Christian Friis og uttrykte stor glede: «*Gud i Himlen være lovet, Denne Dag haffuer nu ende. [...] Ted gyck bedre aff, end ieg tenck haffde.*»⁴⁶⁰ Her fikk den danske kongen nyte fruktene av stiftspolitikken sin og den innflytelsen han hadde fått i Det tyske riket – det hadde nemlig ikke vært flertall uten kongens sønn, hertug Ulrik som var koadjutor i Schwerin, sin stemme. I recessen kunne en lese at Den nedresaksiske krets' hær ville opprettholde fred, ro og enighet i kretsen. Den ville holde Tilly ute med makt, men ville ikke bryte med Det tyske rikets fred. Rikskretsens hær skulle altså operere som et forsvar og beskyttelse av rikskretsen, og var ikke ment som et verktøy som skulle brukes *mot* keiseren.

«[...] *Y Meckelenborrig Er syett tre Sole, vdi den melomste uaar et rødt Kart [sic].*⁴⁶¹»⁴⁶² skrev Christian 4. i et brev til kansler Christian Friis den 26. mars 1625. Skulle disse tre solene med et rødt kors i midten symbolisere noe? Var dette et tegn på at han endelig skulle oppfylle sin ambisjon om å bygge en oldenborgsk stormakt?

Som i København, ble Christian 4. nok en gang skuffet og politisk isolert i sin nye posisjon som kretsoberst i Den nedresaksiske krets. En bearbeidet versjon av recessen ble gjort kjent for keiseren for å unngå mistanker og for å gjøre klart dets viktigste funksjon, nemlig beskyttelse av Den nedresaksiske krets fra overgrep på *de tyske friheter*. Her kan en innvende at ved å sende ut et såpass kraftig politisk signal ved å velge Christian 4. som kretsoberst, og så ved å tone ned signalet ved å gå i forsvarsposisjon overfor keiseren, må ha virket forvirrende til en viss grad og gitt uttrykk for den passiviteten som rådet blant flere av de tyske protestantiske fyrstene. Ingen tvil er det i hvert fall om at Christian 4. både i Danmark og Det tyske riket følte han led av politisk isolasjon, hvor de politiske strukturene han handlet innenfor forutsatte en langt mer defensiv og moderat politisk linje enn han selv ønsket.

⁴⁵⁹ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 409.

⁴⁶⁰ Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 409.

⁴⁶¹ Skriftfeil for «kors».

⁴⁶² Bricka, *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve*, 409-412.

England og Nederlandene ønsket at begge de to nordiske maktene, Danmark og Sverige, skulle delta i Den protestantiske alliansen, men måtte de velge så var Christian 4. og Danmark den klart mest attraktive å alliere seg med.⁴⁶³ Det var tre enkle grunner for dette: Christian 4. var en svært rik fyrste etter datidens standarder, han hadde bygget seg opp en positiv interessesfære rundt Weser og Elben som gav et økt politisk handlingsrom og Danmark hadde seiret i den siste nordiske krig, Kalmarkrigen 1611-13. Danmark under ledelse av den rike Christian 4. ble rett og slett sett på som en sterkere statsmakt enn Sverige. Her var vi i en brytningstid i Danmarks historie, vi ser konturene av en kommende europeisk stormakt, men som historien viser oss; det skulle ikke skje. Den hadde både ambisjonene med Christian 4.s dynastiske målsettinger, viljen til å handle, ressursene i form av en stor og voksende merkantilistisk sektor og mulighetene til å agere med europeiske stormakter.

Gustav 2. Adolf eller Christian 4. ønsket å avslå tilbudet om lederskap i Den protestantiske alliansen, men den svenske kongen hadde dog markant høyere krav for å ta dette lederskapet med hensyn til både økonomisk støtte og politiske garantier.⁴⁶⁴ Det hele endte med at Sverige samt det sterke fyrstedømmet Brandenburg stod utenfor alliansen. Frankrike lovet å bidra med økonomisk støtte, men skrev ikke under på noen form for bindende avtale. Christian 4. skulle ta ledelsen av denne store alliansen. Endelig hadde Christian 4. kommet i den posisjonen han ønsket.

I motsetning til de tyske fyrstenes – og riksrådets – skepsis til Christian 4.s hensikter og intensjoner for intervensjonen i Det tyske riket, så mente Robert Anstruther at Christian 4. var en oppriktig og sterk forkjemper for den protestantiske sak i Det tyske riket og Europa, og at det var *de tyske friheter* som primært opptok han før krigsbeslutningen ble tatt.⁴⁶⁵

Den protestantiske alliansens traktat ble undertegnet av England, Christian 4. og Nederlandene i Haag 29. november 1625, hvor de erklærte at de var tvunget til å gripe inn for å forhindre de krenkelser, voldsomheter og undertrykkelse som hadde rammet Det tyske rikets friheter, rettigheter og konstitusjon – det var deres plikt som venner og naboer å gjøre motstand mot den katastrofen som nærmet seg. Dette var den delen av traktaten som ble kommunisert utover til omverdenen. Mer internt ble de enige om at Christian 4. skulle stille

⁴⁶³ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 410-11.

⁴⁶⁴ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 411.

⁴⁶⁵ Schybergson, *Underhandlingarna om en evangelisk allians åren 1624-25*, 69.

med mellom 35-38 000 soldater, hvorpå kongen av England skulle støtte han med 300 000 gylden i måneden, og de nederlandske Generalstatene med 50 000, som blir da omtrentlig det samme som 180 000 og 30 000 riksdaler i måneden. Rent politisk sett skulle ingen bryte traktaten før Det tyske rikets politiske konstitusjon var reetablert til slik det var før 1618 og de hadde stoppet keiserens undertrykkelse av *de tyske friheter*, og de skulle forsvare hverandre om krigen skulle ramme deres egne land.⁴⁶⁶ Den protestantiske alliansens og Christian 4.s offisielle budskap da han entret Trettiårskrigen var at han skulle opprette fred og stabilitet i Det tyske riket, som en kan se i traktaten Christian 4. skrev under i Haag⁴⁶⁷ 29. November 1625:

[The preamble refers to the dangers to the imperial constitution posed by the spread of war – dangers that also threaten other states. Therefore, the signatories felt obliged:] to intervene at the right time to prevent the all too violent and unbearable progress of these bad intentions and oppressions, to restore and conserve the aforementioned freedom, the rights and constitutions of the Empire against the foreseeable ruin and to oppose all those who currently or in the future cause such trouble.⁴⁶⁸

Deres mandat var å gjeninnsette Friedrich 5. av Pfalz som kurfyrste, og det var flere grunner til dette. For det første var Friedrich 5. av Pfalz i slekt med kongene av Jakob 1. og Christian 4. For det andre ville en slik tilbakeføring av politisk makt ved å gjeninnsette Friedrich 5. av Pfalz som kurfyrste ha ført til at den politiske og religiøse tilstanden i Det tyske riket oppnådde *status quo* slik den var før Trettiårskrigens utbrudd. Og endelig, for det tredje, så kan dette *Friedrich 5. av Pfalz-argumentet* sees som et retorisk og symbolsk påskudd for å intervenere mot keiserens politikk. Det er i alle fall liten tvil om at aktørene i Den protestantiske alliansen hadde forskjellige motiver og målsettinger for sin agitasjon og engasjement i Det tyske riket og Trettiårskrigen: Christian 4., som vi har sett, ønsket å gjenopprette den politiske tilstanden før Trettiårskrigens utbrudd for å fortsette den suksessfulle stiftspolitikken sin ved å innsette sønner i innflytelsesrike posisjoner i nordtyske hertugdømmer rundt handelselvene Weser og Elben.

Ettersom riksrådet la ned veto for at Christian 4. kunne gå til krig mot keiser Ferdinand 2. som dansk konge,⁴⁶⁹ så måtte han gjøre det som holsteinsk hertug.⁴⁷⁰ Christian 4. stod nå på

⁴⁶⁶ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitik historie 1*, 412.

⁴⁶⁷ Christian 4. hadde fått valgt seg selv som kretsobers for Den nedresaksiske krets, hvor han mer effektivt kunne forsvare sine nordtyske interesser.

⁴⁶⁸ Peter Wilson, *The Thirty Years' War: A Sourcebook*, Palgrave Macmillan, New York: 2010. 92.

⁴⁶⁹ I den kongelige håndfestningen måtte riksrådet godkjenne den danske kongemakten å erklære krig mot fremmede fyrster. Christian 4. hadde også tidligere truet med å bruke fyrstetittelen av Holstein som grunnlag til å

høyden av sin makt og prestisje, og skulle vise at den oldenborgske statsmakten var en europeisk stormakt gjennom å være de tyske protestantenes frelser ved å redde dem fra den tyske keiserens undertrykkende politikk.

Den vanligvis så konstitusjonelt lojale oldenborgmonarken hadde nektet å høre på riksrådets dystre advarsler, tilbake i februar 1625, om at et engasjement i Trettiårskrigen var et farlig foretagende «[...] *hvilcket kunde blifve hans kongl. mt., hans mt^s lande oc undersotter til allerhøyeste forderf oc undergang*».⁴⁷¹

gå til krig, mot Sverige i Kalmarkrigen, men da gav riksrådet etter for kongens press. Men denne gangen nektet riksrådet å la han erklære krig som dansk konge.

⁴⁷⁰ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 236.

⁴⁷¹ Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 443.

7. Konklusjon

Skjebneåret 1625 har gått ned som et av de viktigste i dansk historie. Dette året tok Christian 4. ledelsen av Den protestantiske alliansen, erklærte krig mot keiser Ferdinand 2. og innledet *Kejserkrigen* som tysk hertug – ikke dansk konge. Dette er «[...] *en af de mest omdiskuterede beslutninger i dansk udenrigspolitikks historie. Diskussionen har drejet sig om to emner. Hvad var motiverne til beslutningen? Og var den tåbelig?»*⁴⁷²

Jeg tolker årene 1618-25 dithen at dette var den store sjansen for Christian 4. til å utøve stormaktspolitikk, men så endte det såpass katastrofalt at *drømmen* om å bli en stormakt aldri var innenfor rekkevidde igjen. Etter Trettiårskrigen, eller rettere sagt *Kejserkrigen*, blir stormaktspretensjonene til Christian 4. gruslagt – de nye oppgavene blir å holde Sverige unna, og å innrette seg i et *westfalsk statssystem*.⁴⁷³ Sverige tronet nå opp som et imperium og Nordens sterkeste statsmakt.

Øystein Rian skriver i sitt verk at «*kongehertugens krigshandling var i strid med den tradisjonelle oldenborgske forsiktigheten overfor keiseren og Tyskland, og det var særlig et brudd med tidligere pragmatisme å tillegge religiøse motsetninger betydning når man gikk til krig. Nå hadde Danmark-Norge to statsorganer som førte hver sin politikk.*»⁴⁷⁴ De to viktigste politiske organene i diarkiet i København, kongemakten og riksrådsmakten, førte hver sin politikk med ulike hensyn å ivareta. Det første en må spørre seg, er: Hvordan kunne dette skje? Dernest er det et helt legitimt spørsmål å stille om hvorvidt riksrådet førte en uansvarlig politisk linje ved å ikke støtte Christian 4. i *enda større grad* i hans bestrebelser på større makt og prestisje, ikke bare for seg selv og sitt dynasti, men også for den danske statsmakten?

⁴⁷² Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie 1*, 407.

⁴⁷³ I nyere tid har det kommet nye, spennende teorier om at den politiske tilstanden i Europa etter andre verdenskrig begynner mer og mer å minne om de samme politiske strukturene som det var i europeisk middelalder og tidlig moderne tid, altså før det westfalske statssystem var grunnlagt som Europas politiske landskap. Denne teorien kalles for *nymiddelalderismen* og jeg anbefaler å lese Jan Zielonkas bok: *Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford: 2006 som en inngang til spennende ny tenkning rundt et Europa i politisk endring og kontinuitet.

⁴⁷⁴ Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten*, 236.

En kan svare at Christian 4. drev en uansvarlig og dristig utenrikspolitikk, og at det derfor var riktig av riksrådet å prøve å styre den danske kongen over i en mer moderat kurs. Eller som Fridericia beskrev Christian 4.s utenrikspolitikk i tidsrommet 1618-25: «*Ikke den rolige overvejelse af muligheden til fordel og sejr, men ilsindet, det kritikløse håb og den utæmmede handlekraft Christian IV i hine dage, da han lod tærningerne rulle.*»⁴⁷⁵ Men det var samtidig en politisk risikabel og komplisert strategi overfor en svært selvstendig dansk konge.⁴⁷⁶ Grunnet sine store midler så var Christian 4. uavhengig av riksrådet rent økonomisk, og kunne føre en kostbar politikk uten å ta riksrådet med til medbestemmelse. Og det igjen gjorde den danske kongen til en politisk selvstendig aktør i det europeiske maktspeilet.

Forholdet mellom kongen og riksrådet ble sterkt forverret mellom Kalmarkrigen og *Kejserkrigen* hvor utenrikspolitikken var den mest vesentlige årsaken til dette.⁴⁷⁷ Vår desidert viktigste kilde for denne striden og den utenrikspolitiske debatten mellom Christian 4. og riksrådet, er Kristian Erslevs *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*. Den viser både Christian 4.s sterke engasjement for situasjonen i Det tyske riket, men også de argumenter som var ment til å overbevise den andre part i debatten – en slik skriftlig debatt forsterket forskjellene mellom partenes standpunkter. Vi kan se mange likhetstrekk i den utenrikspolitiske debatten forut Kalmarkrigen og *Kejserkrigen* om både midler, strategier og målsettinger, men den viktigste forskjellen er at debatten om å intervensere i Det tyske riket eller ei, var preget av langt flere og mer kompliserte spørsmål – både politisk og religiøst sett. Den danske historikeren Leo Tandrup har i sin studie av den politisk-diplomatiske aktiviteten mellom Danmark og Sverige⁴⁷⁸ sett på motsetningsforholdet mellom Christian 4. og riksrådet sitt syn på situasjonen i Det tyske riket, og argumenterer for at det disharmoniske politiske forholdet mellom dem førte til store politiske begrensninger på Christian 4.s handlingsrom, som skulle vise seg å bli ødeleggende på sikt. Tandrup skriver i konklusjonen:

De fleste råder ville helst på én gang bevare freden over for Sverige, over for de katolske magter og over for kongen; hindre denne i at vinde frem i Nordtyskland; fastholde rådets magtposition i riget og undgå

⁴⁷⁵ Fridericia, *Danmarks Riges Historie*, 172.

⁴⁷⁶ Selvstendig i form av et solid økonomisk fundament gjennom kongens eget kammer, og i form av politisk handlingsrom som tysk fyrste og med en sterk innflytelsessfære i Det tyske riket.

⁴⁷⁷ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie I*, 412.

⁴⁷⁸ Leo Tandrup: *Mod triumf eller tragedie I og II: en politisk diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen med særligt henblik på formuleringen af den svenske og især den danske politik i tiden fra 1617 og især fra 1621 til 1625*. Universitetsforlaget, Aarhus: 1979.

ekstraordinære bevillinger, der ville gå ud over rigets og i sidste instans rådernes egen pengepung. Resultatet blev, at ingen af delene varigt lykkedes.⁴⁷⁹

Men en kan argumentere for at riksrådet var mer pragmatiske enn en så enkel forståelse. Riksrådet ønsket verken å hindre Christian 4. i å innsette sine sønner i innflytelsesrike stillinger i nordtyske stifter, eller å stå for en sparepolitikk for å mele sin egen kake. Skattebevilgningene var usedvanlig store for fredstid å være, og riksrådet støttet også flere kongelige initiativer når det kom til tiltak i stiftspolitikken, som vi ser i kapitlet: «Forholdet til Det tyske riket».

I det generelle synet på utenrikspolitikken og kongerikets situasjon så hadde både kongen og riksrådet stort sett sammenfallende interesser, hvor Sverige ble sett på som den sikkerhetspolitiske hovedfiende, som vi ser i kapitlet: «Den nordiske maktkampen». Selv om vi ser at riksrådet undervurderte trusselen fra Sverige frem til grensemøtet på Knærød i 1624, hvor de ble totalt overrumplet av svenskenes krigstrussel og dets brudd på *Stettintraktaten*. Denne diplomatiske strukturen som riksrådet ofte ønsket å ty til, ble nå avskaffet – noe som var til kongemaktens fordel. Den maktpolitiske pendelen begynte å svinge i favør Sverige etter *fadæsen* på Knærød i 1624, og var med dét en medvirkende faktor til krigsbeslutningen i 1625.

Som jeg har argumentert for i oppgaven, så var rivaliseringen mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf sterk i årene 1618-25. Den ene kongens ekspansjon måtte etterfølges av den andres ekspansjon i den nordiske maktkampen. Diarkiet var samstemte i frykten for Sverige, men dro ulike slutninger av hvordan en skulle motarbeide svensk makt: Riksrådet ønsket i større grad å bruke den diplomatiske kanal og anmodet politisk moderasjon. Christian 4. derimot, ville bruke sterkere maktpolitiske midler ved å bygge opp en positiv innflytelsessfære i Det tyske riket som et ledd i den nordiske maktkampen.

Ideologisk sett var interessene og målene sammenfallende innad i diarkiet, men de politiske uenighetene og stridighetene oppstod da de konkrete situasjonene skulle vurderes hver for seg. Flertallet i riksrådet anså ofte forslagene eller handlingene til Christian 4. som « [...] *kortsigtede, inkonsekvente, forhastede, letsindige eller farlige.*»⁴⁸⁰ En kan tale om to

⁴⁷⁹ Tandrup, *Mod triumf eller tragedie II*, 522.

⁴⁸⁰ Albrechtsen, Frandsen, Lind, *Dansk udenrigspolitikks historie I*, 414.

forskjellige situasjonsoppfatninger og strategier, men felles sammenfallende interesser og målsettinger.

Mulighetene til å besvare hvilke motiver det lå forut krigsbeslutningen til Christian 4. er begrenset. Den viktigste kilden en kan ty til for å prøve å finne svar på dette er den omfattende, skriftlige korrespondansen mellom kongen og medlemmene av riksrådet hvor den tyske situasjonen blir debattert. Men én ting er viktig å påpeke i hensyn til dette: Det er stor forskjell på de argumenter en bruker for å overtale andre for å støtte sin sak og de mer realpolitiske motiver en kan ha hatt for den samme saken. Noe som gikk ofte igjen.

Riksrådets ultimatum for dansk engasjement i Trettiårskrigen, var om «[...] *thet udslog thil en actual religions krig* [...]».⁴⁸¹ Dette ble gang på gang gjentatt av riksrådet i den løpende utenrikspolitiske debatten med Christian 4., hvor kronargumentet deres var at ingen av de andre tyske fyrstene anså den keiserlige krigføringen som basert på religion. Men samtidig er det overveiende stor grunn å tenke at dette var et fordekt ultimatum og argument, og at riksrådets virkelige hensyn var kongerikets sikkerhet og at de vektla trusselen fra Sverige i større grad etter grensemøtet på Knærød i 1624.

Christian 4. hadde stormaktspretensjoner for den oldenburgske statsmakten. Premissene for Christian 4.s tankegang var slik: Ved å ta lederskapet av *Den protestantiske alliansen* fikk Danmark agere med de mektigste europeiske maktene.⁴⁸² For å bli en stormakt, måtte en handle som en stormakt. For det andre er det ingen tvil om at stiftspolitikken var en sterk drivkraft bak Christian 4.s agitasjon og krigsbeslutning. Interessene rundt handelselvene Weser og Elben var vitale for ekspansjon og styrking av både kongeriket Danmark og oldenburgdynastiet, så vel økonomisk som politisk. Og endelig skulle disse interessene kunne sikres ved at den politiske orden måtte tilbakeføres slik den var før 1618 og utbruddet av Trettiårskrigen. Det var en reaksjonær tankegang, men progressiv i den forstand at det var fra disse politiske tilstandene en fruktbar oldenburgdynastisk politikk kunne videreføres. På mange måter lot Christian 4. sine tyske stiftsinteresser smelte sammen med de tyske protestantenes kamp for *de tyske friheter*. Men det var jo en rasjonell politisk tankegang, all den tid stiftspolitikken til den danske kongen tok siktemål på å innsette sine slektninger som

⁴⁸¹ Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, 378.

⁴⁸² Viktigheten av dette blir tydelig når en leser om konkurransen mellom Christian 4. og Gustav 2. Adolf om å ta lederrollen for Den protestantiske alliansen i andre halvdel av 1624 og første halvdel av 1625.

koadjutorer i protestantiske bispedømmer. Og under disse forutsetninger var det vanskelig å tolerere den tyske keiserens religiøse politikk.

Den ekspansjonistiske nordtyske politikken i bestrebelsen på å bygge opp en positiv innflytelsessfære var en viktig faktor for Christian 4.s utenrikspolitikk i årene 1618-25, og den viktigste årsaken til dette var for å skape en stormakt av den danske konglomeratstaten. Det må også slås fast at Christian 4., som var av tysk fyrstehus og slekt, identifiserte seg med nordtyske fyrster i større grad enn noen av hans forgjengere og deres kamp for *de tyske friheter* opptok den danske kongen betraktelig i oppgavens tidsløp. Selv var han direkte involvert i den tyske keiserens innenrikspolitikk i egenskap av hertug av Holstein, noe som gav han en plausibel – for å ikke si legitim – grunn til å agere politisk innad i Det tyske riket.

Den diarkiske forfatningen og denne innenrikspolitiske skjevheten rammet den utenrikspolitiske kursen, som igjen førte til svært negative konsekvenser for den oldenborgske statsmaktens utvikling i et Europa hvor de forskjellige statsmaktene ble stadig knyttet tettere til hverandre. Men enda viktigere var det faktum at de europeiske statsmaktene ble stadig mer konsoliderte innad i den statlige strukturen,⁴⁸³ men dette var en utvikling som ikke skjedde i København i årene 1618-25 – den viktigste og mest formende perioden i Christian 4.s regjeringstid. Vi ser gang på gang at Gustav 2. Adolf fikk politisk dekning av sitt svenske riksråd, mens Christian 4. ofte ble innskrenket av sitt.

Den *diarkiske natur* hadde kompromisset som sin politiske rasjonalitet, noe som førte til en politisk middelvei i en radikal og voldsom tid. Dette forklares ved at den utenrikspolitiske kursen som ble staket ut i perioden 1618-25 må forstås som et betydelig utslag av den danske konstitusjonens form: Diarkiet.

⁴⁸³ En litt vågal påstand all den tid det rådet politisk kaos i Det tyske riket med Trettiårskrigen og i England med konflikten mellom kongemakt og parlament som ville kulminere i den engelske borgerkrigen fra 1642. Også Frankrike var preget av politisk og religiøs kaos med siste rest av religionskrigene, før kardinal Richelieu fikk orden innad i den franske statsmakten fra 1620-tallet. Men etter religionskrigene i Frankrike, Trettiårskrigen i Det tyske riket og borgerkrigen i England (1688-revolusjonen) ble de store europeiske statsmaktene i større grad konsoliderte enn tidligere.

8. Bibliografi

Trykte kilder

Bricka, C. F.; Fridericia, J. A.: *Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve 1589-1625*. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København: 1970.

Erslev, Kristian: *Aktstykker og oplysninger til Riigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, Første Bind (1588-1626), Kjøbenhavn: 1883-85.

Pufendorf, Samuel von: *The Present State of Germany*. Oversatt av Edmund Bohun (1696), redigert og introdusert av Michael J. Seidler, Liberty Fund, Indianapolis: 2007.

Wilson, Peter H.: *The Thirty Years' War: A Sourcebook*, Palgrave Macmillan, New York: 2010.

Litteraturliste

Albrechtsen, Espen; Frandsen, Karl-Erik; Lind, Gunner: *Dansk udenrigspolitikks historie 1: konger og krige 700-1648*. Danmarks Nationalleksikon, 1. udgave, 2. oplag, København: 2002.

Bjerg, Hans Christian; Wolke, Lars Ericson; Larsson, Göran; Villstrand, Nils Erik: *Trediveårskrigen. Europa i brand 1618-48*. Politikens forlag, København: 2006.

Brady Jr., Thomas A.: *German Histories in the Age of Reformations, 1400-1650*. Cambridge University Press, New York: 2009.

Bregnsbo, Michael; Villads Jensen, Kurt: *Det danske imperium. Storhed og fald*. Aschehoug Dansk Forlag, København: 2004.

- Cramer, Kevin: *The Thirty Years' War and German Memory in the Nineteenth Century*. University of Nebraska Press, Lincoln: 2007
- Ellehøj, Svend: *Christian 4.s Tidsalder 1596-1660*. Bind 7 i Danmarks historie, Politikens Forlag, København: 1964.
- Evans, R. J.; Schaich, Michael; Wilson, Peter H. *The Holy Roman Empire 1495-1806*. German Historical Institute London, Oxford, 2011.
- Fridericia, Julius Albert: *Danmarks Riges Historie 1588-1699*. Det Nordiske Forlag, bind 4, København: 1896-1907.
- Frost, Robert I.: *The Northern Wars – War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721*. Pearson Education, Harlow: 2000.
- Fuglestad, Finn: *Fra Svartedauden til Wienerkongressen. Den vesterlandske kulturkretsens historie 1347-1815 i et globalt-sammenliknende perspektiv*. Cappelen Akademisk Forlag, 2. utgave, 2. opplag, Oslo: 2006.
- Gustafsson, Harald: «The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe», *Scandinavian Journal of History*, 23:3-4, 189-213.
- Hartmann, Godfred: *Christian. En skitse til et portræt*. Gyldendal, København: 1977.
- Heiberg, Steffen: *Christian 4. – En europæisk statsmand*. Gyldendal, København, 2. udgave: 2006.
- Heiberg, Steffen: *Christian 4 – Monarken, mennesket og synet*. Nordisk Forlag A/S, København: 1988.
- Hintze, Otto: «Staatenbildung und Verfassungsentwicklung». Otto Hintze: *Staat und Verfassung: Gesammelste Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*, vol. I, redigert av Fritz Hartung, Leipzig: 1941.
- Hobson, Rolf: *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945. Samfunnsendring – statsystem – militærteori*. J. W. Cappelens Forlag, 2. Opplag, Oslo: 2009.
- Jespersen, Leon [redaktør]; Rian, Øystein; Villstrand, Nils Erik: *A Revolution From Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. Odense University Press, Odense: 2000.
- Langslet, Lars Roar: *Christian IV*. Cappelen, Oslo: 1997.

Laursen, Laurs; Carl S. Christiansen: *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*. Bind III, Carlsbergfondets bekostning, København: 1916

Lind, Gunner: *Hæren og magten i Danmark 1614-1662*. doktorgradsavhandling ved Københavns Universitet, Odense Universitetsforlag, Odense: 1994.

Lockhart, Paul Douglas: *Denmark, 1513-1660. The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*. Oxford University Press, Oxford: 2007.

Lockhart, Paul Douglas: *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648. King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State*. Susquehanna University Press, Selinsgrove: 1996.

Neumann, Iver B.: «Innledning: Det danske imperium og 1814», *Internasjonal politikk*, 72, nummer 3: 2014, 299-309.

Parker, Geoffrey: *The Thirty Years' War*. Military Heritage Press, New York: 1987.

Pennington, Donald H.: *Europe in the Seventeenth Century*. Pearson Education, second edition, Essex: 1989.

Rian, Øystein: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*. Bind II i *Danmark-Norge 1380-1814*. Universitetsforlaget, Oslo: 1997.

Schybergson, Magnus Gottfried: *Underhandlingarna om en evangelisk allians åren 1624-25*, avhandling ved universitetet i Helsingfors: 1880.

Scocozza, Benito: *Christian 4.*. Politikens Forlag A/S, 1. Udgave, 2. Oplag, København: 1988.

Scocozza, Benito: *Klassekampen i Danmarks historie: FEUDALISMEN*. Carit Andersens Forlag, 2. udgave, 1. oplag, København: 1977.

Slange, Niels: *Den Stormægtigste Konges Christian den Fierdes Konges til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertugs til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greves til Oldenborg og Delmenhorst, Historie*. Gjennomsett og forbedret av Hans Gram, Kongel. Majests. privilegerede Bogtrykkeri, Kjøbenhavn: 1749.

Steinberg, S. H.: *The 'Thirty Years' War' – and the conflict for European Hegemony 1600-1660*. Foundations of Modern History, London: 1966.

Tandrup, Leo: *Mod triumf eller tragedie I-II: en politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen med særligt henblik på formuleringen af den svenske og især den danske politik i tiden fra 1617 og især fra 1621 til 1625*. Universitetsforlaget, 2. Bind, Aarhus: 1979.

Voltaire: *Traktaten om toleransen* [1763]. Oversatt og med forord av Birger Huse, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Oslo: 2007.

Wedgwood, Veronica: *The Thirty Years' War*. The Bedford Historical series, London: 1944.

Weiss, Elmar: *Die Unterstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jacob I. und Karl I. von England im Dreissigjährigen Krieg 1618-1632*. Stuttgart, Kohlhammer: 1966

Wilson, Peter H.: *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years' War*. Allen Lane/Penguin Books, London: 2009.

Zielonka, Jan: *Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford University Press, Oxford: 2006.

Nettressurser

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/Les_misères_et_les_malheurs_de_la_guerre_-_11_-_La_pendaison.png (08.11.2014)

http://www.hf.uio.no/iakh/studier/ressurser/kildebruk/historie_MA/ (24.09.2014)

<http://snl.no/utenrikspolitikk> (15.08.2013)